

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

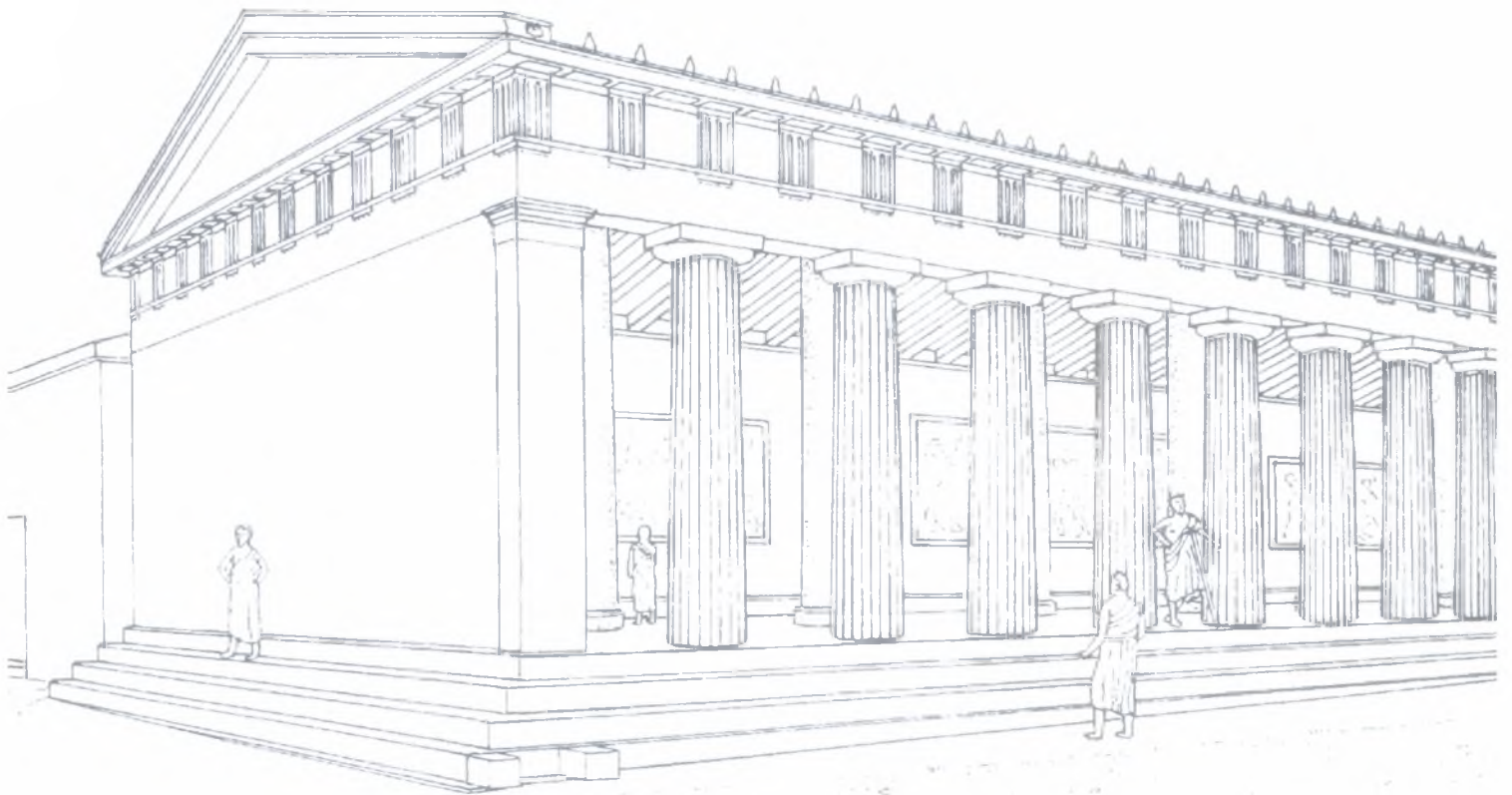
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Πτυχιακή εργασία

Τα Στωικά Οικοδομήματα της Αγοράς των Αθηνών

Στεργιώτου Αντωνία

Επόπτες καθηγητές:
κ. Αλέξανδρος Μαζαράκης Αινιάν,
κ. Αλέξανδρος Γούναρης

Βόλος, Φεβρουάριος 2005

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 4715/1
Ημερ. Εισ.: 29-06-2006
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΙΑΚΑ
2005
ΣΤΕ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Πτυχιακή εργασία

Τα Στωικά Οικοδομήματα της Αγοράς των Αθηνών

Στεργιώτου Αντωνία

Επόπτες καθηγητές:
κ. Αλέξανδρος Μαζαράκης Αινιάν
κ. Αλέξανδρος Γούναρης

Βόλος, Φεβρουάριος 2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	Σελ.
Συντομογραφίες.....	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
<i>ΣΤΟΕΣ</i>	
- Βασίλειος Στοά.....	9
- Ποικίλη Στοά.....	20
- Στοά Διός Ελευθερίου.....	23
- Νότια Στοά Ι.....	27
- Στοά Αττάλου.....	31
- Μέση Στοά, Νότια Στοά ΙΙ.....	34
- Νοτιοανατολική Στοά.....	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
<i>ΚΤΙΡΙΑ ΦΕΡΟΝΤΑ ΚΙΟΝΟΣΤΟΙΧΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΟΨΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΤΥΠΟ ΤΩΝ ΣΤΟΩΝ</i>	
- Νέο Βουλευτήριο.....	40
- Μητρώον.....	41
- Θόλος.....	44
- Βιβλιοθήκη Πανταίνου.....	46
- Βασιλική.....	48
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
<i>Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΣΤΩΙΚΟΥ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ</i>	
	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
<i>Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΩΙΚΟΥ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ</i>	
	57
ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΑ	65
Βιβλιογραφία.....	68
Κατάλογος και πηγές εικόνων.....	71
Παράρτημα εικόνων.....	74

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AA = *Archaeologischer Anzeiger*.

Αθήναι, 2000 = Μπούρας Χ., Σακελλαρίου Μ., Στάϊκος Κ. & Τουλούπα Ε. (επιμ.), *Αθήναι. Από την Κλασική εποχή έως Σήμερα (5^{ος} αι. π. Χ. – 2000 μ. Χ.)*, Αθήνα, 2000.

Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών = Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 1994.

Αρχ. Εφ. = Αρχαιολογική Εφημερίς.

BCH = *Bulletin de Correspondance Hellenique*

Camp, 1986 = Camp J. M., *The Athenian Agora. Excavations in the Heart of Classical Athens*, London, 1986.

Coulton, 1976 = Coulton J. J., *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Oxford, 1976.

GRBS = Greek, Roman and Byzantine Studies

Hellmann, 2003 = Hellmann M. C., *Η Αρχαία Ελληνική Αρχιτεκτονική*, Αθήνα, 2003.

Hoepfner, 1997 = Hoepfner W., *Η πολεοδομία της κλασικής περιόδου*, Αρχαιολογία 63, 1997, 25 – 39.

Jdl = *Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts*.

JHS = *The Journal of Hellenic Studies*.

Martienssen, 1968 = Martienssen R. D., *The Idea of Space in Greek Architecture*, Johannesburg, 1968.

Μαστραπάς, 1992 = Μαστραπάς Α. Ν., *Μνημειακή Τοπογραφία της Αρχαίας Αθήνας*, Αθήνα, 1992.

Μαστραπάς, 2003 = Μαστραπάς Α. Ν., *Η πόλις και το άστυ των Αθηνών*, Αθήνα, 2003.

Μπούρας, 1999 = Μπούρας Χ. Θ., *Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής*, τ. 1, Αθήνα, 1999.

Ojh = *Jahreshefte des Osterreichischen Archaeologischen Instituts in Wien*.

Παπαχατζής 1974 = Παπαχατζής Ν., *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησης, Αττικά*, Αθήνα, 1974.

Πρακτικά = Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

RA = *Revue Archeologique*.

Σακελλαρίου, 2000 = Σακελλαρίου Μ. Β., *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Ηράκλειο, 2000.

Thompson, *Stoa of Attalos* = Thompson H. A., *Stoa of Attalos*, *Archaeology* 2, 1949, 124 – 130.

Thompson & Wycherley = Thompson H. A. & Wycherley R. E., *The Athenian Agora. Vol. XIV: The Agora of Athens*, Princeton, 1972.

Thompson, *Guide*, 1976 = Thompson H. A., *The Athenian Agora. A Guide to the Excavation and Museum*, Athens, 1976 (3rd ed.).

Travlos, 1971 = Travlos J., *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*, London, 1971.

Τραυλός, 1993 = Τραυλός Ι., *Πολεοδομική εξέλιξης των Αθηνών*, Αθήνα, 1993 (2^η έκδοση).

Wycherley, 1962 = Wycherley R. E., *How the Greeks built cities*, New York, 1962.

Wycherley, 1978 = Wycherley R. E., *The Stones of Athens*, Princeton, 1978.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα Στωικά Οικοδομήματα της Αρχαίας Ελληνικής Αρχιτεκτονικής αποτελούν συστατικό στοιχείο των δημόσιων χώρων στους οποίους συνηθίζεται μεγάλη συρροή ανθρώπων. Κύρια και πρωταρχική λειτουργία τους ήταν να προσφέρουν κατάλυμα και προστασία από τις καιρικές συνθήκες. Από την Κλασική περίοδο όμως τείνουν να χαρακτηριστούν αναγνωρίσιμα κτίρια των αγορών. Οι δημόσιες υποθέσεις που αποτέλεσαν την κύρια αιτία διαμόρφωσης μιας αγοράς¹ συχνά συζητούνται σε μια στοά, η οποία τώρα εξυπηρετεί διάφορες λειτουργίες (διοικητικές, εμπορικές, ψυχαγωγικές) και δεν είναι απλά προσωρινή στέγη, όπως συνέβαινε παλιότερα. Στα Ελληνιστικά το στωικό οικοδόμημα έχει πρωτεύοντα ρόλο στην Αγορά. Συμβάλει στη διαμόρφωση του χώρου της και σε μερικές περιπτώσεις είναι το μοναδικό είδος κτιρίου που οικοδομείται εκεί.

Όπως λοιπόν στις περισσότερες αγορές, έτσι και στην Αγορά της Αθήνας τα στωικά οικοδομήματα κατέχουν σημαντική θέση ανάμεσα στα άλλα κτίρια. Ακολουθούν τις γενικότερες οικοδομικές εξελίξεις των στοών αλλά δημιουργούν και νέους τύπους, προσαρμόζοντάς τους στις ανάγκες που υπαγόρευαν την κατασκευή τους, αλλά και στο διαθέσιμο χώρο της Αγοράς. Η Αγορά της Αθήνας είναι ιδιόμορφη γιατί δεν αναπτύχθηκε με βάση ένα ενιαίο σχέδιο (εικόνες 1 και 5). Τα κτίριά της οικοδομούνταν άναρχα μέσα στο χώρο με το πέρασμα του χρόνου, προσπαθώντας να ανταποκριθούν στις ολοένα και αυξανόμενες ανάγκες της διοίκησης ή άλλων δραστηριοτήτων που λάμβαναν χώρα στην Αγορά. Τα Στωικά οικοδομήματα δεν ξέφυγαν από αυτή την ανοργάνωτη τοποθέτηση κτιρίων στο χώρο. Μόνο στα Ελληνιστικά έγινε μια προσπάθεια επιβολής ενός είδους ορθογωνικού σχεδιασμού στο χώρο και αυτό επιτεύχθηκε μέσω της κατασκευής μεγάλης κλίμακας στωικών οικοδομημάτων.

Στην εργασία αυτή θα παρουσιαστούν και θα αναλυθούν οι Στοές της Αγοράς των Αθηνών και τα οικοδομήματά που έφεραν κιονοστοιχία στην πρόσοψη κατά τον τύπο των στοών με χρονολογική σειρά. Τα οικοδομήματα αυτά κάνουν την εμφάνισή τους από τον 3^ο αιώνα π. Χ. και εξής και τα περισσότερα κατασκευάζονται στην Ελληνιστική εποχή. Για κάθε κτίριο προτείνεται βιβλιογραφία στην οποία μπορεί να ανατρέξει ο αναγνώστης για περαιτέρω μελέτη. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μια

¹ Μαστραπάς, 1992, σελ. 29.

προσπάθεια παρακολούθησης της εξέλιξης του στωικού οικοδομήματος στο χώρο της Αγοράς και προσδιορισμού της σχέσης του, αρχιτεκτονικά, με τα σύγχρονά του στωικά οικοδομήματα σε άλλες περιοχές του Ελληνικού χώρου. Αναλύονται οι εξωτερικές επιδράσεις που έλαβε, αλλά και οι επιρροές που είχε το Αθηναϊκό Στωικό Οικοδόμημα στην αρχιτεκτονική των στοών άλλων περιοχών. Στη συνέχεια, διαπιστώνονται οι αλλαγές που υπέστη η πλατεία της Αγοράς με την πάροδο του χρόνου και σημειώνεται η συμβολή του στωικού οικοδομήματος σε αυτό. Τέλος, αναζητούνται οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επηρέασαν την θέση αλλά και την αρχιτεκτονική του εκάστοτε στωικού οικοδομήματος στο χώρο της Αγοράς.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου κ. Αλέξανδρο Μαζαράκη Αινιάν και κ. Αλέξανδρο Γούναρη για τις συμβουλές τους κατά τη διάρκεια εκπόνησης αυτής της εργασίας. Ευχαριστώ επίσης θερμά την οικογένειά μου και τις φίλες και συμφοιτήτριές μου, Πόπη Μητσοπούλου και Φωτεινή Χρηστάκη, για την αμέριστη συμπαράστασή τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΣΤΟΕΣ

ΣΤΟΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ²

Η Στοά Βασιλείος είναι το πιο πρώιμο και το πιο απλό, όσον αφορά στην αρχιτεκτονική του, στωικό οικοδόμημα που χτίστηκε στην Αγορά της Αθήνας. Ανακαλύφθηκε το 1970 στο βορειοανατολικό πόδι του Αγοραίου Κολωνού, στο σημείο που συγκλίνουν δύο δρόμοι που έρχονται από τα βόρεια και βορειοανατολικά αντίστοιχα, σημείο που ταυτίζεται ακριβώς με το βορειοανατολικό άκρο της πλατείας της Αγοράς των Αθηνών.

Η στοά έχει οικοδομηθεί στο χαμηλότερο σημείο της Αγοράς, στο σημείο που παρουσιάζεται κλίση της πλατείας από τα νότια και ανατολικά. Λόγω της κλίσης αυτής, το δάπεδό της βρίσκεται 3,02 μ. χαμηλότερα από το γειτονικό της κτίριο στα νότια, τη Στοά του Διός Ελευθερίου. Για τον ίδιο λόγο φαίνεται ότι στο βόρειο άκρο της είχε χτιστεί ένα ψηλό προπύργιο, το οποίο μοιάζει με αυτό κάτω από τη βορειοδυτική πτέρυγα των Προπυλαιών της Ακροπόλεως. Στους Μετακλασικούς χρόνους η πλαγιά του λόφου του Αγοραίου Κολωνού επέτρεψε την συσσώρευση μεγάλης ποσότητας λάσπης στην περιοχή και έτσι το επίπεδο της σημερινής οδού του Αδριανού, που τρέχει πάνω από το βόρειο άκρο της Βασιλείου στοάς, τοποθετείται 5,82 μ. πάνω από το επίπεδο του κτιρίου. Η συσσώρευση αυτή λειτούργησε προστατευτικά και βοήθησε να σωθούν τα ερείπια της στοάς από Βυζαντινές επιδράσεις ή από μεταγενέστερα κτίρια. Ως εκ τούτου, αυτό το πολύ πρώιμο κτίριο είναι ένα από τα καλύτερα διατηρημένα κτίρια της Αγοράς.

Οι εξωτερικές θεμελιώσεις της στοάς σώζονται σε όλη την έκτασή της. Στο νότιο άκρο της όμως καλύπτονται από τον προστατευτικό τοίχο της σιδηροδρομικής γραμμής. Οι εξωτερικές της διαστάσεις είναι 7, 57 μ. x 17, 72 μ., ενώ οι εσωτερικές της 6, 02 μ. x 16, 63 μ. Η εξωτερική κιονοστοιχία έφερε οκτώ κίονες, ενώ στην εσωτερική κιονοστοιχία, φαίνεται ότι αρχικά υπήρχαν δύο κίονες τοποθετημένοι σε ίση απόσταση κατά μήκος του κτιρίου, για τη στήριξη του κεντρικού μέρους της οροφής³ (εικόνα 6). Μεταγενέστερα, αυτοί αντικαταστάθηκαν από μια σειρά

² Προτεινόμενη βιβλιογραφία: Travlos, 1971, σελ. 580. / Thompson & Wycherley, σελ. 83 – 90. / Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 82 – 87 / Camp, 1986, σελ. 53 – 57 και 100 – 105. / Coulton, 1976, σελ. 33 - 34. / Shear T. L., *The Athenian Agora: Excavations of 1970. Stoa Basileios*, *Hesperia* 40, 1971, σελ. 243 – 255. / Sterling D., *Greek inscriptions: The Athenian lawcode of 411 – 401 B. C.*, *Hesperia* 50, 1941, σελ. 31 – 37. / Wycherley R. E., *The Athenian Agora. Vol III: Literary and Epigraphical Testimonia*, Princeton, 1957, nos. 4 – 23. / Nicholls R., *Hesperia* 39, 1970, σελ. 115 – 138. / Vanderpool E., *Hesperia* 28, 1959, σελ. 291.

³Ο Coulton αναφέρει ότι η εσωτερική κιονοστοιχία αποτελούνταν αρχικά από τρεις κίονες και η εξωτερική από εννιά (Coulton, 1976, σελ. 34).

τεσσάρων κίωνων πάλι ίσα τοποθετημένοι, εκ των οποίων οι ακραίοι στέκονταν ακριβώς πίσω από το δεύτερο κίονα της εξωτερικής κιονοστοιχίας. Οι βάσεις των τεσσάρων κίωνων παραμένουν στο χώρο και ο ένας από αυτούς διατηρεί ένα κομμάτι ξύλου που προφανώς θα βοηθούσε στη σύνδεσή του με τον πρώτο σπόνδυλο του κίονα⁴. Το δάπεδο φαίνεται ότι ήταν από πηλό.

Κατά μήκος του πίσω τοίχου του κτιρίου υπάρχει συνεχής πάγκος που στηρίζεται σε μια θεμελίωση από παρόλιθο και στέκεται αντίθετα με τη βάση των τοίχων⁵. Πίσω από το στυλοβάτη, κατά μήκος της πρόσοψης του κτιρίου και μέσα από την εξωτερική κιονοστοιχία, υπάρχουν κατά διαστήματα υποδοχές που πιθανώς χρησιμοποιούνταν για την τοποθέτηση φραγμάτων, σε περιπτώσεις συνεδριάσεων των αξιωματούχων χωρίς τη συμμετοχή του κοινού, «κεκλεισμένων των θυρών»⁶. Μπροστά από το κτίριο έχουν βρεθεί δυο ζεύγη θρόνων από παρόλιθο που μεταγενέστερα χρησιμοποιήθηκαν ως βάσεις Ερμών. Ίσως αυτές αποτελούσαν μέρος της αρχικής επίπλωσης του κτιρίου

Όσον αφορά στο υλικό που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του κτιρίου, αυτό ποικίλει και δεν περιέργο αφού η στοά έχει δεχτεί αρκετές επεμβάσεις και αντικαταστάσεις. Το νοτιότερο μέρος του πίσω τοίχου του κτιρίου, στο κάτω μέρος του, ήταν από ασβεστόλιθο και είχε χτιστεί με το πολυγωνικό σύστημα δομής. Ο βόρειος τοίχος όμως αποτελούνταν από παρόλιθο με λειασμένη όψη, σε κανονική οριζόντια διάταξη. Σε καμία από τις δυο περιπτώσεις δεν υπήρχε συνδετικό υλικό. Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για τον στυλοβάτη και τις δυο βαθμίδες είναι ο σκληρός παρόλιθος, τέλεια λειασμένος, στις αποχρώσεις του μελανού. Οι κίονες, τα τρίγλυφα και ο βόρειος τοίχος, όπως προαναφέρθηκε, ήταν από μαλακό εύθρυπτο κιτρινίζων παρόλιθο από τον Πειραιά. Στις θεμελιώσεις των δυο κιονοστοιχιών αλλά και του βόρειου τοίχου έχουν βρεθεί ξαναχρησιμοποιημένα υλικά. Το ίδιο συμβαίνει και στην θεμελίωση των βαθμίδων, που στην προκειμένη περίπτωση είχαν χρησιμοποιηθεί κορμοί κίωνων⁷ (εικόνα 8).

Οι εσωτερικοί και οι εξωτερικοί κίονες ήταν δωρικού ρυθμού με 16 ρηχές ραβδώσεις και με χαμηλότερη διάμετρο 0,43 μ. και 0,60 μ. αντίστοιχα. Η εσωτερική κιονοστοιχία πρέπει να ήταν διπλή για τη στήριξη της αμφικλινούς στέγης. Έχουν

⁴ Για τα αρχιτεκτονικά μέλη που έχουν βρεθεί και παραμένουν in situ βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 83.

⁵ Ο.π. σελ. 83.

⁶ Υπάρχουν μαρτυρίες που λένε ότι όταν ο Άρειος Πάγος συνεδρίαζε στη Στοά Βασιλείου, προστατεύονταν από το κοινό με τη χρήση ενός σχοινιού (Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 83).

βρεθεί δύο κιονόκρανα σε μεταγενέστερα στρώματα, κοντά στη στοά και έχει υποθεθεί ότι άνηκαν σε αυτήν. Το ένα πιθανώς προέρχεται από την πάνω σειρά της εσωτερικής διπλής κιονοστοιχίας και το άλλο από την εξωτερική. Οι σφόνδυλοι και τα κιονόκρανα των κίωνων είχαν συνδεθεί μεταξύ τους με συνδετικό υλικό. Τέλος, έχουν βρεθεί θραύσματα από την ζωφόρο και συγκεκριμένα, ένα πώρινο τρίγυφο λαξευμένο κατάλληλα και από τις δυο πλευρές για να δεχτεί τη μετόπη. Από την οροφή έχει βρεθεί ένας αριθμός πήλινων κεράμων από το γείσο, καλυπτήρες και θραύσματα από την επικλινή σίμα.

Όσον αφορά στη χρονολόγηση της στοάς, η καλύτερη ένδειξη για αυτήν είναι οι κίονες. Η χρήση οποιαδήποτε υλικού εκτός του μαρμάρου, καθώς και οι δεκαέξι ραβδώσεις των κίωνων, είναι αρχαίζοντα στοιχεία. Η μορφή των κιονόκρανων⁸ ανάγεται στα μέσα του 6^{ου} αιώνα π. Χ. και σίγουρα όχι αργότερα από το τρίτο τέταρτο του αιώνα. Η κεραμική που βρέθηκε όμως στο γέμισμα της θεμελίωσης χρονολογείται στα χρόνια γύρω στο 500 π. Χ.⁹. Το πιθανότερο είναι πως η στοά κατασκευάστηκε στα μέσα του 6^{ου} αιώνα π. Χ. αλλά κατά την Περσική εισβολή, το 480 π. Χ., υπέστη ζημιές, που δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε σε πιο βαθμό. Ίσως η στοά οικοδομήθηκε ξανά μετά τα Περσικά, γεγονός που θα δικαιολογούσε και τις διάφορες επεμβάσεις στο κτίριο, όπως το γέμισμα της κεραμικής στη θεμελίωση και τη θεμελίωση των βαθμίδων του κτιρίου με κορμούς κίωνων. Άλλωστε τέτοιο υλικό υπήρχε άφθονο μετά την καταστροφή της Αθήνας από τους Πέρσες.

Είναι πολύ πιθανό στη δεύτερη φάση της στοάς (μετά τα Περσικά) να ανήκουν και οι δύο μικρές πτέρυγες – προσαρτήματα που προστέθηκαν στην πρόσοψή της, μια σε κάθε άκρο (εικόνες 7 και 9). Οι πτέρυγες αυτές έφεραν στην πρόσοψή τους από τρεις κίονες. Ανάμεσα στους κίονες υπήρχαν υποδοχές για τη λήψη μαρμαρινών επιγραφών (στελαι)¹⁰ και σε μια περίπτωση, στο βορειότερο άκρο, υπήρχε υποδοχή για την ανάρτηση μιας πλάκας με πολλές επιγραφές από τη μια άκρη στην άλλη.

Μεταξύ των προσαρτημάτων υπάρχει μια θεμελίωση μνημείου που χρονολογείται στον 4^ο ή 3^ο αιώνα π. Χ. Σε αυτή τη βάση πρέπει να υπήρχε ένα μεγάλο άγαλμα γυναικείας μορφής, ο κορμός της οποίας βρέθηκε στα ανατολικά της βάσης¹¹. Ίσως

⁷ Camp, 1986, σελ. 53 και 55: εικ. 34.

⁸ Thompson & Wycherley, σελ. 84.

⁹ Camp, 1986, σελ. 53 και Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 84.

¹⁰ Οι επιγραφές αυτές ήταν οπισθόγραφες και έτσι ήταν δυνατόν να διαβαστούν και από το εσωτερικό και από το εξωτερικό των προσαρτημάτων της στοάς. Για ευρήματα και τη χρήση τους βλ. Camp, 1986, σελ. 104 και Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 85.

¹¹ Για λεπτομέρειες βλ. Camp, 1986, σελ. 105.

το άγαλμα να άνηκε στη Θεά Τύχη, τη Δημοκρατία ή τη Θέμιδα, η οποία είναι η προσωποποίηση των νόμων και η προστάτιδα των όρκων. Η σχέση του κτιρίου με τη νομοθεσία κάνει τη Θέμιδα να είναι η περισσότερο πιθανή στη θέση της γυναικείας μορφής του αγάλματος.

Στον εξωτερικό βόρειο χώρο της στοάς αλλά και στις βαθμίδες του κτιρίου τοποθετούνταν Ερμές. Έχουν βρεθεί πολυάριθμα θραύσματά τους και οι επιγραφές των βάσεων τους ποικίλουν: από τον πρώιμο 4^ο αιώνα π. Χ. μέχρι την περίοδο του Αντωνίνου¹².

Η ακριβής χρονολογία εγκατάλειψης του κτιρίου δεν είναι γνωστή. Είναι πολύ πιθανό το κτίριο να καταστράφηκε μερικώς το 267 π. Χ. με την επιδρομή των Ερούλων αλλά σίγουρα οι ζημιές αποκαταστάθηκαν. Η κεραμική που βρέθηκε πάνω από τα ερείπια του κτιρίου χρονολογείται στον 5^ο και 6^ο αιώνα π. Χ.¹³.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Το έργο του Πausανία είναι μια πολύ καλή αλλά όχι πάντα αξιόπιστη πηγή για το χώρο της Αγοράς. Στην περίπτωση της Βασιλείου Στοάς, τα ανασκαφικά δεδομένα συμφωνούν με τον Πausανία, ο οποίος στο I, 3, 1 κείμενό του αναφέρει ότι μπαίνει στην Αγορά από την οδό που έρχεται από το Δίτυλο. Συγκεκριμένα αναφέρει: « Το πρώτο (κτίριο) στα δεξιά είναι η στοά που ονομάζεται Βασίλειος· εκεί έχει την έδρα του ο 'Βασιλεύς' όταν εκτελεί την ετήσια λειτουργία που ονομάζεται 'Βασιλεία'». Ο Πausανίας προχώρησε κατά μήκος της Παναθηναϊκής οδού, η οποία σήμερα έχει εντοπιστεί, και στην είσοδό της στην Αγορά, συναντά κανείς τη Στοά Βασίλειο. Άλλες αναφορές αρχαίων συγγραφέων επιβεβαιώνουν επίσης την ύπαρξη της στοάς στο συγκεκριμένο σημείο. Ο Αρποκράτιος¹⁴ αναφέρει ότι: «οι τόσο γνωστές Ερμές εκτείνονταν από την Ποικίλη και τη Στοά του Βασίλειως». Οι Ερμές που έχουν βρεθεί σήμερα μπροστά από τη Βασίλειο Στοά, έχουν ένα ακόμη συγκεκριμένο στοιχείο ταυτοποίησης, αφού οι πέντε από αυτές είναι αφιερωμένες σε άνδρες που

¹² Thompson & Wycherley, σελ. 84 και Camp, 1986, σελ. 100.

¹³ Ο Thompson προτείνει ως πιθανή χρονολογία εγκατάλειψης το 400 μ. Χ. (Thompson., *Guide*, 1976, σελ. 87).

¹⁴ Παρατίθεται στο Thompson & Wycherley, σελ. 85. Οι συγγραφείς παραπέμπουν στο Agora III, no. 305.

υπηρετούσαν ή είχαν υπηρετήσει ως Άρχοντες - Βασιλείς¹⁵. Ο Αρποκράτιος επίσης περιγράφει τη Στοά Βασίλειο και τη Στοά του Διός Ελευθερίου ως : «παρ' αλλήλας»¹⁶. Ο Ευστάθιος τις περιγράφει ως : «πλησίον»¹⁷ ενώ ο Αριστοφάνης στις Εκκλησιάζουσες 684 - 686 (391 π. Χ.), όταν ανέφερε : «η στοά δίπλα στη Στοά Βασίλειο»¹⁸, εννοούσε σίγουρα τη Στοά του Διός Ελευθερίου.

Ο Πausανίας περιέγραψε ακόμη τα ακρωτήρια της στοάς: «αγάλματα από πηλό, ο Θησέας πετάει τον Σκίρωνα στη θάλασσα και η Ιω μεταφέρει τον Κέφαλο». Τέτοιου είδους ακρωτήρια χρησιμοποιούνταν σπάνια σε κτίρια εκτός των ναών και στην Αθήνα η χρήση τέτοιου υλικού, αντί του μαρμάρου, ήταν ασυνήθιστο φαινόμενο. Αυτό ίσως αποδεικνύει την πρόιμη κατασκευή του κτιρίου. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών βρέθηκαν θραύσματα γλυπτών από πηλό 35 μ. νοτιοδυτικά της στοάς και είναι πολύ πιθανό να άνηκαν στο γλυπτό διάκοσμο της στοάς.

Όσον αφορά στην αναγνώριση της στοάς με το όνομα Στοά Βασίλειος, πολλοί αρχαίοι συγγραφείς κατά το παρελθόν συνήθιζαν να τη συγχέουν με το μεγαλύτερο γειτονικό της στωικό οικοδόμημα στα νότια. Ο Πausανίας στην περιγραφή της περιήγησής του στον Κεραμικό, όνομα το οποίο είχε δώσει στην Αγορά, δεν αναφέρει ποτέ το όνομα της στοάς που βρίσκεται δίπλα στη Στοά Βασίλειο. Στο 10^ο βιβλίο του¹⁹ όμως αναφέρεται ειδικά στη Στοά του Διός Ελευθερίου για να πληροφορήσει τους αναγνώστες του ότι οι ασπίδες που βρίσκονταν στο κτίριο²⁰, αφαιρέθηκαν από τους άνδρες του Σύλλα. Στην περίπτωση αυτή ο Πausανίας μάλλον δεν ήταν αυτόπτης μάρτυρας του γεγονότος, αλλά το διάβασε ή το πληροφορήθηκε. Αξιοπεριεργό είναι το γεγονός ότι στο I, 14, 6 βιβλίο του περιγράφει το ναό του Ηφαίστου στο λόφο του Αγοραίου Κολωνού ως εξής: «Πάνω (υπέρ) από τον Κεραμικό και τη γνωστή Στοά Βασίλειο». Εκτός του ότι ο ναός αυτός δέσποζε στην περιοχή από τον 5^ο αιώνα π. Χ. και θα μπορούσε να αναγνωριστεί από το θεατή με την πρώτη ματιά, η Στοά Βασίλειος σκιάζονταν σίγουρα από τη Στοά του Διός που στέκονταν δίπλα της, από κάποιον που κοιτούσε την πλατεία της Αγοράς από το λόφο του Αγοραίου Κολωνού. Άλλωστε η Στοά Βασίλειος είχε χτιστεί σε επίπεδο τριών μέτρων χαμηλότερα από τη Στοά του Διός και ήταν ένα από τα πιο μικρά κτίρια στην

¹⁵ Camp, 1986, σελ. 100 - 101.

¹⁶ Παρατίθεται στο Thompson & Wycherley, σελ. 85. Οι συγγραφείς παραπέμπουν στο Agora III, no. 13.

¹⁷ Ο.π., no. 12.

¹⁸ Ο.π., no. 7.

¹⁹ X, 21, 5 - 6.

²⁰ Thompson & Wycherley, σελ. 86.

πλατεία της Αγοράς. Το πιο πιθανό είναι ότι ο Πausanίας πίστευε πως οι δυο στοές άνηκαν σε ένα κτίριο που ονομάζονταν Στοά Βασίλειος²¹.

Παρόμοια σύγχυση πρέπει να υπήρχε και στο μυαλό του ψευδο-Αισχύλου, όταν έγραφε ότι το περίφημο άγαλμα του Πινδάρου βρίσκονταν μπροστά από τη Στοά Βασίλειος²². Το ίδιο άγαλμα ο Πausanίας (I, 8, 4) το τοποθετούσε γύρω από το ναό του Άρεως, ο οποίος βρίσκεται απέναντι από τη Στοά του Διός.

Το 1931, με την αποκάλυψη της Στοάς του Διός Ελευθερίου, πιστεύονταν ότι το κτίριο αυτό είχε δυο ονόματα: Στοά Βασίλειος και Στοά Διός Ελευθερίου. Η άποψη αυτή ενισχύονταν από το γεγονός ότι μεταξύ της στοάς και της Παναθηναϊκής οδού υπήρχε ελάχιστος χώρος και έτσι θα ήταν αδύνατον να οικοδομηθεί εκεί στοά²³. Η ανασκαφή όμως στο σημείο αυτό έφερε στο φως ένα κτίριο μικρής κλίμακας μεν, αλλά μεγάλης αναγνωρισιμότητας δε, τη Βασίλειο Στοά.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΣΤΟΑΣ

Η Κύρια λειτουργία της στοάς ήταν να προσφέρει κατάλυμα στον Άρχοντα - Βασιλέα για την άσκηση των καθηκόντων του. Ο Άρχων Βασιλεύς επιθεωρούσε όλες τις πατροπαράδοτες θυσίες, αρμοδιότητα την οποία κληρονόμησε από το 'Βασιλιά' των πρωϊμότερων χρόνων, όταν εκείνος ήταν υπεύθυνος για θρησκευτικά θέματα. Επίσης, ο Άρχοντας Βασιλέας φρόντιζε για τα Ελευσίνια Μυστήρια, τα Διονύσια Επιλήνια, τις λαμπαδηδρομίες και είχε την επιτήρηση της διαχείρισης των ιερών γαιών²⁴. Γενικά, ήταν αρμόδιος για θέματα σχετικά με τη λατρεία και την ασέβεια, καθώς και για τις δίκες που αφορούσαν στην κάθε είδους ανθρωποκτονία. Στην εκάστοτε δίκη τέτοιων θεμάτων που εξετάζονταν από το Ηλιαστικό δικαστήριο ή τον Άρειο Πάγο αντίστοιχα, ο Άρχων Βασιλεύς προέδρευε, χωρίς ψήφο²⁵. Στην στοά στεγάζονταν επίσης οι πάρεδροι, ως βοηθοί του, και οι γραμματείς του.

Η Βασίλειος Στοά δεν εξυπηρετούσε μόνο τις ανάγκες του Άρχοντα Βασιλέα και των συνεργατών του αλλά λειτουργούσε και ως χώρος ανάρτησης των νόμων της

²¹ Για τις αναφορές των λεξικογράφων και άλλων συγγραφέων βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 86, υπ. 13.

²² Παρατίθεται στο Thompson & Wycherley, σελ.86. Οι συγγραφείς παραπέμπουν στο Agora, III, no. 708.

²³ Thompson & Wycherley, σελ. 87.

²⁴ Σακελλαρίου, 2000, σελ. 197.

²⁵ Ο.π., σελ. 197

πόλης. Ο Αριστοτέλης²⁶ αναφέρει ότι μέσα στη στοά ήταν τοποθετημένοι οι νόμοι του Σόλωνα, γραμμένοι πάνω σε κύρβεις (τρίεδρες πυραμίδες από ξύλο, περιστρεφόμενες)²⁷. Η χρονολογία τοποθέτησής τους εκεί δεν είναι γνωστή και το κτίριο στη σημερινή σωζόμενη μορφή του δεν μπορεί να ανήκει στην εποχή του Σόλωνα. Ίσως τα ξαναχρησιμοποιημένα υλικά που έχουν βρεθεί στην θεμελίωση της στοάς να υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός πρώιμου κτιρίου στο χώρο, στο οποίο θα φυλάσσονται οι κύρβεις²⁸. Στη στοά επίσης ήταν τοποθετημένες οι «στελαί», λίθινες επιγραφές με αναθεωρημένα αντίγραφα των νόμων του Δράκοντα και του Σόλωνα. Είναι γνωστό ότι η διαδικασία αντιγραφής των νόμων έγινε στο τέλος του 5ου αιώνα π. Χ.²⁹ Κατά τη διάρκεια ανασκαφών στο χώρο της Αγοράς, έχουν βρεθεί πολυάριθμα θραύσματα τέτοιων επιγραφών τα οποία, σύμφωνα με τη διάλεκτο, ανήκουν στο κλείσιμο του 5^{ου} αιώνα π. Χ. Ένα θραύσμα που βρέθηκε σε απόσταση 700 μ. περίπου ανατολικά της στοάς φέρει επιγραφή που λέει ότι προορίζεται να τοποθετηθεί μπροστά από τη Στοά Βασιλείου. Τα περισσότερα θραύσματα όμως προέρχονται από λεπτό μάρμαρο που φέρει επιγραφή και στις δυο όψεις. Οι υποδοχές που έχουν βρεθεί ανάμεσα στους κίονες των δυο προσαρτημάτων της στοάς, υποδηλώνουν μάλλον την τοποθέτηση των νόμων εκεί. Ίσως τα ίδια τα προσαρτήματα οικοδομήθηκαν γι' αυτό το λόγο, αφού προσέφεραν τη δυνατότητα να διαβάζονται οι «στελαί» και από τις δυο πλευρές. Έτσι οι αξιωματούχοι που είχαν την έδρα τους στη στοά, βρίσκονταν σε άμεση επαφή με τους νόμους της πόλης χωρίς να χρειαστεί να μειώσουν το χώρο που εργάζονταν³⁰.

Το Συμβούλιο του Αρείου Πάγου συνεδρίαζε επίσης εκεί αρκετές φορές και είναι κάτι το οποίο δεν ξενίζει, αφού ο Άρχων Βασιλεύς σχετιζόταν με το θεσμό αυτό αλλά και το ίδιο το κτίριο συνδέονταν με τη νομοθεσία.

Άξιο προς διερεύνηση είναι το κατά πόσο αυτό το μικρής κλίμακας κτίριο προσέφερε αρκετό χώρο για την εξυπηρέτηση όλων των παραπάνω λειτουργιών. Σίγουρα ο χώρος της Βασιλείου Στοάς, ανταποκρίνονταν στο χώρο που απαιτούνταν για την άσκηση των καθηκόντων του Άρχοντα Βασιλέα, των βοηθών του, καθώς και των πολιτών που σχετιζόταν με τις διεκπεραιώσεις θεμάτων που αφορούσαν στις γιορτές και στις δίκες περί ανθρωποκτονίας. Ο συνεχόμενος πάγκος κατά μήκος των

²⁶ Αριστοτέλης, Αθ. Πολιτεία VII. I - 2.

²⁷ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Wycherley, 1978, σελ. 31, υπ. 12.

²⁸ Thompson & Wycherley, σελ. 88

²⁹ Για λεπτομέρειες βλ. ο.π., σελ. 88 - 89 και Camp, 1986, σελ. 104.

³⁰ Thompson & Wycherley, σελ. 89.

τοιχών είχε μήκος 28 μ. και θα μπορούσε να φιλοξενήσει στο μέγιστο εξήντα άτομα³¹. Ο Άρχων Βασιλεύς, οι βοηθοί του και άλλοι αξιωματούχοι πιθανώς κάθονταν σε ειδικά καθίσματα, όπως είναι οι θρόνοι από πωρόλιθο και μάρμαρο που βρέθηκαν στο χώρο. Η ακριβής τοποθέτησή τους θα μπορούσε να υποτεθεί μέσα στο κτίριο, σε κάποιο ίσως κεντρικό σημείο ή και εκτός του κτιρίου. Όσον αφορά τώρα στη διεκπεραίωση των νομικών υποθέσεων που συνδέονταν με τον Άρχοντα Βασιλέα, είναι αδύνατο να υποθέσουμε ότι οι συγκεκριμένες δίκες λάμβαναν χώρα μέσα στη στοά³². Ο χώρος δεν ενδείκνυται για τη διεξαγωγή μιας δίκης πολυάριθμου δικαστηρίου. Προφανώς στη στοά εκτελούνταν οι προκαταρκτικές, τυπικές διαδικασίες της δίκης³³. Άλλωστε ο Αριστοτέλης μαρτυρεί ότι αυτή ήταν η τυπική διαδικασία που εκτελούνταν κάθε φορά που ο Άρχων Βασιλεύς συνδέονταν με ένα συγκεκριμένο αδίκημα³⁴. Από τον ίδιο μαθαίνουμε ότι οι υποθέσεις φόνου εκδικάζονταν σε υπαίθριους χώρους, μέσα σε ιερούς περιβόλους³⁵.

Η Βασιλείος Στοά ήταν επίσης ο χώρος που ορκίζονταν οι εννέα άρχοντες της πόλης, πριν ακόμα αναλάβουν τα καθήκοντά τους. Δεν ξενίζει καθόλου το γεγονός αυτό, αφού στη στοά φυλάσσονταν οι νόμοι της Αθηναϊκής πολιτείας. Από τους αρχαίους συγγραφείς³⁶ μαθαίνουμε ότι η διαδικασία της ορκωμοσίας διεξάγονταν πάνω από ένα λίθινο όγκο, το «Λίθον της Ύβρεως»³⁷, που βρίσκονταν μπροστά από τη στοά. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα ανασκαφικά δεδομένα, αφού εξωτερικά και σε άμεση γεινίαση με τη στοά, κοντά στην είσοδό της, βρέθηκε ένας συμπαγής ογκόλιθος από μαύρο πωρόλιθο με πλάτος 1 μ., μήκος 3 μ. και ύψος 0,40 μ. Οι διαστάσεις του, το σημείο στο οποίο βρέθηκε, καθώς και η ανύπαρκτη επεξεργασία του, η οποία φαίνεται να σχετίζεται με την ιερότητά του, συνηγορούν στην ταύτισή του με το «Λίθον της Ύβρεως»³⁸. Έχει υποστηριχτεί η άποψη ότι ο λίθος αυτός

³¹ Thompson & Wycherley, σελ. 87.

³² Η πιο γνωστή υπόθεση ασέβειας είναι αυτή του Σωκράτη το 399 π.Χ. Από τον Πλάτωνα μαθαίνουμε ότι κλήθηκε να παρουσιαστεί ενώπιον του Άρχοντα Βασιλέα, στη Βασιλείο Στοά, μετά από την καταγγελία της Μιλήτου (Παρατίθεται στο Thompson & Wycherley, σελ. 87 - 88 που παραπέμπουν στο Agora, III, no. 19, 20.).

³³ Ο Άρχων Βασιλεύς ήταν υπεύθυνος για την προκαταρκτική εξέταση μιας κατηγορίας. Ο ίδιος εξετάζοντας τον κατηγορούμενο και τους μάρτυρες, ήλεγχε εάν η υπόθεση ήταν παραδεκτή και μετά επέτρεπε την εκδίκασή της από ένα συγκεκριμένο δικαστήριο (Σακελλαρίου, 2000, σελ. 305).

³⁴ Αθ. Πολιτεία, 56, 6.

³⁵ Ο Άρειος Πάγος δεν απέκτησε ποτέ συγκεκριμένη στέγη. Η δίκη που αφορούσε ανθρωποκτονία γίνονταν στο υπαίθριο για να μη βρεθεί ο ένοχος φόνου μαζί με άλλους κάτω από την ίδια στέγη. Οι Αθηναίοι πίστευαν ότι ήταν μiasμένος και αποτρόπαιος (Σακελλαρίου, 2000, σελ. 231).

³⁶ Πολυδεύκης, VIII, 86 (Thompson & Wycherley, σελ. 88).

³⁷ Σακελλαρίου, 2000, σελ. 232.

³⁸ Thompson & Wycherley, σελ. 88.

αποτελούσε αρχιτεκτονικό μέλος ενός θολωτού τάφου³⁹. Ο Camp λέει ότι αν αυτό είναι γεγονός, τότε ο λίθος προϋπήρχε της στοάς στο χώρο και ίσως ήταν η αφορμή για την οικοδόμηση της Βασιλείου Στοάς εκεί - ενός κτιρίου που συνδέεται άμεσα με την παράδοση του πολιτεύματος της δημοκρατίας στην Αθήνα αλλά και με το απώτερο παρελθόν.

Σε άμεση γειτνίαση με τη Στοά Βασίλειο και κάτω από το βόρειο άκρο της Στοάς του Διός, έχουν βρεθεί τα ερείπια ενός απλού σε κάτοψη κτιρίου⁴⁰, πολλά όστρακα αγγείων πόσεως και γενικά χρηστικών μαγειρικών σκευών, καθώς και οστά ζώων. Το περισσότερο από το υλικό αυτό είναι υψηλής ποιότητας και χρονολογείται από το 465 έως το 425 π.Χ.⁴¹. Μερικά φέρουν το σύμπλεγμα γραμμάτων ΔΕ (= δεμόσιον). Είναι πολύ πιθανό λοιπόν στο χώρο αυτό να λάμβαναν χώρα συσσίτια για τη σίτιση του Άρχοντα Βασιλέα και των βοηθών του, αφού συνηθίζονταν και σε άλλα δημόσια κτίρια της Αγοράς να προσφέρεται συσσίτιο στους δημόσιους λειτουργούς της πόλης.

Μια επιγραφή σε μια από τις βάσεις των Ερμών που βρέθηκαν μπροστά από τη στοά, φέρει τα ονόματα των ποιητών και των χορηγών της κωμωδίας και της τραγωδίας που κέρδισαν βραβεία τη χρονιά του Άρχοντα Βασιλέα που έκανε την αφιέρωση⁴². Τα έργα αυτά πρέπει να παρουσιάστηκαν στη γιορτή των Επιληναίων, αφού ένας από τους χορηγούς δεν είναι Έλληνας⁴³. Η γιορτή αυτή επιθεωρούνταν από τον Άρχοντα Βασιλέα και μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι παραστάσεις αυτές παρουσιάζονταν μπροστά από τη Στοά Βασίλειο, την περίοδο πριν την κατασκευή του θεάτρου του Διονύσου. Πολλοί είναι άλλωστε οι αρχαίοι συγγραφείς⁴⁴ που αναφέρουν ότι τέτοιου είδους παραστάσεις λάμβαναν χώρα στο χώρο της Αγοράς.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Δυο πολύ σημαντικά θέματα που προκύπτουν από την ίδια τη στοά, ως κτίριο, αλλά και από τη λειτουργία της χρειάζονται περαιτέρω διερεύνηση. Αυτό που φαντάζει παράξενο είναι η χρήση του χώρου της Βασιλείου Στοάς αποκλειστικά και μόνο από ένα συγκεκριμένο δημόσιο λειτουργό της πόλης των Αθηνών, τον Άρχοντα

³⁹ Camp, 1986, σελ. 101-102.

⁴⁰ Thompson & Wycherley, σελ. 89. Ο Camp έχει διαφορετική άποψη βλ. Camp, 1986, σελ. 105.

⁴¹ Camp, 1986, σελ. 105.

⁴² Ο.π., σελ. 100 - 101.

⁴³ Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 87.

Βασιλέα. Όλοι οι υπόλοιποι αξιωματούχοι της πόλης μοιράζονταν το χώρο άσκησης των καθηκόντων τους με άλλους δημόσιους λειτουργούς. Μια λογική απάντηση σε αυτό θα μπορούσε να είναι ότι τα ίδια τα καθήκοντα του Άρχοντα Βασιλέα απαιτούσαν ένα συγκεκριμένο ιδιωτικό χώρο για την άσκησή τους. Ο Άρχοντας Βασιλέας ήταν στενά συνδεδεμένος με την ιερότητα και ήταν υπεύθυνος για πολύ σοβαρά θέματα που αφορούσαν στη θρησκεία και στη νομοθεσία. Η ιερότητα που απορρέει από το ίδιο του το όνομα (Βασιλέας) θα μπορούσε να συσχετισθεί με το «Λίθον της Ύβρεως». Αν δεχτούμε τη σχέση του Λίθου με το Μυκηναϊκό παρελθόν, όπως υποστηρίζει ο Camp⁴⁵, η συγκεκριμένη θέση της στοάς στην πλατεία της Αγοράς και η φιλοξενία του Άρχοντα Βασιλέα εκεί, θα μπορούσε να είχε προκαθοριστεί.

Ένα άλλο θέμα άξιο προς διερεύνηση απορρέει από την ίδια την αρχιτεκτονική της Βασιλείου Στοάς. Το κτίριο είναι μικρής κλίμακας και η κατασκευή του είναι υπερβολικά απλή. Η Βασίλειος Στοά μειονεκτεί σε σχέση με τα υπόλοιπα κτίρια της Αγοράς, τόσο στην επιβλητικότητα, όσο και στην πολυτέλεια. Για την έδρα του Άρχοντα Βασιλέα, έναν από τους υψηλότερους αξιωματούχους της πόλης, αφού συνδέεται άμεσα με τη θρησκεία και το παρελθόν της πόλης, θα αναμένονταν ένα λαμπρότερο, αν όχι μεγαλύτερο κτίριο. Η στοά αυτή όμως είναι άμεσα συνδεδεμένη με τους πρώτους δημοκρατικούς νόμους της πόλης (του Σόλωνα) αλλά είναι και το πρώτο στωικό οικοδόμημα στο χώρο της Αγοράς των Αθηνών. Ίσως λοιπόν να υιοθετήθηκε στο μεγαλύτερο βαθμό η αρχική αρχιτεκτονική του κτιρίου ακόμα και μετά τα Περσικά που το κτίριο είχε υποστεί ζημιές και ανοικοδομήθηκε ξανά, για λόγους καθαρά εθιμοτυπικούς, ως τρόπο σύνδεσης με το παρελθόν. Ο Camp, όπως προαναφέρθηκε, υποστηρίζει ότι η ίδια η ύπαρξη του « Λίθου της Ύβρεως » στο σημείο ανοικοδόμησης της στοάς έκανε τους Αθηναίους να τη θεμελιώσουν εκεί. Έτσι είναι φανερό ότι για εκείνον, η Βασίλειος Στοά δεν θα μπορούσε να μεταφερθεί σε άλλο χώρο εντός της πλατείας. Από τα ίδια όμως τα ανασκαφικά δεδομένα προκύπτει ότι ο Λίθος αυτός είχε μεταφερθεί σε αυτό το σημείο και πιθανώς να μην

⁴⁴Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 87.

⁴⁵Ο.π., σελ. 101 - 102.

προϋπήρχε της στοάς, οπότε μια τέτοια παρατήρηση δε θα μπορούσε από μόνη της να υποστηρίξει τη θέση της στοάς εκεί. Μια ακριβής χρονολογία μεταφοράς του Λίθου εκεί μέσα από τα ανασκαφικά δεδομένα ή τις φιλολογικές πηγές, θα μπορούσε να δώσει μια πιο ξεκάθαρη απάντηση.

ΠΟΙΚΙΛΗ ΣΤΟΑ⁴⁶

Η Ποικίλη στοά είναι ένα από τα πιο γνωστά κτίρια της Αρχαίας Αθήνας και το πιο σημαντικό κτίριο που χτίζεται στην Αγορά μετά τα Περσικά. Χτίζεται πριν τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π. Χ., πιθανώς γύρω στο 460 π. Χ., αφού η χρονολογία αυτή ταιριάζει με τα πρόσωπα που συνδέονται με τη στοά και με τα ανασκαφικά δεδομένα που έχουν προκύψει⁴⁷.

Η αρχαιολογική σκαπάνη το 1981, έφερε στο φως στο βορειότερο άκρο της πλατείας το δυτικό άκρο της στοάς⁴⁸. Η στοά είχε πλάτος 12,50 μ. και μήκος, το λιγότερο, 36 μ.⁴⁹ με την πρόσοψη στραμμένη στα νότια, ώστε να απορροφά το φως του ήλιου, χαρακτηριστικό απαραίτητο για ένα κτίριο τέτοιου βεληνεκού. Τα ξαναχρησιμοποιημένα υλικά που βρέθηκαν σε έναν τοίχο μπροστά από τη Στοά του Αττάλου έχει υποστηριχτεί ότι άνηκαν στην Ποικίλη Στοά λόγω της σχολαστικής τους επεξεργασίας. Τα περισσότερα από αυτά περιλαμβάνουν στοιχεία δωρικών και ιωνικών κιόνων⁵⁰. Εξ' αιτίας αυτών των ευρημάτων συμπεραίνεται ότι η εξωτερική κιονοστοιχία ήταν δωρική ενώ η εσωτερική ιωνική (εικόνα 10). Έχουν επίσης βρεθεί τμήματα τοίχων εκ των οποίων μερικά φέρουν οπές με ίχνη σιδήρου. Ίσως αυτά χρησιμοποιούνταν για την ανάρτηση ξύλινου πίνακα, που προφανώς εμπεριείχε τις ζωγραφικές συνθέσεις της στοάς⁵¹.

Η πιο πιθανή χρονολογία εγκατάλειψης της στοάς είναι το τέλος του 4^{ου} αιώνα μ.Χ., αφού πολλά από τα αρχιτεκτονικά της μέλη, όπως προαναφέρθηκε, είχαν ενσωματωθεί σε έναν τοίχο του 5ου αιώνα μ. Χ. Την άποψη αυτή συμπληρώνει ο Συνέσιος, ο οποίος γράφει γύρω στο 400 μ. Χ., και αναφέρει ότι οι ζωγραφικοί πίνακες μεταφέρθηκαν από το κτίριο από κάποιον αποικιοκράτη⁵². Μετά από αυτό το γεγονός είναι λοιπόν πολύ πιθανό το κτίριο να ερημώθηκε αφού είχε χάσει την

⁴⁶ Προτεινόμενη βιβλιογραφία: Meritt L. S., *The Stoa Poikile*, *Hesperia* 39, 1970, σελ. 233 – 264. / Coulton, 1976, σελ. 40. / Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 102 – 103. / Thompson & Wycherley, σελ. 90 – 94. / Camp, 1986, σελ. 66 – 72. / Wycherley R. E., *The Athenian Agora. Vol. III: Literary and Epigraphical Testimonia*, Princeton, 1957, σελ. 39 – 41. / *Hesperia* 6, 1937, σελ. 346 – 348. / *Arch. Ep.*, 1937, σελ. 140 – 143.

⁴⁷ Thompson & Wycherley, σελ. 90. Ο Camp δίνει ως χρονολογία κατασκευής την περίοδο 475 - 450 π. Χ. στηριζόμενος στην κεραμική (Camp, 1986, σελ. 66).

⁴⁸ Μαστραπός, 1992, σελ. 97.

⁴⁹ Camp, 1986, σελ. 66.

⁵⁰ Thompson & Wycherley, σελ. 90 - 91.

⁵¹ Ο.π., σελ. 91.

⁵² Ο.π., σελ. 94.

παλιά του αίγλη. Ίσως και η πολιτική κατάσταση να μην επέτρεπε πλέον τις φιλοσοφικές συζητήσεις στη στοά.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ - ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΣΤΟΑΣ

Η πρώτη φιλολογική αναφορά στη στοά γίνεται από τον Αριστοφάνη στη ‘Λυσιστράτη’, 678 - 679 (411 π. Χ.) όταν αναφέρεται στο έργο του Μίκωνα που βρίσκεται εκεί, ενώ η πρώτη χρήση του ονόματος Ποικίλη γίνεται σε ένα λόγο του Δημοσθένη (XLV, 17)⁵³. Η στοά αρχικά ονομάζονταν Πεισιανάκτιος, ονομασία που της δόθηκε λόγω του Πεισιάνακτα, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την ανέγερση της στοάς και συνδέονταν μάλλον με τον Κίμωνα εξ’ αγχιστείας. Είναι πολύ πιθανό η στοά να ήταν μέρος του οικοδομικού προγράμματος του Κίμωνα⁵⁴. Αργότερα η στοά διακοσμήθηκε με ζωγραφικούς πίνακες, και από τον 4^ο αιώνα π. Χ. εμφανίζεται στις επιγραφές με το όνομα Ποικίλη⁵⁵. Τα έργα αυτά είχαν γίνει πάνω σε ξύλινους πίνακες (σανίδες) και είχαν εκτελεστεί από τον Πολύγνωτο, το Μίκωνα και τον Πάναιτο. Αναπαριστούσαν σκηνές μάχης από το παρελθόν των Αθηναίων, μυθολογικό και ιστορικό. Η πιο πολυσυζητημένη είναι αυτή της μάχης του Μαραθώνα, την οποία περιγράφει ο Πausανίας 600 χρόνια μετά⁵⁶. Αυτό που ενδιαφέρει όμως είναι η ακριβής θέση των πινάκων μέσα στη στοά. Από τον Pausania (I, 15) πάλι μαθαίνουμε ότι πρώτος ήταν ο πίνακας που αναπαριστούσε τη μάχη των Αθηναίων και των Λακεδαιμονίων στην Οινόη, στο κέντρο οι Αθηναίοι και ο Θησέας να μάχονται τις Αμαζόνες, μετά η σκηνή στην Τροία μετά την κατάκτηση και τελευταία είναι η μάχη του Μαραθώνα. Παρόλα αυτά δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε αν οι πίνακες ήταν τοποθετημένοι μόνο στον πίσω τοίχο ή και στους πλαϊνούς. Από άλλους αρχαίους συγγραφείς μαθαίνουμε για άλλα έργα που ήταν τοποθετημένα στη στοά⁵⁷ καθώς και για τη μεταφορά τους⁵⁸. Αυτό όμως δεν αφορά την εργασία αυτή.

Εκτός από τους πίνακες γνωστών ζωγράφων, η στοά φιλοξενούσε ασπίδες, οι οποίες είχαν παρθεί από τους Αθηναίους ως λάφυρα από διάφορες μάχες και τις είχαν αφιερώσει στη στοά. Ο Pausanias (I, 15, 4) μαρτυρεί ότι στη στοά είχαν αναρτηθεί οι ασπίδες που είχαν πάρει οι Αθηναίοι από τους Λακεδαιμονίους στη μάχη της

⁵³Thompson & Wycherley, σελ. 90.

⁵⁴Ο.π., σελ. 90.

⁵⁵Camp, 1986, σελ. 69.

⁵⁶Pausanias, I. 15. I - 4.

⁵⁷Thompson & Wycherley, σελ. 92.

Σφακτηρίας της Πύλου. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τα ανασκαφικά δεδομένα, αφού στο χώρο της Αγοράς έχει βρεθεί μια ασπίδα με την εξής επιγραφή: «ΑΘΗΝΑΙΟΙ ΑΠΟ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΩΝ ΕΚ ΠΥΛΟ» (εικόνες 11 και 12).

Η κύρια λειτουργία της Ποικίλης Στοάς όμως φαίνεται ότι ήταν να προσφέρει ένα χώρο συνάντησης σε όλους τους πολίτες της Αθήνας και όχι να εξυπηρετήσει τις ανάγκες κάποιου δημόσιου λειτουργού. Στους 'Βατράχους'⁵⁹, διαβάζουμε ότι ο Ιεροφάντης των Ελευσίνιων Μυστηρίων διάβαζε κάθε χρόνο στην Ποικίλη στοά τα ονόματα αυτών που καλούνταν να πάρουν μέρος σε αυτά. Έτσι γίνεται φανερό ότι η στοά χρησιμοποιούνταν και για δημόσιες λειτουργίες. Ο Δημοσθένης (XLV, 17) μας πληροφορεί ότι στο χώρο της στοάς διεξήχθη μια δίκη, ενώ δύο επιγραφές του 4^{ου} αιώνα π. Χ. αναφέρουν ότι στη στοά λάμβαναν χώρα δίκες με πεντακόσιους δικαστές⁶⁰. Στη στοά σύχναζαν φιλόσοφοι και είναι περίεργο που ο Πλάτωνας δεν αναφέρει ποτέ το Σωκράτη εκεί. Ο Ζήνωνας στο τέλος του 4^{ου} αιώνα π. Χ. ίδρυσε φιλοσοφική σχολή και δίδασκε στη στοά. Για το λόγο αυτό άλλωστε οι μαθητές του ονομάστηκαν Στωικοί.

Η Ποικίλη στοά ήταν ένα κοσμικό κτίριο παρόλο που αρκετές φορές χρησιμοποιήθηκε για δημόσιες λειτουργίες. Για τους Αθηναίους φαίνεται ότι είχε ένα σημαίνοντα ρόλο στην καθημερινή τους ζωή. Εκτός του ότι προσέφερε έναν ευχάριστο χώρο για διάφορες συζητήσεις, εκεί εγκωμιάζονταν το ένδοξο παρελθόν τους αλλά και η αίγλη της Αθήνας της Κλασικής εποχής, στην αρχιτεκτονική, στην τέχνη και στη φιλοσοφία. Φαίνεται λοιπόν ότι η Ποικίλη Στοά ήταν ένα μοναδικό κτίριο στην Αγορά, όσον αφορά τη χρήση και την πολυτέλειά του.

⁵⁸ Camp, 1986, σελ. 71.

⁵⁹ Camp, 1986, σελ. 72.

⁶⁰ Ο Διογένης Λαέρτιος μας πληροφορεί ότι και οι Τριάκοντα τύραννοι χρησιμοποιούσαν τη στοά ως δικαστήριο (Thompson & Wycherley, σελ. 93 και Μαστραπάς, 1992, σελ. 97).

ΣΤΟΑ ΔΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ⁶¹

Η Στοά του Διός Ελευθερίου ήταν ένα μεγάλο δημόσιο κτίριο που βρίσκονταν στη δυτική - διοικητική πλευρά της πλατείας της Αγοράς, στα νότια της Βασιλείου Στοάς και ήταν αφιερωμένη στο Δία. Εξυπηρετούσε ποικίλες λειτουργίες αφού συνδέονταν άμεσα με τη θρησκεία, τον πολιτισμό αλλά και με τη δημόσια διοίκηση.

Ένα μέρος της στοάς αποκαλύφθηκε το 1891, κατά τη διάρκεια των εργασιών για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής της πόλης. Οι ανασκαφές του 1931 και 1933 έφεραν στο φως ένα κτίριο μήκους 46,55 μ. και βάθους 18 μ. με κάτοψη ορθογώνια, που έφερε εξωτερικά και εσωτερικά δωρική και ιωνική κιονοστοιχία αντίστοιχα. Τα δύο άκρα της στοάς στην πρόσοψή της εκτείνονταν σε δύο πτέρυγες προβαλλόμενες προς τα ανατολικά και έκαναν το κτίριο να έχει σχήμα Π. Η εξωτερική κιονοστοιχία ήταν πυκνότερη στις πτέρυγες (εικόνες 13 και 14), κάτι που τις έκανε να μοιάζουν με πρόσοψη ναού, ενώ το εύρος των μετακινίων στο κεντρικό μέρος της στοάς έκανε την πρόσβαση στο κτίριο πιο εύκολη⁶².

Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε στις θεμελιώσεις ήταν ο μαλακός λευκός πωρόλιθος από τον Πειραιά αλλά στα μέρη που βρίσκονταν στην επιφάνεια είχε γίνει χρήση πιο σκληρού και σκούρου πωρόλιθου. Πωρόλιθος Αίγινας χρησιμοποιήθηκε επίσης στους τοίχους. Στις βαθμίδες αντίθετα χρησιμοποιήθηκε μάρμαρο Πεντέλης και Υμηττού⁶³. Το αρχικό δάπεδο της στοάς φαίνεται ότι ήταν από πηλό αλλά ίχνη

⁶¹ Προτεινόμενη βιβλιογραφία: Stillwell R., *Hesperia* 2, 1933, σελ. 110 – 130. / Shear T. L., *Hesperia* 2, 1933, σελ. 105- 109, 451 – 460. / Valmin N., *Die Zeusstoa in der Agora zu Athen*, Bull. Lund, 1933/34, σελ. 1 – 7. / Shear T. L., *Hesperia* 4, 1935, σελ. 354 – 355, 374 – 379. / 5, 1936, σελ. 2 – 3. / Walter O., *Zeus – und Königsalle der Athener Agora*, Ojh, 30, 1937, Beiblatt, σελ. 95 – 100. / Thompson H. A., *Hesperia* 6, 1937, σελ. 5 – 77, 225 – 226. / Rumpf A., *Der Westrand der Agora von Athen*, jdl 53, 1938, σελ. 115 – 125. / Picard C., *La Stoa Basileios d' Athenes et les basiliques*, RA 11, 1938, σελ. 332 – 333. / *Les acroteres de la Stoa Basileios et ceux du Pseudo – Theiseion*, RA 12, 1938, σελ. 95 – 96. / Dorpfeld W., *Alt – Athen und seine Agora*, I – II, Berlin, 1937 – 1939, σελ. 146 – 167, 207 – 216. / Wycherley R. E., *The Stoa Basileios*, JHS 60, 1940, σελ. 95 – 96. / Kahrstedt U., *Zeus – Stoa und Königs Stoa*, AA 1941, σελ. 92 – 96. / Martin R., *La Stoa Basileios, portiques a ailes et lieux d' assemblee*, BCH 66/67, 1942/43, σελ. 274 – 298. / Wycherley R. E., *The North – West Stoa of the Athenian Agora*, JHS 68, 1948, σελ. 152 – 155. / Travlos J., *Hesperia Suppl.* 8, 1949, σελ. 389 – 390. / Vanderpool E., *The Route of Pausanias in the Athenian Agora*, *Hesperia* 18, 1949, σελ. 128. / Martin R., *Recherches sur l' Agora grecque*, Paris, 1951, σελ. 319 – 322. / Wycherley R. E., *The Athenian Agora. Vol III: Literary and Epigraphical Testimonia*, Princeton, 1957, σελ. 21 – 31. / Edwards G. R., *Hesperia* 26, 1957, σελ. 334 – 337. / Wycherley R. E., *GRBS* 2, 1959, σελ. 37 – 39. / Thompson H. A., *The Annex to the Stoa of Zeus in the Athenian Agora*, *Hesperia* 35, 1966, σελ. 171 – 187. / Richard N., *Architectural Terracotta Sculpture from the Stoa of Zeus*, *Hesperia* 39, 1970, σελ. 120 – 123. / Coulton, 1976, σελ. 41 – 42. / Travlos, 1971, σελ. 527 – 533. / Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 79 – 82. / Thompson & Wycherley, σελ. 96 – 103.

⁶² Για τον τρόπο που οδηγήθηκαν οι μελετητές στο συμπέρασμα αυτό βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 99.

⁶³ Για λεπτομέρειες της θεμελίωσης βλ. ο.π., σελ. 97.

μαρμάρου υποδηλώνουν ότι το δάπεδο στρώθηκε με μαρμαρίνες πλάκες στην πρώιμη Ρωμαϊκή περίοδο.

Όσον αφορά στο γλυπτό διάκοσμο της στοάς, στην πλειονότητά του αυτό ήταν από Πεντελικό μάρμαρο. Τα τρίγλυφα ήταν από πωρόλιθο Αίγινας ενώ οι μετόπες, το επιστύλιο, η σίμα και οι κίονες ήταν από μάρμαρο Πεντέλης. Οι εσωτερικοί κίονες δεν έφεραν ραβδώσεις. Οι κέραμοι ήταν Κορινθιακού τύπου από πηλό και η οροφή πρέπει να ακολουθούσε την κλίση της στέγης, χαρακτηριστικό αρχιτεκτονικό τέχνασμα των στοών που φέρουν εξωτερικά δωρική και εσωτερικά ιωνική κιονοστοιχία⁶⁴. Οι προσόψεις των δύο πτερύγων έφεραν γλυπτά ακρωτήρια με παράσταση Νίκης στα αριστερά και τα δεξιά. Θραύσματα των ακρωτηρίων αυτών έχουν βρεθεί κοντά στη στοά⁶⁵.

Η χρονολογία κατασκευής του κτιρίου είναι γύρω στο 430 π. Χ. Ο αρχιτεκτονικός τύπος της στοάς και τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν θυμίζουν τα Προπύλαια και γενικά τα κτίρια του οικοδομικού προγράμματος του Περικλή. Επίσης, η κεραμική που βρέθηκε στο γέμισμα της θεμελίωσης του κτιρίου τοποθετείται χρονολογικά μετά το 430 π. Χ.⁶⁶.

Τα πρωιμότερα ευρήματα στον χώρο που οικοδομήθηκε η στοά όμως ανάγουν σε ένα αρχαϊκό κτίσμα του 6^{ου} αιώνα π. Χ. Η θεμελίωση αυτού του κτιρίου⁶⁷ δείχνει ότι χρησιμοποιούνταν ως τέμενος που προφανώς ήταν αφιερωμένο στον Δία. Το γεγονός ότι 25 μ. ανατολικότερα βρέθηκε ένας βωμός, επιβεβαιώνει την ύπαρξη του τέμενους. Ο βωμός αυτός και το τέμενος πρέπει να καταστράφηκαν κατά την Περσική εισβολή. Ο βωμός όμως αργότερα, σε αντίθεση με το τέμενος, αποκαταστάθηκε και χρησιμοποιήθηκε για τη λατρεία του Αγοραίου Διός. Η περιοχή γύρω από το τέμενος μετά την καταστροφή του στα Περσικά, σύμφωνα με τα ευρήματα, καταλήφθηκε από αγγειοπλάστες και μεταλλουργούς.

Η στοά καταστράφηκε κατά την επιδρομή των Ερούλων, το 267 μ. Χ., και τα υλικά του κτιρίου μετακινήθηκαν για επαναχρησιμοποίηση. Μερικά υλικά από τον πίσω τοίχο της στοάς είχαν μετακινηθεί πριν ακόμα από την καταστροφή του κτιρίου, για τη χρήση τους στην ανέγερση ενός κτιρίου πίσω από τη στοά κατά την πρώιμη

⁶⁴ Στο συμπέρασμα αυτό οι ανασκαφείς κατέληξαν υπολογίζοντας τα ύψη των δύο κιονοστοιχιών (Thompson & Wycherley, σελ. 98).

⁶⁵ Thompson & Wycherley, σελ. 99.

⁶⁶ Ο.π., σελ. 100. Ο Τραυλός περικλείει τη στοά ανάμεσα στα έργα του Μνησικλή (Travlos, 1971, σελ. 527).

⁶⁷ Για λεπτομέρειες βλ. ο.π., σελ. 96.

Ρωμαϊκή περίοδο⁶⁸ (αρχές 1^{ου} αιώνα μ. Χ.⁶⁹) (εικόνα 14). Στη θέση του τμήματος του τοίχου που αφαιρέθηκε πρέπει να τοποθετήθηκαν πέντε κίονες⁷⁰.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ-ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΣΤΟΑΣ

Η στοά, όπως προαναφέρθηκε ήταν αφιερωμένη στο Δία Ελευθέριο. Από αρχαίους συγγραφείς αναφέρεται ότι η λατρεία του ιδρύθηκε μετά από την τελευταία μάχη με τους Πέρσες το 479 π. Χ., όταν οι Αθηναίοι απαλλάχτηκαν από την απειλή της σκλαβιάς των Περσών. Οι Thompson & Wycherley πιστεύουν ότι η λατρεία του Διός Ελευθερίου υπήρχε ήδη στο αρχαϊκό τέμενος και το 479 π. Χ. δημιουργήθηκε απλά το άγαλμα του Διός που βρίσκονταν μπροστά από τη στοά. Η θεμελίωση της βάσης του έχει σήμερα βρεθεί⁷¹. Η στοά, σύμφωνα με αυτή την άποψη, οικοδομήθηκε αργότερα.

Από τον Πausανία⁷² μαθαίνουμε ότι η Στοά του Διός Ελευθερίου, όπως η Ποικίλη, διακοσμούσαν με ζωγραφικούς πίνακες, έργα του Ευφράνορα. Τα θέματα, κατά τον Πausανία, ήταν οι Δώδεκα Θεοί, ο Θησεάς, η Δημοκρατία και ο Δήμος και η μάχη στη Μαντινεία. Η οργάνωση στον εσωτερικό χώρο της στοάς, όπως συμβαίνει και στην Ποικίλη, δεν είναι γνωστή.

Η σχέση της στοάς με τη θρησκεία και την ελευθερία έδωσε στους Αθηναίους την αφορμή να αφιερώσουν εκεί τις ασπίδες αυτών που θυσιάστηκαν για την ελευθερία της Αθήνας. Ο Πausανίας δεν παραμελεί ούτε αυτό το γεγονός και μας αναφέρει δύο διαφορετικά παραδείγματα αφιέρωσης⁷³.

Η στοά χρησιμοποιούνταν και ως κοσμικό κτίριο. Από διαφορετικές φιλολογικές πηγές μαθαίνουμε ότι ο Σωκράτης συναντούσε τους φίλους και μαθητές του εκεί, ενώ από άλλες φαίνεται καθαρά η οικειότητα που ένιωθαν μερικοί στο κτίριο⁷⁴. Η στοά λοιπόν ήταν μάλλον ένας ευχάριστος χώρος συνάντησης για φιλοσοφικές και πολιτικές συζητήσεις, όπως ακριβώς συνέβαινε και στην Ποικίλη Στοά.

⁶⁸ Για λεπτομέρειες και χρήση του κτιρίου βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 102 - 103. Ο Πausανίας δεν αναφέρει καθόλου το κτίριο στην περιγραφή του (Μαστραπάς, 1992, σελ. 93).

⁶⁹ Travlos, 1971, σελ. 528.

⁷⁰ Thompson & Wycherley, σελ. 102.

⁷¹ Thompson & Wycherley, σελ. 101.

⁷² Πausανίας, I. 3. 3 - 4 (Παρατίθεται στο Camp, 1986, σελ. 105 - 106).

⁷³ Πausανίας, I. 26. 2 (Παρατίθεται στο Thompson & Wycherley, σελ. 102).

⁷⁴ Διογένης Λαέρτιος, VI, ii, 22.

Οι Thompson και Wycherley πιστεύουν ότι η στοά είχε και διοικητικό - δημόσιο χαρακτήρα⁷⁵. Αυτό το στηρίζουν στο γεγονός ότι κοντά στη στοά βρέθηκαν θραύσματα λίθινων επιγραφών που αναφέρονταν σε νόμους (στελαί). Οι νόμοι αυτοί πιθανολογείται ότι είχαν αναρτηθεί μπροστά από το κτίριο. Για το λόγο αυτό λοιπόν θεωρήθηκε ότι η Στοά του Διός μαζί με τη Στοά Βασίλειο αποτελούσαν μια διοικητική ενότητα, με την πρώτη να παρουσιάζεται ως επέκταση της δεύτερης⁷⁶. Για τους ίδιους είναι πολύ πιθανό η Στοά του Διός να εξυπηρετούσε κατά καιρούς τις ανάγκες δικαστηρίων.

Η Στοά του Διός παρουσιάζει μια ανάπτυξη στην αρχιτεκτονική των στωικών οικοδομημάτων. Είναι το πρώτο στωικό οικοδόμημα μορφής παρασκηνίων. Εκτός του ότι παρέχει στέγη σε διάφορες διοικητικές λειτουργίες, δίνει μια νέα αρχιτεκτονική διάκριση στη δυτική - διοικητική πλευρά της Αγοράς, στην οποία μέχρι τώρα δεν υπήρχε σχεδιασμός και τα κτίρια οικοδομούνταν διασκορπισμένα στο χώρο⁷⁷. Παρόλα αυτά όμως η συνολική εικόνα της Αγοράς δεν άλλαξε. Ο χαρακτήρας της, όσον αφορά στο σχεδιασμό της, παρέμεινε αρχαϊκός - σποραδικός και απείχε πολύ από αυτόν που θα υιοθετηθεί στα Ελληνιστικά χρόνια. Η έστω και μικρή αλλαγή όμως έγινε ιδιαίτερα αισθητή στη δυτική πλευρά της Αγοράς.

⁷⁵ Thompson & Wycherley, σελ. 102.

⁷⁶ Ο.π., σελ. 102.

ΝΟΤΙΑ ΣΤΟΑ Ι⁷⁸

Η Νότια στοά Ι οικοδομήθηκε στη νότια πλευρά της πλατείας της Αγοράς με κατεύθυνση Β. Δ. προς Ν. Α. και κατά μήκος του δρόμου που οδηγούσε στην Πύλη του Πειραιά. Αποτελεί το πρώτο παράδειγμα στοάς με δύο κιονοστοιχίες και δωμάτια πίσω από αυτές, στο βάθος της στοάς. Από το τέλος του 5^{ου} αιώνα π. Χ., αυτός ο τύπος της στοάς γίνεται κοινός στις Ελληνικές πόλεις.

Η ανασκαφή της πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 1952 - 1953 και 1966 - 1967. Είχε μήκος περίπου 80 μ. και πλάτος περίπου 15 μ. και έφερε διπλή δωρική εξωτερική και εσωτερική κιονοστοιχία με 45 και 22 κίονες αντίστοιχα. Πίσω από την διπλή κιονοστοιχία υπήρχαν δεκαπέντε δωμάτια (εικόνες 15 και 16). Ο Thompson πρότεινε την ύπαρξη ενός δεύτερου ορόφου σε τουλάχιστον ένα μέρος της στοάς και αυτό το στηρίζει στο γεγονός ότι υπήρχε μεγάλη διαφορά ύψους μεταξύ του επιπέδου του δρόμου και της στοάς, κυρίως στο ανατολικό της άκρο⁷⁹. Αν υπήρχε όντως δεύτερος όροφος, δεν έχουν βρεθεί αρχιτεκτονικά στοιχεία και έτσι η αποκατάστασή του γίνεται δύσκολη⁸⁰.

Η κατασκευή της στοάς ήταν πρόχειρη και δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να συγκριθεί με την πολυτέλεια της Στοάς του Διός Ελευθερίου. Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε στις θεμελιώσεις και στο κατώτερο μέρος των τοίχων είναι ο μαλακός πωρόλιθος, ενώ στο ανώτερο χρησιμοποιήθηκαν πλίνθοι. Ο πίσω τοίχος, που επιτελούσε και χρέη στήριξης του δρόμου κατά μήκος της στοάς, ήταν εξ' ολοκλήρου από πέτρα. Το υλικό κατασκευής των κίωνων και των κιονόκρανων ήταν ο μαλακός πωρόλιθος αλλά οι κορμοί των κίωνων ήταν καλυμμένοι με κονίαμα για να μοιάζουν με μάρμαρο⁸¹.

Τα δωμάτια είχαν μήκος 4,86 μ. περίπου και η είσοδός τους από το διάδρομο διαμορφώνονταν με μία πόρτα που βρίσκονταν όχι στο κέντρο του δωματίου αλλά προς τα αριστερά. Η συγκεκριμένη οργάνωση του χώρου με την πόρτα στα αριστερά

⁷⁷ Thompson & Wycherley, σελ. 100.

⁷⁸ Προτεινόμενη βιβλιογραφία: Travlos, 1971, σελ. 534 - 536. / Thompson H. A., *Hesperia* 22, 1953, σελ. 28 - 29. / 23, 1954, σελ. 39 - 45. / Thompson H. A., *Hesperia* 37, 1968, σελ. 43 - 56. / Vanderpool E., *Metronomoi*, *Hesperia* 37, 1968, σελ. 73 - 76. / Richard N., *Architectural Terracota Sculpture from the North Stoa I*, *Hesperia* 39, 1970, σελ. 123 - 128. / Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 158 - 160. / Thompson & Wycherley, σελ. 74 - 78. / Coulton, 1976, σελ. 43 - 44. / Camp, 1986, σελ. 122 - 126.

⁷⁹ Thompson & Wycherley, σελ. 75.

⁸⁰ Ο Coulton αναφέρει τις αδυναμίες αυτής της υπόθεσης (Coulton, 1976, σελ. 44).

ενδείκνυται για δωμάτια που προορίζονται να δεχτούν ανάκλιτρα⁸² (εικόνα 17). Το όγδοο όμως δωμάτιο από τα ανατολικά έχαιρε ειδικής κατασκευής, αφού η είσοδος του διαμορφωνόταν μέσω ενός προθαλάμου στην ανατολική του πλευρά⁸³. Το υλικό του δαπέδου ήταν πηλός και φαίνεται ότι ανανεώνονταν συχνά.

Με το πέρασμα του χρόνου, η στοά δέχτηκε πολλές αλλαγές. Στην τελευταία μάλλον φάση της στοάς, στον προθάλαμο του όγδοου δωματίου κατασκευάστηκε κλίμακα για την επικοινωνία με το δρόμο και τον άνω όροφο⁸⁴.

Στον 2^ο αιώνα π. Χ. η Νότια Στοά I αντικαταστάθηκε από μια δεύτερη ελληνιστική στοά, την Νότια Στοά II, η οποία διχοτόμησε διαγώνια το παλαιότερο κτίσμα (εικόνα 16) και κατασκευάστηκε σε επίπεδο 2,53 μ. χαμηλότερα από αυτό.

Η χρονολογία κατασκευής της Νότιας Στοάς, σύμφωνα με τον τύπο των αρχιτεκτονικών στοιχείων, ανάγεται στο τέλος του 5^{ου} αιώνα π. Χ., ενώ η κεραμική που βρέθηκε στο δάπεδό της δείχνει ότι το κτίριο κατασκευάστηκε τη δεκαετία 430 - 420 π. Χ.⁸⁵.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΣΤΟΑΣ

Μια εμφανής λειτουργία της στοάς είναι η χρήση της από συμποσιαστές. Όπως προαναφέρθηκε, τα δωμάτια στο πίσω μέρος της στοάς ήταν κατάλληλα διαμορφωμένα για να δεχτούν ανάκλιτρα. Άλλα στοιχεία που προέκυψαν από την ανασκαφή της στοάς, όπως είναι τα ίχνη στάχτης, συνηγορούν στο γεγονός ότι τα δωμάτια χρησιμοποιούνταν για συμπόσια⁸⁶. Ίχνη πάγκου που τοποθετήθηκε μεταγενέστερα στο δωμάτιο IX, εξυπηρετούσε διάφορες λειτουργίες κατά καιρούς. Οι Thompson και Wycherley υποθέτουν ότι πολλά από τα δωμάτια χρησιμοποιούνταν από διάφορους δημόσιους λειτουργούς για τη διεκπεραίωση των καθηκόντων τους αλλά και για τη σίτισή τους. Την άποψη αυτή τη στηρίζουν στο γεγονός ότι η Νότια Στοά I βρισκόταν δίπλα στα αρχεία της πόλης και στο ότι

⁸¹ Για λεπτομέρειες και για τα μέλη που παραμένουν *in situ* βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 75 και 76.

⁸² Thompson & Wycherley, σελ. 76 και 77.

⁸³ Ο Camp αναφέρει ότι τα δωμάτια ήταν 16 αλλά έχει συμπεριλάβει σε αυτά και τον προθάλαμο του όγδοου δωματίου (Camp, 1986, σελ. 122).

⁸⁴ Για λεπτομέρειες της εισόδου αυτής αλλά και για άλλες αλλαγές βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 76 και 75.

⁸⁵ Camp, 1986, σελ. 122.

⁸⁶ Για τα στοιχεία αυτά βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 77.

πολλοί από αυτούς δεν είχαν συγκεκριμένη στέγη⁸⁷. Πολύ πιθανό επίσης για αυτούς είναι η στοά να ήταν το γνωστό από πολλούς συγγραφείς Θεσμοθετείον, αφού μέχρι σήμερα δεν έχει βρεθεί το κτίριο που το στέγαζε⁸⁸.

Ο Camp υποστηρίζει έντονα τον εμπορικό χαρακτήρα του κτιρίου, στηριζόμενος στον ασυνήθιστο αριθμό νομισμάτων που βρέθηκαν στη στοά αλλά και στη γειτνίαση της στοάς με το Νομισματοκοπείο. Οι τράπεζαι που αναφέρονται από αρχαία φιλολογικά κείμενα, σύμφωνα με τον Camp, βρίσκονταν μέσα στη στοά⁸⁹. Μια επιγραφή που βρέθηκε σε ένα από τα δωμάτια της στοάς και αναφέρεται στους Μετρονόμους, υποδηλώνει τη στέγαση αυτών σε αυτό το δωμάτιο. Για τον Camp, αυτό είναι ένα ακόμη στοιχείο που συμβάλλει στην αναγνώριση του εμπορικού χαρακτήρα της στοάς⁹⁰.

Τέλος, οι Thompson & Wycherley αναφέρουν ότι είναι πολύ πιθανό η στοά να χρησιμοποιούνταν ως δικαστήριο όπως άλλες στοές της Αγοράς (βλ. Ποικίλη Στοά) αλλά αυτό δεν είναι παρά μια υπόθεση. Ακόμη λόγω της ύπαρξης συγκεκριμένων ευρημάτων της προσδίδουν ιερό χαρακτήρα⁹¹, υπόθεση παρακινδυνευμένη κατά τη γνώμη μου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Νότια στοά Ι ήταν ένα πρωτοποριακό κτίριο για την εποχή του στο χώρο της Αγοράς. Μέχρι πριν την κατασκευή του, οι στοές που είχαν οικοδομηθεί εκεί είχαν έναν εντελώς διαφορετικό τύπο και χαρακτήρα. Η Βασίλειος Στοά, που κατασκευάστηκε αρκετά πρώιμα, ήταν ένα κτίριο μικρής κλίμακας για τα δεδομένα των στωικών οικοδομημάτων, απόρροια αυτής ακριβώς της πρωιμότητάς του, και φαίνεται ότι δεν ανταποκρίνονταν στις διοικητικές απαιτήσεις που όρισαν την κατασκευή του. Τα προσαρτήματα που δέχτηκε στη δεύτερη ανοικοδόμησή της είναι πολύ πιθανό να κατασκευάστηκαν λόγω αυτής ακριβώς της έλλειψης χώρου

⁸⁷ Thompson & Wycherley, σελ. 78.

⁸⁸ Ο Σακελλαρίου αναφέρει ότι οι Θεσμοθέτες πιθανώς να στεγάζονταν στη Στοά του Διός (Σακελλαρίου, 2000, σελ. 233).

⁸⁹ Θεόφραστος, Χαρακτήρες V.7 και Πλάτωνας, Απολογία 17C (Παρατίθεται στο Camp 1986, σελ.123).

⁹⁰ Camp, 1986, σελ. 125 - 126.

⁹¹ Thompson & Wycherley, σελ. 76. Στο *Hesperia* 39, No: 2, 1970, σελ. 123 – 128 αναλύονται οι κέραμοι που βρέθηκαν και αποδεικνύεται ότι ανήκουν στην Ελληνιστική περίοδο. Η χρονολόγησή τους καθώς και ο μικρός τους αριθμός δε μπορεί να οδηγήσει εύκολα σε αυτό το συμπέρασμα.

και όχι απλά και μόνο για τη διαμόρφωση μιας μνημειώδους πρόσοψης. Η Ποικίλη Στοά που χτίζεται μετά τη Βασίλειο είχε κοσμικό κυρίως χαρακτήρα, όπως και η Στοά του Διός με τη διαφορά ότι η τελευταία εξυπηρετούσε και απαιτήσεις της θρησκείας και, αρχιτεκτονικά, παρουσίαζε αυτοτελές και μνημειώδες ύφος.

Η ανοικοδόμηση της Νότιας Στοάς I λοιπόν φανερώνει ότι οι Αθηναίοι είχαν συνειδητοποιήσει την επιπλέον λειτουργικότητα που μπορούσε να έχει ένα στωικό οικοδομήμα. Έτσι, εκτός από κοσμικό, διοικητικό ή θρησκευτικό, του έδωσαν και χαρακτήρα πρακτικό-εμπορικό. Η Νότια Στοά I, πρόχειρη κατασκευαστικά αλλά μεγάλη σε κλίμακα, δίνει μια νέα ώθηση στην κατασκευή και χρήση των στωικών οικοδομημάτων στο χώρο της Αγοράς, αλλά και στις άλλες ελληνικές πόλεις. Μια επιπλέον παρατήρηση είναι ότι άρχισε - εσκεμμένα ή μη - να δημιουργείται αμυδρά στο χώρο της Αγοράς αυτό που αργότερα θα υιοθετηθεί από τους αρχιτέκτονες των Ελληνιστικών πόλεων αλλά και αυτό που θα επιχειρηθεί στην Αγορά αργότερα, η τάση για εφαρμογή κανονικού σχηματισμού.

ΣΤΟΑ ΑΤΤΑΛΟΥ⁹²

Η στοά του Αττάλου αποτελεί το τυπικό δείγμα στοάς των ελληνοιστικών χρόνων και ταυτόχρονα την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αρχιτεκτονικού τύπου του στωικού οικοδομήματος. Χτίστηκε κατά μήκος της ανατολικής πλευράς της πλατείας της Αγοράς με δαπάνες του βασιλιά της Περγάμου, του Αττάλου ΙΙ, τον 2^ο αιώνα π. Χ. Το γεγονός αυτό συμπεραίνεται από μια επιγραφή σε τμήμα του επιστυλίου του ισογείου, πάνω από τη δωρική κιονοστοιχία που λέει: «Βασιλιάς Ἄτταλος, γιος του Βασιλιά Αττάλου και της Βασίλισσας Απολλωνίδος, έχτισε τη στοά ... στο δήμο των Αθηναίων»⁹³.

Η στοά είχε μήκος 116 μ. και πλάτος 20 μ. περίπου και αποτελούνταν από δύο ορόφους⁹⁴ (εικόνα 18). Στον κάτω όροφο διαμορφώνονταν εξωτερική δωρική κιονοστοιχία με 45 κίονες, οι οποίοι στο κατώτερο σημείο τους δεν έφεραν ραβδώσεις και εσωτερική ιωνική κιονοστοιχία με 22 κίονες αράβδωτους (εικόνα 19). Στο βάθος της στοάς σχηματίζονταν μια σειρά από εικοσιένα δωμάτια. Στον άνω όροφο η διαρρύθμιση του χώρου ήταν όμοια αυτής του κάτω ορόφου. Η εξωτερική κιονοστοιχία ήταν ιωνική με θωράκια στα μετακίονια διαστήματα, ώστε να διαμορφώνει εξώστη, ενώ η εσωτερική έφερε Περγαμηνά κιονόκρανα (εικόνες 20 και 21). Ο αριθμός των δωματίων αλλά και των κίωνων ήταν ίδιος με αυτόν του κάτω ορόφου. Τα δωμάτια και των δυο ορόφων είχαν μήκος από 4,91 μ. έως 3,42 μ. και βάθος 4,91 μ. και στον πίσω τοίχο έφεραν ένα μικρό παράθυρο. Η πρόσβαση στο κτίριο γινόταν μέσω μιας μνημειώδους πλατφόρμας που βρίσκονταν στο νοτιότερο

⁹² Προτεινόμενη βιβλιογραφία: Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 122 – 127. / Thompson & Wycherley, σελ. 103 – 108. / *Γενική συνέλευσις Αρχ. Εταιρείας 1860 – 1869. / Πρακτικά 1871 – 1903*, Ussing J. L., *Kong Attalos Stoa I Athen*, Kjobenhavn, 1873. / Adler F., *Die Stoa des Konigs Attalos zu Athen*, 34. *Programm zum Winkelmannsgest*, Berlin, 1874. / Bohn R., *Die Stoa Konig Attalos des Zweiten zu Athen*, Berlin, 1882. / Βερσάκης Φ., *Αρχ. Εφ*, 1912, σελ. 175 – 181. / Thompson, *Stoa of Attalos*, σελ. 124 – 130. / Thompson H. A., *Hesperia* 18, 1949, σελ. 226 – 229. / 19, 1950, σελ. 316 – 326. / 20, 1951, σελ. 49 – 53. / 21, 1952, σελ. 85 – 86. / 23, 1954, σελ. 55 – 57. / 24, 1955, σελ. 59 – 61. / Travlos, J., *Restauration de la Stoa (Portique) d'Attale*, Bulletin de l' Union des Diplomes des Universites et des Hautes Etudes de Belgique 7, 1955, σελ. 1 – 16. / Thompson H. A., *Hesperia* 25, 1956, σελ. 66 – 68. / 26, 1957, σελ. 103 – 107. / Meritt B. D., *Hesperia* 26, 1957, σελ. 83 – 88. / Wycherley R. E., *The Athenian Agora. Vol. III: Literary and Epigraphical Testimonia*, Princeton, 1957, σελ. 46 – 47. / Fiandra E., *La Stoa di Attalo nell' Agora Ateniese*, Palladio 8, 1958, σελ. 97 – 120. / Thompson H. A., *The Stoa of Attalos II in Athens*, 1992 (Excavations of the Athenian Agora. Picture book no. 2) Vanderpool E., *Athens Honors the Emperor Tiberius*, *Hesperia* 28, 1959, σελ. 86 – 90. / Hoepfner W., *Zum ionischen Kapitell bei Hermogenes und Vitruv*, *Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts. Athenische Abteilung* 83, 1968, σελ. 229 – 234. / Coulton, 1976, σελ. 69. / Travlos, 1971, σελ. 505 – 522.

⁹³ Επιγραφή Αγοράς, I 7483 (Παρατίθεται στο Camp, 1986, σελ. 172).

άκρο της στοάς⁹⁵. Η επικοινωνία στον άνω όροφο γινόταν με κλίμακες που βρίσκονταν στις άκρες της στοάς. Η νότια κλίμακα εγκαταλείφθηκε γύρω στο 100 μ.Χ. για την κατασκευή της οδού που οδηγούσε στη Ρωμαϊκή Αγορά. Αντικαταστάθηκε όμως από μια άλλη στο νοτιότερο δωμάτιο της στοάς.

Η στοά κατασκευάστηκε πάνω σε ένα τεχνητό άνδρηρο για να αντιμετωπιστεί η υψομετρική διαφορά που παρουσιάζεται λόγω της κλίσης του εδάφους στο χώρο της Αγοράς. Στο βορειότερο άκρο του αυτό έχει 8 μ. βάθος. Στις θεμελιώσεις είχαν χρησιμοποιηθεί συσσωρευμένα υλικά ενώ οι τοίχοι είχαν κατασκευαστεί από σκληρό Πειραιϊκό πωρόλιθο. Στην κλίμακα και στις κιονοστοιχίες χρησιμοποιήθηκε μάρμαρο Υμηττού και Πεντέλης αντίστοιχα ενώ το δάπεδό του κάτω ορόφου στρώθηκε με μωσαϊκό μαρμάρου.

Ο χώρος μπροστά από το άνδρηρο της στοάς χρησιμοποιήθηκε κατά καιρούς για την τοποθέτηση αναθηματικών και χορηγικών μνημείων⁹⁶. Κάτω από τις θεμελιώσεις της στοάς βρέθηκαν τα ερείπια πρωιμότερων κτιρίων που χρονολογούνται στο τέλος του 5^{ου} και στα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ. και χρησιμοποιούνταν ως δικαστήρια⁹⁷ (εικόνα 23).

Η στοά καταστράφηκε από πυρκαγιά στην επιδρομή των Ερούλων και λίγα χρόνια αργότερα ο πίσω τοίχος της ενσωματώθηκε στο Υστερορωμαϊκό τείχος της πόλης. Το 1953 - 1956 το κτίριο ανακατασκευάστηκε⁹⁸ (εικόνα 24).

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΣΤΟΑΣ

Η κύρια λειτουργία της στοάς πρέπει να ήταν εμπορική. Τα δωμάτια ενοικιάζονταν προφανώς σε εμπόρους από την πολιτεία και λειτουργούσαν ως καταστήματα. Τα ανασκαφικά ευρήματα επιβεβαιώνουν αυτό το γεγονός. Σε πολλά δωμάτια έχουν βρεθεί ίχνη για την ανάρτηση ραφιών και σε ένα έχει σχεδιαστεί η μορφή του Ερμή, ο οποίος είναι ο προστάτης των εμπορών. Το γεγονός επίσης ότι το κατώτερο τμήμα των εξωτερικών κίωνων είναι αράβδωτο, δείχνει ότι η στοά ήταν πολυσύχναστη.

⁹⁴ Ο Τραυλός αναφέρει ότι το κτίριο είχε αρχικά σχεδιαστεί σε μικρότερη κλίμακα (Travlos, 1971, σελ. 505 – 507. Για τις φάσεις κατασκευής του βλ. εικόνα 22.

⁹⁵ Για λεπτομέρειες βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 104.

⁹⁶ Για λεπτομέρειες βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 107.

⁹⁷ Ο.π., σελ. 60 και Travlos, 1971, σελ. 520 – 521. Για περισσότερες πληροφορίες των κτιρίων αυτών βλ. Townsend R. F., *The Athenian Agora. Vol. XXVII: The east side of the Agora: The remains beneath the Stoa of Attalos*, Princeton, 1995.

⁹⁸ Για λεπτομέρειες βλ. Camp, 1986, σελ. 172 – 175 και Thompson, *Stoa of Attalos*, σελ. 127- 130.

Λόγω της θέσης της στην Αγορά, κατά μήκος της Παναθηναϊκής οδού, θα προσέφερε πολύ καλή θέα των εκδηλώσεων που λάμβαναν χώρα σε αυτήν⁹⁹. Άλλωστε προσέφερε άπλετο χώρο για τέτοιου είδους περιστάσεις.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Στοά του Αττάλου διαφέρει τελείως από τα στωικά οικοδομήματα που μέχρι τώρα εμφανίζονταν στην Αγορά. Η Αγορά μέχρι τότε διατηρούσε συνολικά τον αρχαίοντα και ιδιάζοντα χαρακτήρα της. Το γεγονός ότι στον 2^ο αιώνα π. Χ. κατασκευάζονται δύο κτίρια (το δεύτερο, η Μέση Στοά, θα εξεταστεί παρακάτω) τόσο μεγάλης κλίμακας, ώστε να κλείνουν δύο πλευρές της Αγοράς από άκρη σε άκρη, αλλάζει εντελώς τον χαρακτήρα της πλατείας της Αγοράς αλλά και τον ίδιο το χαρακτήρα της στοάς. Η στοά παύει να είναι ένα μεμονωμένο συμπαγές κτίριο και διαμορφώνεται σε ένα μεγάλο κτιριακό συγκρότημα που εξυπηρετεί ταυτόχρονα τις καθημερινές ανάγκες των θαμώνων της Αγοράς και τον ανασχηματισμό του χώρου χάριν του ορθογωνικού συστήματος πολεοδομικής οργάνωσης. Οι δύο στοές των Ελληνιστικών χρόνων κατασκευάζονται έτσι ώστε να ισορροπούν σε κάθε πλευρά της οδού που διασχίζει την Αγορά.

Το «μοντέλο» της μεγάλης κλίμακας στωικού οικοδομήματος με δωμάτια στο πίσω μέρος είχε υλοποιηθεί ήδη στο χώρο της Αγοράς με την κατασκευή της Νότιας στοάς I. Φαίνεται ότι αυτή αποτέλεσε τον προάγγελο της ανέγερσης μεγάλων στωικών οικοδομημάτων στο χώρο. Η Στοά του Αττάλου όμως, σε αντίθεση με τη Νότια Στοά I, παρουσιάζει πολυτέλεια και μεγαλοπρέπεια, απόρροια μάλλον του γεγονότος ότι κατασκευάστηκε με τη χορηγία Ελληνιστικού μονάρχη¹⁰⁰.

⁹⁹ Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 125.

ΜΕΣΗ ΣΤΟΑ - ΝΟΤΙΑ ΣΤΟΑ ΙΙ¹⁰¹

Η Μέση και η Νότια Στοά ΙΙ θα εξεταστούν μαζί γιατί ανήκουν σε ένα κτιριακό συγκρότημα και προφανώς κατασκευάστηκαν με βάση ένα ενιαίο οικοδομικό πρόγραμμα. Το συγκρότημα οικοδομήθηκε στη νότια πλευρά της Αγοράς και περιελάμβανε τη Μέση Στοά, τη Νότια Στοά ΙΙ, το Ανατολικό Κτίριο και το παλιό κτίριο της Ηλιαίας (εικόνα 25). Είναι φανερό ότι οριοθετήθηκε με βάση το κτίριο της Ηλιαίας και γι' αυτό το λόγο θεωρείται επέκτασή του¹⁰². Οι στοές ονομάστηκαν έτσι συμβατικά γιατί δεν υπάρχουν ευρήματα ή πηγές που να πληροφορούν την ονομασία τους. Ο Μαστραπάς αναφέρει ότι η Μέση Στοά πιθανώς ξεκίνησε με δαπάνες του Αττάλου Α και αποπερατώθηκε από τους δυο γιους του, ενώ ο Camp αναφέρει τον Φαρνάκη Ι¹⁰³.

Η Μέση Στοά ήταν ένα ορθογώνιο οικοδόμημα με 147 μ. μήκος και 17,5 μ. πλάτος και είχε σε όλες της τις πλευρές δωρικές κιονοστοιχίες. Οι κίονες αριθμούσαν συνολικά 160 και ήταν αράβδωτοι. Τα μετακίονια διαστήματα των κιονοστοιχιών ήταν ενωμένα στα τρία τέταρτα του ύψους των κίωνων. Στο ανώτερο σημείο τους είχε αφεθεί ένα μικρό κενό που χρησιμοποιούνταν ως παράθυρο για τον φωτισμό και εξαερισμό του κτιρίου (εικόνα 26). Εντός της στοάς υπήρχε και μια παράλληλη με τις εξωτερικές κιονοστοιχία, η οποία αποτελούνταν από 23 κίονες και στα μετακίονια της υπήρχε προστατευτικός τοίχος¹⁰⁴.

Το κύριο υλικό οικοδόμησης της στοάς ήταν ο πωρόλιθος Αίγινας. Χρησιμοποιήθηκε στην κλίμακα, στους κίονες, στην ανωδομή και στους προστατευτικούς τοίχους. Το μάρμαρο χρησιμοποιήθηκε μόνο στις μετόπες, όπως συνηθίζεται, και στη σίμα της βόρειας πλευράς. Για την επένδυση του δαπέδου χρησιμοποιήθηκε πηλός.

Μπροστά από τη βόρεια πρόσοψη της Στοάς, όπως συμβαίνει σε όλες τις Ελληνιστικές στοές, κατασκευάστηκε ένα μεγάλο άνδηρο, το οποίο δεν εκτείνονταν ως το δυτικό άκρο της στοάς, για να μη δυσκολεύει προφανώς τη ροή της κίνησης

¹⁰⁰ Thompson & Wycherley, σελ. 103.

¹⁰¹ Προτεινόμενη βιβλιογραφία: Coulton, 1976, σελ. 72 – 74. / Thompson & Wycherley, σελ. 65 – 71. / Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 161 – 162 και 164 – 166. / Camp, 1986, σελ. 175 - 179. / *Hesperia* 22, 1953, σελ. 35 – 38. / *Hesperia* 35, 1966, σελ. 40 – 48. / *Hesperia* 29, 1960, σελ. 359 – 363.

¹⁰² Thompson & Wycherley, σελ. 66.

¹⁰³ Μαστραπάς, 1992, σελ. 101 - 102 και Camp, 1986, σελ. 177.

¹⁰⁴ Για τα αρχιτεκτονικά μέλη που έχουν βρεθεί βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 66 - 67.

από τη Β.Δ. είσοδο της Αγοράς. Στο δυτικό άκρο του ανδρήρου υπάρχουν οι θεμελιώσεις ενός μεγάλου μνημείου το οποίο αργότερα αφαιρέθηκε για την κατασκευή μιας κλίμακας. Η κλίμακα αυτή φαίνεται ότι οικοδομήθηκε μετά την ανέγερση του Ωδείου του Αγρίππα για να διευκολύνει την πρόσβαση σε αυτό¹⁰⁵.

Η αρχιτεκτονική της στοάς, η κεραμική και τα νομίσματα που βρέθηκαν στο γέμισμα της θεμελίωσής της, φανερώουν ότι η οικοδόμηση της στοάς ξεκίνησε στο πρώτο τέταρτο του 2^{ου} αιώνα π. Χ. Η κατασκευή της τελείωσε με την ολοκλήρωση της δυτικής πλευράς, μετά τα μέσα του αιώνα¹⁰⁶.

Η Νότια Στοά ΙΙ είχε μήκος 93 μ. και πλάτος 8.50 μ. και οικοδομήθηκε διχοτομώντας διαγώνια την προγενέστερή της στοά, τη Νότια Στοά Ι. Αποτελούνταν από μια δωρική κιονοστοιχία που έφερε 30 κίονες και εδράζονταν πάνω σε κρηπίδωμα δύο βαθμίδων. Τα περισσότερα από τα μετακίονια διαστήματα είχαν δεχτεί προστατευτικό τοίχο, όπως ακριβώς είχε γίνει και στη Μέση Στοά. Το επίπεδο της ήταν 2,53 μ. χαμηλότερα από αυτό του παλαιότερου κτιρίου (εικόνα 27). Ο πίσω τοίχος της στοάς, στο κατώτερο τμήμα του, ήταν αρκετά ογκώδης για λόγους στήριξης του παρακείμενου δρόμου. Στο κέντρο του τοίχου είχε κατασκευαστεί μια κρήνη με τοξοειδή κόγχη (εικόνες 28 και 29), η οποία προμηθεύονταν νερό από τον αγωγό που βρίσκονταν κάτω από το γειτονικό δρόμο.

Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή της στοάς προέρχονταν από το Κυκλικό Περισύλλιο στα βορειοδυτικά της Αγοράς, το οποίο την περίοδο εκείνη είχε κατεδαφιστεί για την ανέγερση της Στοάς του Αττάλου¹⁰⁷. Οι Thompson και Wycherley αναφέρουν ότι το υλικό αυτό λαξεύτηκε ξανά στηριζόμενοι σε ένα θραύσμα σφονδύλου που έφερε ραβδώσεις, ενώ οι κίονες του Κυκλικού Περισύλλιου ήταν αράβδωτοι¹⁰⁸. Στο δάπεδο χρησιμοποιήθηκε πηλός.

Το 86 π. Χ. η Νότια Στοά Ι υπέστη σοβαρές ζημιές και μεταγενέστερα κατεδαφίστηκε. Τον 1^ο και στις αρχές του 2^{ου} αιώνα μ. Χ., σύμφωνα με τα ευρήματα, ο χώρος καταλήφθηκε από μεταλλουργούς, αγγειοπλάστες και μαρμαρογλύπτες. Στα

¹⁰⁵ Thompson & Wycherley, σελ. 67.

¹⁰⁶ Στις θεμελιώσεις της δυτικής πλευράς παρατηρείται αλλαγή του υλικού οικοδόμησης και έτσι συμπεραίνεται ότι η ολοκλήρωση της στοάς καθυστέρησε εκεί. Αυτό, κατά τον Thompson, συνέβη γιατί τα κτίρια που υπήρχαν στα δυτικά παρακάλυαν το έργο της κατασκευής της στοάς μέχρι να κατεδαφιστούν (Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 166).

¹⁰⁷ Για λεπτομέρειες των αρχιτεκτονικών μελών βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 68 και Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 161 – 162.

¹⁰⁸ Thompson & Wycherley, σελ. 68.

μέσα του 2^{ου} αιώνα μ. Χ. τα καταστήματά τους εγκαταλείφθηκαν και ανακατασκευάστηκε ο πίσω τοίχος της στοάς.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑΣ ΣΤΟΑΣ I

Όσον αφορά στη λειτουργία του κτιριακού αυτού συγκροτήματος, φαίνεται ότι δεν είναι ξεκάθαρη. Για τον Thompson, το γεγονός ότι οριοθετήθηκε με βάση το κτίριο της Ηλιαίας και το ενσωμάτωσε ως ένα οργανικό τμήμα, δείχνει ότι εξυπηρετούσε τις ανάγκες δικαστηρίων¹⁰⁹. Τα κληρωτήρια που βρέθηκαν σε άμεση γειτνίαση με την Μέση Στοά συμβάλλουν στην υποστήριξη αυτής της άποψης. Ένα ακόμα επιχείρημα είναι ότι κτίρια που χρησιμοποιούνταν ως δικαστήρια (Κυκλικό Περιστύλιο και κτίρια νότια της Θόλου), κατεδαφίστηκαν πριν ή κατά τη διάρκεια ανοικοδόμησης της στοάς. Για τον Camp, η νότια πλευρά της Αγοράς συνέχισε και στα Ελληνιστικά να έχει τον εμπορικό χαρακτήρα της Κλασικής Νότιας Στοάς I¹¹⁰. Δεν αποκλείεται όμως το κτιριακό αυτό συγκρότημα να εξυπηρετούσε διάφορες λειτουργίες, όπως συνηθίζονταν να υφίσταται στις στοές των προηγούμενων αιώνων. Αν όμως λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι υπήρχε ήδη ένα μεγάλο εμπορικό κέντρο στο χώρο της Αγοράς την ίδια περίοδο, η Στοά του Αττάλου, τότε η ανέγερση ενός επίσης μεγάλου συγκροτήματος για τη στέγαση εμπορικών καταστημάτων θα ήταν περιττή. Έτσι η πρώτη άποψη περί δικαστικών λειτουργιών φαντάζει πιο πειστική αν και δεν αποκλείεται το κτιριακό συγκρότημα να είχε διάφορες χρήσεις.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο χαρακτήρας της Αγοράς, όπως έχει προαναφερθεί, άλλαξε δραστικά τον 2^ο αιώνα π. Χ. Δυο κτίρια, η Στοά του Αττάλου και το κτιριακό συγκρότημα της Μέσης Στοάς, κατέλειψαν και οριοθέτησαν την ανατολική και νότια πλευρά της Αγοράς. Στη Μέση Στοά όμως παρουσιάζεται μια αντίφαση. Ενώ είναι ένα μνημειώδες και επιβλητικό κτιριακό συγκρότημα, τα υλικά κατασκευής του είναι φτωχά σε σχέση με

¹⁰⁹ Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 300 - 310.

αυτά της Στοάς του Αττάλου και τα αρχιτεκτονικά του μέλη αρκετά απλά. Πλεονεκτούσε όμως στην τεχνική εργασία. Το γεγονός ότι στο κτιριακό συγκρότημα της νότιας πλευράς χρησιμοποιήθηκε υλικό από το κτίριο που κατεδαφίστηκε για την ανέγερση της Στοάς του Αττάλου, δείχνει μια συνέχεια ή συνεργασία στο Ελληνιστικό οικοδομικό πρόγραμμα¹¹¹.

¹¹⁰ Camp, 1986, σελ. 177 - 178.

¹¹¹ Thompson & Wycherley, σελ. 66.

ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΣΤΟΑ¹¹²

Η Νοτιοανατολική Στοά βρίσκονταν στη νοτιοανατολική γωνία της Αγοράς, νότια της Βιβλιοθήκης του Πανταίνου και κατά μήκος της Παναθηναϊκής οδού. Λόγω της κλίσης του εδάφους, το δάπεδο του νοτιότερου μέρους ήταν 1,83 μ. πιο ψηλά από αυτό του βορείου. Οι διαστάσεις του ήταν 49 μ. x 5,80 μ. και στην πρόσοψη έφερε 14 Ιωνικούς κίονες με μικρά τμήματα τοίχου στην ένωση των επιπέδων της στοάς (εικόνα 30). Πίσω από την κιονοστοιχία υπήρχαν έντεκα δωμάτια πλάτους 4,50 μ. Η πρόσβαση στο κτίριο γινόταν από το κεντρικό μέρος της κιονοστοιχίας, όπου το επίπεδο του κτιρίου συνέπιπτε με το επίπεδο της Παναθηναϊκής οδού. Στο κέντρο και στα δύο άκρα του κτιρίου υπήρχαν κλίμακες για την επικοινωνία στο κτίριο. Η Στοά διαχωρίζονταν από τη βιβλιοθήκη του Πανταίνου με έναν μικρό δρόμο.

Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε στο κρηπίδωμα ήταν ο παρόλιθος, ενώ στη θεμελίωσή του, καθώς και στη θεμελίωση των δωματίων χρησιμοποιήθηκαν ξαναχρησιμοποιημένα υλικά από παρόλιθο με συνδετικό υλικό ασβεστοκονίαμα. Στο κεντρικό σημείο του στυλοβάτη, απ' όπου το κτίριο γίνονταν προσβάσιμο από την παρακείμενη οδό, είχε χρησιμοποιηθεί μάρμαρο. Οι κίονες ήταν μονολιθικοί και αράβδωτοι από μάρμαρο Υμηττού ενώ τα κιονόκρανα, οι βάσεις των κίωνων και η ανωδομή ήταν από Πεντελικό μάρμαρο.

Το κτίριο χρονολογείται στα μέσα του 2^{ου} αιώνα μ. Χ., λίγο μετά την κατασκευή της Βιβλιοθήκης του Πανταίνου¹¹³. Το 257 π. Χ. καταστράφηκε και αρκετό υλικό από αυτό ενσωματώθηκε στο Υστερορωμαϊκό τείχος. Η δυτική πλευρά του τείχους κατασκευάστηκε πάνω στο στυλοβάτη της Στοάς. Η Στοά προφανώς χρησιμοποιήθηκε για τη στέγαση καταστημάτων.

¹¹² Προτεινόμενη βιβλιογραφία: Thompson H. A., *Hesperia* 29, 1960, σελ. 344 – 347. / Holloway R. R., *Exploration of the Southeast Stoa in the Athenian Agora*, *Hesperia* 35, 1966, σελ. 79 – 85. / Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 137 – 138.

¹¹³ Thompson & Wycherley, σελ. 109.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΤΙΡΙΑ ΦΕΡΟΝΤΑ ΚΙΟΝΟΣΤΟΙΧΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΟΨΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΤΥΠΟ ΤΩΝ ΣΤΟΩΝ

ΝΕΟ ΒΟΥΛΕΥΤΗΡΙΟ¹¹⁴

Στο τέλος του 5^{ου} αιώνα π. Χ. οικοδομήθηκε ένα νέο κτίριο για να στεγάσει τις ανάγκες της Βουλή των Πεντακοσίων. Κατασκευάστηκε πίσω και δυτικά του Παλαιού Βουλευτηρίου. Η λεπτομερής ανάλυση του κτιρίου δεν αφορά αυτήν εδώ την εργασία αλλά μια γενική εικόνα της αρχιτεκτονικής σχεδιάσής του στο χώρο, θα βοηθήσει για την κατανόηση του ρόλου των αλλαγών που δέχτηκε με το πέρασμα των χρόνων.

Η κάτοψη του κτιρίου ήταν ορθογώνια με διαστάσεις 22,50 μ. από βόρεια προς νότια × 17,50 μ. ανατολικά προς δυτικά και η πρόσοψή του διαμορφώνονταν στη νότια πλευρά¹¹⁵. Η οροφή στηρίζονταν σε τέσσερις κίονες και εντός του κτιρίου διαμορφώνονταν μια αίθουσα με ορχήστρα¹¹⁶ (εικόνες 31 και 32).

Αυτό που ενδιαφέρει είναι οι προσθήκες στο κτίριο. Στο τέλος του 4^{ου} αιώνα ή στην αρχή του 3^{ου} π. Χ. δημιουργήθηκε μια μνημειακή πρόσβαση που αποτελούνταν από ένα ιωνικό πρόπυλο με τέσσερις κίονες στη νοτιοανατολική γωνία του Παλαιού Βουλευτηρίου, από ένα δρόμο που οδηγούσε στο νότιο άκρο του Βουλευτηρίου και από μια είσοδο με οκτώ ιωνικούς κίονες στη νότια πλευρά του κτιρίου. Ο δρόμος προς το Βουλευτήριο κλείνονταν από τη νότια πλευρά του Παλαιού Βουλευτηρίου και από ένα νέο τοίχο, ο οποίος τον διαχώριζε από την περιοχή της Θόλου¹¹⁷.

¹¹⁴ Προτεινόμενη βιβλιογραφία για το Παλαιό και Νέο Βουλευτήριο: Judeich W., *Topographie von Athen*, Munchen, 1931, σελ. 64, 346 – 347. / Shear T. L., *Hesperia* 4, 1935, σελ. 349 – 350. / Thompson H. A., *Hesperia* 6, 1937, σελ. 115 – 135, 140 – 172. / Picard C., *Le complexe Metroon – Bouleuterion – Prytanikon, a l' Agora d' Athenes*, RA 12, 1938, σελ. 97 – 101. / Thompson H. A., *Hesperia Suppl.* 4, 1940, σελ. 8 – 15, figs. 13, 32, 62, 63. / Mc Donald W. A., *The Political Meeting Places of the Greeks*, Baltimore, 1943 σελ. 131 – 141, 170 – 179. / Wycherley R. E., *The Athenian Agora. Vol. III: Literary and Epigraphical Testimonia*, Princeton, 1957, σελ. 128 – 137. / Travlos, 1971, σελ. 191 – 195. / Thompson & Wycherley, σελ. 29 – 38. / Camp, 1986, σελ. 52 – 53, 90 – 91. / Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 63 – 73.

¹¹⁵ Υπάρχουν δύο διαφορετικές προτάσεις για την κάτοψη του κτιρίου και συγκεκριμένα για τον προσανατολισμό της αίθουσας: Travlos, 1971, σελ. 193 για τον προσανατολισμό της στα ανατολικά και Camp, 1986, σελ. 91 για τον προσανατολισμό στα νότια. Βλ. εικόνες 31 και 32.

¹¹⁶ Για λεπτομέρειες του κτιρίου βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 31 - 33.

¹¹⁷ Thompson & Wycherley, σελ. 33.

ΜΗΤΡΩΟΝ¹¹⁸

Το Μητρώον¹¹⁹ οικοδομήθηκε στην περιοχή που παλαιότερα υπήρχε το Παλαιό Βουλευτήριο και το τέμενος της Μητέρας των Θεών. Αποτελούνταν από τέσσερα δωμάτια και στην πρόσοψη έφερε ιωνική κιονοστοιχία αποτελούμενη από 14 κίονες. Η πρόσοψη είχε μήκος 39 μ. Τα δωμάτια ποίκιλαν στο βάθος, το οποίο μειώνονταν προς τα νότια (εικόνες 33 και 34), και έτσι ο πίσω τοίχος εδράζονταν στα ανατολικά, πάνω σε μια σειρά βαθμίδων. Η κατασκευή αυτή είχε ως στόχο να αφηθεί ελεύθερος χώρος μεταξύ Βουλευτηρίου και Μητρώου στα δυτικά¹²⁰.

Οι θεμελιώσεις των παλιών κτιρίων ενσωματώθηκαν στο Μητρώο (εικόνα 35). Άλλωστε το νέο κτίριο εδράζονταν στα νότια και δυτικά πάνω στο Παλαιό Βουλευτήριο και στα βόρεια πάνω στο τέμενος¹²¹. Οι νέες θεμελιώσεις αποτελούνταν από συσσωρευμένα υλικά, από ξαναχρησιμοποιημένα υλικά από πωρόλιθο και από ασβεστόλιθο Ακρόπολης. Στους τοίχους είχε χρησιμοποιηθεί κυρίως σκληρός γκρι πωρόλιθος. Οι κίονες και η ανωδομή ήταν από Πεντελικό μάρμαρο ενώ στις βαθμίδες είχε χρησιμοποιηθεί μάρμαρο Υμηττού. Στον τοιχοβάτη του τοίχου της προσόψεως χρησιμοποιήθηκε μάρμαρο Υμηττού πάνω από πωρόλιθο¹²².

Το δεύτερο δωμάτιο από τα νότια είχε μια μικρή είσοδο, πιθανώς με δύο κίονες. Αρχικά είχε υποθεθεί ότι έφερε μια θύρα στον πίσω τοίχο και παρείχε έτσι μια μνημειακή είσοδο στο Βουλευτήριο που βρίσκονταν πίσω ακριβώς από το Μητρώο. Αργότερα όμως διαπιστώθηκε ότι ο τοίχος ήταν ακέραιος και το δωμάτιο έμοιαζε περισσότερο με τέμενος. Στο δωμάτιο αυτό προφανώς στεγάζονταν το τέμενος της Μητέρας των Θεών. Άλλωστε μπροστά από το κτίριο, ακριβώς εξωτερικά και πάνω στη γραμμή του δευτέρου δωματίου από τα νότια, βρέθηκε μία μεγάλη θεμελίωση που πιθανότατα έφερε βωμό¹²³.

¹¹⁸ Προτεινόμενη βιβλιογραφία: Judeich W., *Topographie von Athen*, Munchen, 1931, σελ. 342 – 345. / Shear T. L., *Hesperia* 4, 1935, σελ. 350 – 352. / Thompson H. A., *Hesperia* 6, 1937, σελ. 115 – 140, 172 – 217. / Picard C., *La complexe Metroon – Bouleuterion – Prytanikon, a l' Agora d' Athenes*, RA 12, 1938, σελ. 97 – 101. / Wycherley R. E., *The Athenian Agora. Vol. III: Literary and Epigraphical Testimonia*, Princeton, 1957, σελ. 150 – 160. / Travlos, 1971, σελ. 352 – 356. / Thompson & Wycherley, σελ. 29 – 38. / Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 64 – 67. / Camp, 1986, 91 – 94.

¹¹⁹ Μητρώον ονομάζονταν και το Παλαιό Βουλευτήριο γιατί μετά την Περσική εισβολή και την καταστροφή του τεμένους της Μητέρας των Θεών, η λατρεία μεταφέρθηκε εκεί (Travlos, 1971, σελ. 352).

¹²⁰ Thompson & Wycherley, σελ. 37.

¹²¹ Για λεπτομέρειες βλ. ο.π., σελ. 37.

¹²² Για τα μέλη που παραμένουν in situ βλ. ο.π., σελ. 37.

¹²³ Ο.π., σελ. 38.

Το μεγάλο δωμάτιο στα βόρεια είχε τη μορφή αίθριου με περιμετρική κιονοστοιχία. Η είσοδός του πλαισιώνονταν από δύο μικρά δωμάτια, τα οποία πιθανώς χρησιμοποιούνταν για την παροχή κλίμακας σε έναν άνω όροφο¹²⁴. Στον πίσω τοίχο διαμορφώνονταν τρία μικρά δωμάτια, εκ των οποίων το ένα διαμόρφωνε μια κεντρική εξέδρα, και φαίνεται να είναι σύγχρονα με το κτίριο. Η κεντρική περιοχή μοιάζει με τις αυλές σύγχρονων σπιτιών από τη Δήλο και έχει υποτεθεί ότι ήταν ανοιχτή με την οροφή της κιονοστοιχίας να κλίνει προς όλες τις πλευρές¹²⁵. Στο κέντρο της περιμετρικής κιονοστοιχίας έχει βρεθεί μια θεμελίωση μνημείου από πωρόλιθο. Είναι πολύ πιθανό και αυτό το δωμάτιο να είχε θρησκευτικές λειτουργίες. Χρησιμοποιούνταν προφανώς από τους δημόσιους λειτουργούς, υπεύθυνους για τα αρχεία της πόλης¹²⁶. Τα άλλα δύο δωμάτια του κτιρίου, το πρώτο και το τρίτο από τα νότια, χρησιμοποιούνταν μάλλον για την αποθήκευση των αρχείων¹²⁷.

Η ταυτοποίηση του κτιρίου γίνεται με τη βοήθεια του Πausανία¹²⁸, ο οποίος το τοποθετεί ανάμεσα στο ναό του Απόλλωνα και στη Θύλο. Οι κέραμοι που βρέθηκαν γύρω από το κτίριο και προφανώς άνηκαν σε αυτό, φέρουν επιγραφή που αναφέρει: «Διόνυσος και Αμμώνιος ως ιερά στη Μητέρα των Θεών». Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε και η τεχνική της κατασκευής μοιάζει πολύ με τη Στοά του Αττάλου. Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν στις θεμελιώσεις δείχνουν ότι οικοδομήθηκε μετά τη στοά, πιθανώς στο τρίτο τέταρτο του 2^{ου} αιώνα π. Χ.¹²⁹

Η κύρια λειτουργία του Μητρώου, όπως φαίνεται από τα ανασκαφικά δεδομένα, ήταν η φύλαξη των δημοσίων εγγράφων¹³⁰. Ο τύπος του Μητρώου θυμίζει τη Βιβλιοθήκη της Περγάμου και είναι πολύ πιθανό να σχεδιάστηκε κάτω από την επιρροή της, αφού είχαν και τα δύο κτίρια παρόμοιες λειτουργίες. Ενισχυτικό της παραπάνω υπόθεσης είναι το γεγονός ότι και στις δύο περιπτώσεις, τα προς φύλαξη αντικείμενα προστατεύονταν από μια θεότητα. Στην περίπτωση της Βιβλιοθήκης της

¹²⁴ Thompson & Wycherley, σελ. 37.

¹²⁵ Thompson & Wycherley, σελ. 37. Για τα μέλη που έχουν βρεθεί βλ. σελ. 38.

¹²⁶ Ο Thompson αντιπαραβάλλει το αίθριο του Μητρώου με αυτά των βιβλιοθηκών της Ρωμαϊκής περιόδου και συμπεραίνει ότι το δωμάτιο αυτό χρησιμοποιούνταν από τους χρήστες των αρχείων (Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 65).

¹²⁷ Ο.π., σελ. 38.

¹²⁸ Πausανίας, I, 3, 5 (Παπαχατζής, 1974, σελ. 184).

¹²⁹ Ο Μαστραπιάς αναφέρει ότι το κτίριο μάλλον ολοκληρώθηκε με δαπάνες του Αττάλου Β' (Μαστραπιάς, 1992, σελ. 94).

¹³⁰ Για την φύλαξη και τον τρόπο λειτουργίας των αρχείων βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 35 - 36.

Περγάμου, τα βιβλία προστατεύονταν από την Αθηνά, ενώ στο Μητρώο τα αρχεία προστατεύονταν από τη Μητέρα των Θεών¹³¹

¹³¹ Ο.π., σελ. 38.

ΘΟΛΟΣ¹³²

Η Θόλος, όπως και το Βουλευτήριο, δε θα εξεταστεί εδώ αναλυτικά. Κατασκευάστηκε τη δεκαετία 470 - 460 π. Χ. νότια του Παλαιού Βουλευτηρίου για να παρέχει σίτιση στους Πρυτάνεις¹³³. Ήταν ένα κυκλικό κτίριο με εσωτερική ακτίνα 8,45 μ. και εξωτερική διάμετρο 18,30 μ., που στο εσωτερικό έφερε έξι κίονες για τη στήριξη της οροφής (εικόνα 36). Η πρόσβαση στο κτίριο γίνονταν από την ανατολική πλευρά. Το κτίριο ανακατασκευάστηκε αρκετές φορές και υπέστη αρκετές αλλαγές, οι οποίες όμως δεν άλλαξαν ριζικά την αρχική κάτοψή του¹³⁴. Μια βασική αλλαγή ήταν η αφαίρεση των εσωτερικών κίωνων και η αντικατάσταση της στέγης με τρούλο τον 2^ο αιώνα μ. Χ.

Η αλλαγή όμως που αφορά αυτήν εδώ την εργασία είναι η κατασκευή ενός μνημειακού πρόπυλου με τέσσερις ιωνικούς κίονες στην είσοδο του κτιρίου (εικόνα 37). Το πρόπυλο πιθανώς οικοδομήθηκε στα χρόνια του Αυγούστου και ήταν μέρος της ανακαίνισης του κτιρίου μετά τη λεηλασία του Σύλλα¹³⁵.

Η Θόλος εγκαταλείφθηκε γύρω στο 400 μ. Χ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αρχιτεκτονική του Μητρώου με την ορθογώνια κάτοψη και την κιονοστοιχία στην πρόσοψη θύμιζε πολύ τον τύπο της στοάς στην Αγορά. Το Μητρώο σε συνδυασμό με το μνημειακό πρόπυλο του Βουλευτηρίου συνέβαλαν στην ομοιομορφία της δυτικής πλευράς της Αγοράς. Παρόλα αυτά όμως η δυτική πλευρά διατήρησε κάτι από τον παλιό της χαρακτήρα με τις μεμονωμένες ενότητες κτιρίων,

¹³² Προτεινόμενη βιβλιογραφία: Camp, 1986, σελ. 94 - 97. / Thompson & Wycherley, σελ. 41 - 46. / Thompson, *Guide*, σελ. 54 - 57. / Travlos, 1971, σελ. 553 - 561. / Wachsmuth C., *Die Stadt Athen im Alterthum*, II, Leipzig, 1874 - 1890, σελ. 315 - 320. / Levi D., *Il Pritaneo e la Tholos di Atene*, *Annuario* 6 / 7, 1923 / 24, σελ. 1 - 25. / Charbonneaux J., *Tholos et Prytanees*, BCH 49, 1925, σελ. 158 - 178. / Judeich W., *Topographie von Athen*, Munchen, 1931, σελ. 346 - 348. / Shear T. L., *Hesperia* 4, 1945, σελ. 343 - 348. / Vanderpool E., *Tholos and Prytanikon*, *Hesperia* 4, 1935, σελ. 470 - 475. / Robert F., *Thymele*, Paris, 1939, σελ. 117 - 137. / Thompson H. A., *The Tholos of Athens and its Prodecessors*, *Hesperia Suppl* 4, 1940. / Wycherley R. E., *The Athenian Agora. Vol. III: Literary and Epigraphical Testimonia*, Princeton, 1957, σελ. 179 - 184. / Lang M. & Crosby M., *The Athenian Agora. Vol. X: Weights, Measures and Tokens*, 1964.

¹³³ Για άλλες λειτουργίες του κτιρίου βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 44 - 45.

¹³⁴ Για λεπτομέρειες της κατασκευής και τις αλλαγές του κτιρίου βλ. Thompson & Wycherley, σελ. 42 - 46 και Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 54 - 56.

¹³⁵ Μαστραπάς, 1992, σελ. 95.

διαφορετικών στο χαρακτήρα. Με την κατασκευή όμως του πρόπυλου της Θόλου, αν και μικρή αλλαγή στη δυτική πλευρά, η όψη της άλλαξε.

Στον 1^ο αιώνα π. Χ. η Αγορά είχε μια εντελώς διαφορετική εμφάνιση. Με την κατασκευή του Μητρώου και των πρόπυλων του Βουλευτηρίου και της Θόλου, όλες οι πλευρές της Αγοράς ήταν διαμορφωμένες με κιονοστοιχίες. Στην ανατολική η Στοά του Αττάλου, στη βόρεια η Ποικίλη Στοά, στη νότια η Μέση Στοά και στη δυτική μια σειρά από κτίρια φέροντα κιονοστοιχία συνέβαλαν στην απαλλαγή της Αγοράς από την αρχαϊζουσα-κλασική όψη της και στην προσέγγισή της, στον τρόπο οργάνωσης, στην Αγορά των Ελληνιστικών πόλεων.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΝΤΑΙΝΟΥ¹³⁶

Η Βιβλιοθήκη του Πανταίνου οικοδομήθηκε νότια της Στοάς του Αττάλου και κατά μήκος της Παναθηναϊκής οδού¹³⁷. Η κάτοψή της είναι αρκετά πολύπλοκη (εικόνα 38). Ο πυρήνας του κτιρίου διαμορφώνεται από δύο δωμάτια, εκ των οποίων το ένα είναι αίθριο διαστάσεων 20 μ. × 13,5 μ. και στο κέντρο φέρει ένα μεταγενέστερο μικρό περιστύλιο. Στα ανατολικά του αίθριου, το δεύτερο κεντρικό δωμάτιο φέρει κιονοστοιχία στην πρόσοψη. Και στα δύο αυτά δωμάτια το δάπεδο ήταν στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες. Περιμετρικά των δύο κεντρικών δωματίων διαμορφώνονταν τρεις στοές. Η δυτική έτρεχε κατά μήκος της Παναθηναϊκής οδού, η βόρεια βρίσκονταν απέναντι από τη νότια πλευρά της Στοάς του Αττάλου και η ανατολική και μεγαλύτερη, ακολουθούσε την οδό που συνέδεε την Αγορά με τη Ρωμαϊκή Αγορά¹³⁸. Οι στοές έφεραν ιωνική κιονοστοιχία στην πρόσοψη και πίσω από αυτήν διαμορφώνονταν δωμάτια που χρησιμοποιούνταν ως καταστήματα¹³⁹. Το γεγονός ότι τα δωμάτια της δυτικής κιονοστοιχίας δεν είχαν όλα πρόσβαση στο αίθριο συναινεί στην αναγνώρισή τους ως καταστήματα¹⁴⁰.

Η αναγνώριση του κτιριακού αυτού συγκροτήματος ως Βιβλιοθήκη του Πανταίνου, έγινε με τη βοήθεια της ιδρυτικής επιγραφής που ήταν χαραγμένη πάνω από την είσοδο του κτιρίου (εικόνα 39). Η επιγραφή¹⁴¹ αυτή ανέφερε: « Στην Αθηνά Πολιάδα και στον αυτοκράτορα Καίσαρα Αύγουστο Νέρβα Τραϊανό Γερμανικό και στην πόλη των Αθηναίων, ο ιερέας των Μουσών φιλοσόφων, Τίτος Φλάβιος Πάνταινος, ο γιος του Φλαβίου Μένανδρου διαδόχου, έδωσε τις στοές, το περιστύλιο, τη βιβλιοθήκη με τα βιβλία και όλη την επίπλωση, από δικά του χρήματα, μαζί με τα

¹³⁶ Προτεινόμενη βιβλιογραφία: Πρακτικά, 1879/ 80, σελ. 15 – 17. / Shear T. L., *Hesperia* 4, 1935, σελ. 330 – 332. / Shear T. L., *Hesperia* 5, 1936, σελ. 42. / Picard C., *RA* 12, 1938, σελ. 108. / Meritt B. D., *Hesperia* 15, 1946, σελ. 233, No. 64. / Thompson H. A., *Hesperia* 16, 1947, σελ. 202 – 203. / Parsons A. W., *A Family of Philosophers at Athens and Alexandria*, *Hesperia* Suppl. 8, 1949, σελ. 268 – 272. / Stevens G. P., *A Doorsill from the Library of Pantainos*, *Hesperia* 18, 1949, σελ. 269 – 274. / Thompson H. A., *Hesperia* 23, 1954, σελ. 62 – 65. / Wycherley R. E., *The Athenian Agora. Vol. III: Literary and Epigraphical Testimonia*, Princeton, 1957, σελ. 150. / Travlos, 1971, σελ. 432 – 438. / Thompson & Wycherley, σελ. 114 – 116. / Thompson, *Guide*, σελ. 131 – 134. / Camp, 1986, σελ. 187 – 193.

¹³⁷ Για τα κτίσματα στο χώρο πριν από την κατασκευή της Βιβλιοθήκης βλ. Thompson, *Guide*, 1976, σελ. 131.

¹³⁸ Η ανατολική στοά κατά τον Camp είχε μήκος 70 μ. (Camp, 1986, σελ. 188). Οι Thompson & Wycherley αναφέρουν ότι το κτίριο είχε συνολικό μήκος από τα ανατολικά στα δυτικά 35 μ. Αυτό ίσως οφείλεται στα ελλιπή ανασκαφικά δεδομένα που είχαν στη διάθεσή τους κατά τη συγγραφή του βιβλίου (Thompson & Wycherley, σελ. 116).

¹³⁹ Thompson & Wycherley, σελ. 114.

¹⁴⁰ Travlos, 1971, σελ. 432.

τέκνα του Φλάβιο Μένανδρο και Φλάβια Σεκκουνδίλλη». Από τους τίτλους του αυτοκράτορα φαίνεται ότι η Βιβλιοθήκη οικοδομήθηκε γύρω στο 100 μ. Χ. Μια δεύτερη επιγραφή¹⁴² αναφέρεται στους κανονισμούς της βιβλιοθήκης (εικόνα 40). Η Βιβλιοθήκη καταστράφηκε εντελώς με την κατασκευή του Υστερορωμαϊκού τείχους. Το τείχος εδράζονταν πάνω στο στυλοβάτη της δυτικής στοάς της Βιβλιοθήκης.

¹⁴¹ Επιγραφή Αγοράς, I 848 (Παρατίθεται στο Camp, 1986, σελ. 190).

¹⁴² Επιγραφή Αγοράς, I 2729 (Παρατίθεται στο Camp, 1986, σελ. 188).

ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Το κτίριο της Βασιλικής στην Αγορά αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του τύπου αυτού που εμφανίζεται στη Ρωμαϊκή περίοδο. Οικοδομείται στο ανατολικό μισό της βόρειας πλευράς της πλατείας. Η κάτοψη του είναι ορθογώνια και αποτελείται από ένα κεντρικό κλίτος πλάτους 15 μ. που πλαισιώνεται από ένα διάδρομο πλάτους 6 μ., ενώ στην πρόσοψη έφερε κιονοστοιχία (εικόνα 41). Το δάπεδο είχε πλακοστρωθεί με μάρμαρο.

Αυτός ο τύπος κτιρίου είναι παραλλαγή της Ελληνικής στοάς και είχε ακριβώς τις ίδιες χρήσεις με τη στοά: εμπορικές, διοικητικές, κοσμικές. Αντανακλά την εισβολή της Ρωμαϊκής διοίκησης στο χώρο της Αγοράς της Αθήνας¹⁴³. Η χρονολογία κατασκευής του ανάγεται στα μέσα του 2^{ου} αιώνα μ. Χ.

¹⁴³ Camp, 1986, σελ. 193.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΣΤΩΙΚΟΥ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Η εξέλιξη της στοάς, ως κτίριο, αποτελεί ένα βασικό και πολύ σημαντικό κομμάτι της Αρχαίας Ελληνικής Αρχιτεκτονικής. Αυτό συμβαίνει γιατί η στοά εμφανίζεται σε όλους τους χώρους συνάθροισης των ανθρώπων. Τα ιερά, οι αγορές, τα γυμναστήρια και τα θέατρα είναι οι συνηθέστεροι χώροι οικοδόμησής τους. Στον εκάστοτε χώρο που χτίζεται, παρέχει πάντα την ίδια πρωταρχική λειτουργία που είναι η παροχή στέγης. Για τον λόγο αυτό προσαρμόστηκε στο ελληνικό, ήπιο κλίμα¹⁴⁴.

Οι στοές χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, ανοιχτές και κλειστές¹⁴⁵. Οι ανοιχτές, οι οποίες είναι και οι συνηθέστερες, έχουν πολλές παραλλαγές και χωρίζονται σε μονόστιχες ή δίστιχες, δηλαδή με μια ή δυο σειρές κίωνων στη μια μακρά πλευρά και στην άλλη τοίχο. Συναντάται και στοά με δύο ή τρεις σειρές κίωνων χωρίς τοίχο. Στην κλασική εποχή εμφανίζονται και στοές μορφής παρασκηνίων. Η προσπάθεια πλαισίωσης ενός συγκεκριμένου χώρου με στοές, κυρίως στις πόλεις της Ιωνίας από την Ελληνιστική εποχή¹⁴⁶, δημιούργησε νέους τύπους στωικών οικοδομημάτων όπως αυτών σχήματος Π ή Γ. Ο δεύτερος όροφος στη στοά είχε επίσης χρησιμοποιηθεί και στη Ρωμαϊκή εποχή εμφανίστηκαν και τριώροφες στοές.

Στο κεφάλαιο αυτό θα συζητηθεί η εξέλιξη των στωικών οικοδομημάτων στην Αγορά των Αθηνών, από την αρχαϊκή εποχή έως και τα Ρωμαϊκά χρόνια και θα αναζητηθούν οι ανάγκες που πιθανώς οδήγησαν στο συγκεκριμένο σχεδιασμό της εκάστοτε στοάς.

Το πρώτο στωικό οικοδόμημα στο χώρο της Αγοράς των Αθηνών, η Στοά Βασίλειος κατασκευάστηκε στα μέσα του 6^{ου} αιώνα π. Χ. Ήταν ανοιχτή, δίστιχη και στην εσωτερική κιονοστοιχία έφερε αρχικά δύο ή, κατά την άποψη του Coulton¹⁴⁷ τρεις, και μεταγενέστερα τέσσερις κίονες. Εξωτερικά έφερε οκτώ ή, κατά τον Coulton, εννιά κίονες. Ήταν μικρής κλίμακας κτίριο αφού οι διαστάσεις του ήταν 17,72 μ. × 7,57 μ.

Η Βασίλειος Στοά δεν διαφέρει σημαντικά από τις υπόλοιπες αρχαϊκές στοές. Οι σύγχρονές της είχαν σε γενικές γραμμές μικρό πλάτος αλλά είχαν και την τάση να κατασκευάζονται σε μικρή κλίμακα σε όλες τις διαστάσεις τους. Μόνο οκτώ από τις είκοσι γνωστές αρχαϊκές στοές έχουν μήκος πάνω από τριάντα μέτρα και τέσσερις

¹⁴⁴ Μπούρας 1999, σελ. 293.

¹⁴⁵ Ο.π., σελ. 293.

¹⁴⁶ Coulton, 1976, σελ. 54.

έχουν μήκος πάνω από εξήντα μέτρα. Παρόλα αυτά όμως η Βασιλείος ήταν μια από τις πέντε αρχαϊκές στοές που οι κίονές της είχαν κατασκευαστεί από πέτρα και όχι από ξύλο¹⁴⁸.

Οι περισσότερες γνωστές αρχαϊκές στοές ανήκουν σε ιερά και προφανώς χρησιμοποιούνταν για την στέγαση των προσκυνητών και των αναθημάτων. Η Στοά Βασιλείος όμως οικοδομήθηκε για ένα και συγκεκριμένο σκοπό και αποτελεί εξαίρεση. Ήταν η έδρα του Άρχοντα Βασιλέα και ο χώρος έκθεσης των νόμων της πόλης.

Γενικά στην αρχαϊκή περίοδο η στοά χρησιμοποιήθηκε για πρακτικούς και όχι αισθητικούς σκοπούς και η θέση της Βασιλείου Στοάς στο ΒΔ άκρο της Αγοράς, ίσως υπαγορεύτηκε από το χώρο. Στο ΒΔ άκρο της Αγοράς βρίσκονταν η είσοδος από την οδό Παναθηναίων και η ανέγερση εκεί μιας στοάς άμεσα συνδεδεμένης με τη διοίκηση και τους νόμους της πόλης ήταν λογική, αφού στο σημείο αυτό υπήρχε μεγάλη κινητικότητα.

Στα κλασικά χρόνια οικοδομήθηκαν στο χώρο της Αγοράς τρεις στοές, αντανakλώντας έτσι τη γενικότερη άνθιση του στωικού οικοδομήματος. Προς το τέλος της κλασικής περιόδου, οι κυριότεροι τύποι στοών μαζί με τις σχεδιαστικές τους συμβάσεις είχαν δημιουργηθεί και χρησιμοποιήθηκαν για ποικίλους σκοπούς. Η στοά καθιερώθηκε πλέον ως ένα σημαντικό μνημειακό κτίριο γι' αυτό και ο Coulton ονομάζει αυτή την περίοδο κλασική περίοδο της στοάς¹⁴⁹.

Η πρώτη, κατά χρονολογική σειρά, στοά της κλασικής περιόδου στην Αγορά των Αθηνών είναι η Ποικίλη, που κατασκευάζεται την δεκαετία 470 – 460 π. Χ. Το στοιχείο που καθιστά την Ποικίλη Στοά σημαντική για την εξέλιξη των στοών της Αγοράς αλλά και γενικότερα για την εξέλιξη του στωικού οικοδομήματος, είναι το γεγονός ότι έφερε εξωτερικά δωρική και εσωτερικά ιωνική κιονοστοιχία, στοιχείο που θα υιοθετηθεί στις μεταγενέστερες στοές¹⁵⁰. Στην Ποικίλη Στοά παρατηρείται διπλάσιο σχεδόν μέγεθος από την προγενέστερή της στοά στο χώρο της Αγοράς, την Στοά Βασιλείου, αφού οι διαστάσεις της ήταν 36 μ. × 12,50 μ. περίπου. Ακόμη, η γεινιάσή της με τη Στοά Βασιλείου αλλά και την είσοδο της Αγοράς μέσω της οδού Παναθηναίων, δείχνει ότι η κατασκευή της στο συγκεκριμένο χώρο ίσως δεν επιλέχτηκε τυχαία αλλά λήφθηκε υπ' όψιν και πάλι η αυξημένη κινητικότητα.

¹⁴⁷ Coulton, 1976, σελ. 34

¹⁴⁸ Ο.π., σελ. 37.

¹⁴⁹ Ο.π., σελ. 39.

Η Στοά του Διός Ελευθερίου κατασκευάζεται μετά το 430 π. Χ. και αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές στοές της περιόδου και την πιο προσεγμένη στοά της Αρχαίας Ελληνικής Αρχιτεκτονικής¹⁵¹. Από τη μια εισάγει έναν νέο τύπο στοάς, αυτόν της μορφής παρασκηνίων, και από την άλλη, το γεγονός ότι ήταν κατασκευασμένη από μάρμαρο αλλά και με τεχνική πολύ υψηλών προδιαγραφών, την καθιστά συγκρίσιμη με τους Αττικούς ναούς του 5^{ου} αιώνα π. Χ. Η κατασκευή ενός πολυτελούς κτιρίου στο χώρο της Αγοράς ίσως είναι αποτέλεσμα της γενικότερης άνθισης της αρχιτεκτονικής στην Αττική αυτό τον αιώνα, απόρροια της οικονομικής και πολιτικής ευημερίας, αλλά και λόγω της ιερότητας του κτιρίου, αφού ήταν αφιερωμένο στο Δία Ελευθέριο.

Η κλίμακα της στοάς είναι σάφως μεγαλύτερη της Ποικίλης και η χρήση δωρικής εξωτερικά και ιωνικής με αράβδωτους κίονες εσωτερικής κιονοστοιχίας δείχνει την εξέλιξη της στοάς αλλά και την υιοθέτηση της τεχνικής που χρησιμοποιήθηκε στην προγενέστερη στοά, την Ποικίλη. Η χρήση των περύγων δείχνει μια πρόθεση διαμόρφωσης μνημειακής πρόσοψης¹⁵² που προσιδιάζει στην πολυτέλεια του κτιρίου. Η προσθήκη προσαρτημάτων στην πρόσοψη της γειτονικής της Βασιλείου Στοάς που πιθανολογείται ότι έγινε την ίδια περίπου περίοδο, φαίνεται ότι έγινε υπό την επιρροή της Στοάς του Διός για να προσδώσει και εδώ μνημειακό ύφος αλλά στην προκειμένη περίπτωση και λειτουργικότητα¹⁵³.

Σχεδόν σύγχρονη με τη Στοά του Διός είναι και η Νότια Στοά Ι που εισάγει ένα νέο τύπο στοάς στην Αγορά των Αθηνών. Για πρώτη φορά οικοδομείται εκεί δίστιχη στοά με δωμάτια στο πίσω μέρος της. Είναι ακόμη η πιο μεγάλη σε κλίμακα στοά που είχε οικοδομηθεί μέχρι τότε στον Ελληνικό χώρο, αφού είχε μήκος ογδόντα μέτρα. Σε σύγκριση όμως με τη Στοά του Διός, η κατασκευή της ήταν πρόχειρη και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να συγκριθεί με αυτή στη μνημειακότητα και στην πολυτέλεια. Οι ενδείξεις για την ύπαρξη ενός δεύτερου ορόφου δεν είναι πολύ πειστικές και σύγχρονά της στοάς παραδείγματα με άνω όροφο δεν υπάρχουν¹⁵⁴.

Η Νότια Στοά Ι, όπως έχει προαναφερθεί παρουσιάζει αρκετές σημαντικές πρωτοτυπίες. Το κυριότερο είναι ότι φαίνεται να σχεδιάστηκε συνειδητά για την παροχή συγκεκριμένου χώρου και ίσως για συγκεκριμένη λειτουργία. Το μήκος της

¹⁵⁰ Ο.π., σελ. 40.

¹⁵¹ Coulton, 1976, σελ. 41.

¹⁵² Μπούρας 1999, σελ. 294.

¹⁵³ Εδώ εννοείται η χρήση των μετακτινίων των προσαρτημάτων για την έκθεση των νόμων της πόλης. Βλ. Λειτουργίες της Βασιλείου Στοάς, σελ. 15.

στοάς είναι σχεδόν διπλάσιο της Στοάς του Διός και κατασκευάστηκαν δωμάτια σε όλο το μήκος της και όχι περιορισμένος αριθμός δωματίων. Αυτό σημαίνει ότι σχεδιάστηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι χρηστική και άρα για την κατασκευή της συνέτρεχαν συγκεκριμένοι λόγοι. Η ακριβής χρήση της στοάς δεν είναι απόλυτα ξεκαθαρισμένη. Η χρήση των δωματίων όμως για συμπόσια είναι αποδεδειγμένη. Η άποψη του Camp περί εμπορικής χρήσης της στοάς είναι πιο πειστική¹⁵⁵ και ίσως η πρόχειρη κατασκευή της να οφείλεται σε αυτό.

Ένα ακόμη στοιχείο που καθιστά σημαντική τη Νότια Στοά I είναι το γεγονός ότι οικοδομείται μακριά από τις υπόλοιπες στοές της Αγοράς και σε σημείο που οριοθετεί την πλατεία από τα νότια. Τυχαίο ή μη, το γεγονός αυτό δίνει άλλη όψη στο χώρο που μέχρι τώρα τα κτίρια οικοδομούνταν σκόρπια, με μια τάση να συνωστίζονται στη δυτική πλευρά. Αν ισχύει όντως η εμπορική λειτουργία της στοάς, τότε ίσως κατασκευάστηκε στο συγκεκριμένο χώρο για την παροχή στέγης στους εμπόρους που μέχρι τότε έστηναν τα πρόχειρα καταστήματά τους στη νότια και ανατολική πλευρά της Αγοράς¹⁵⁶.

Στο τέλος του 5^{ου} αιώνα π. Χ. οι Αθηναίοι αρχιτέκτονες είχαν εφεύρει νέους τύπους στοών και νέες τεχνικές κατασκευής τους, καθιέρωσαν τη στοά ως κοσμικό κτίριο και κατάφεραν να επηρεάσουν τον τρόπο οικοδόμησης της στοάς σε άλλες περιοχές¹⁵⁷. Από τον 4^ο αιώνα π. Χ. όμως η Αθήνα έχασε την παλιά πολιτική επιρροή της και η οικονομία της δεν ευδοκίμούσε για την ανέγερση μεγάλων οικοδομημάτων. Στην Αγορά μέχρι το τέλος της Κλασικής περιόδου δεν κατασκευάστηκε άλλο στωικό οικοδόμημα.

Στη Μέση Ελληνιστική περίοδο οικοδομήθηκαν στο χώρο της Αγοράς τρεις στοές εκ των οποίων οι δυο, η Μέση και η Νότια Στοά II, άνηκαν σε ένα κτιριακό συγκρότημα. Η πρώτη χρονολογικά ολοκληρωμένη στοά είναι η Στοά του Αττάλου και κατασκευάζεται με δαπάνες του Αττάλου II γύρω στο 150 π. Χ. Ήταν δίστιχη, διώροφη με δωμάτια πίσω από τις κιονοστοιχίες. Η στοά είχε μήκος 116 μ. και πλάτος 20 μ. περίπου και είναι το μεγαλύτερο κτίριο που είχε οικοδομηθεί μέχρι τότε στο χώρο της Αγοράς.

Η Στοά του Αττάλου είναι χαρακτηριστική των στοών της Ελληνιστικής περιόδου αφού παρουσιάζει ιδιομορφίες που εμφανίζονται στις στοές της πόλης της Περγάμου,

¹⁵⁴ Για τις αδυναμίες της άποψης αυτής βλ. Coulton, 1976, σελ. 44.

¹⁵⁵ Camp, 1986, σελ. 125 – 126.

¹⁵⁶ Για τις πηγές που πληροφορούν για την εμπορική Αγορά βλ. Wycherley, 1978, σελ. 91 – 103.

όπως η χρήση των τριών ρυθμών για την κατασκευή της στοάς και η μεγάλη κλίμακα. Το διώροφο στωικό οικοδόμημα όμως είχε εμφανιστεί στον ελληνικό χώρο από τον 4^ο αιώνα π. Χ.¹⁵⁸. Φαίνεται όμως ότι το σχέδιό της ήταν επηρεασμένο περισσότερο από τις στοές της Κυρίως Ελλάδας αφού οι στοές με δωμάτια στο πίσω μέρος στην Πέργαμο ή στις Αίγες έχουν μια κιονοστοιχία στην πρόσοψη και οι ανεξάρτητες ορθογώνιες στοές εκεί σπανίζουν¹⁵⁹. Στις πόλεις της Ιωνίας, όπως στη Μαγνησία, την Πριήνη και τη Μίλητο, οι στοές διαμορφώνονταν έτσι ώστε να περικλείουν τις τρεις πλευρές της Αγοράς και γι' αυτό το λόγο οικοδομήθηκαν εκεί στοές σε σχήμα Π ή Γ¹⁶⁰.

Η Στοά του Αττάλου άλλαξε εντελώς τα δεδομένα των στωικών οικοδομημάτων στο χώρο της Αγοράς. Η αρχή όμως είχε γίνει με την κατασκευή της Νότιας Στοάς I, κτίριο μεγάλης κλίμακας, χρηστικό, που οριοθετούσε τη νότια πλευρά της Αγοράς. Η Ελληνιστική στοά όμως επέκτεινε αυτά τα δεδομένα και, ανταποκρινόμενη στην αρχιτεκτονική της περιόδου, κατασκευάστηκε με καλύτερα υλικά, είχε μνημειώδες ύφος, παρά τη χρήση της από τους εμπόρους, και έδωσε στην ανατολική πλευρά αυτό που στις αγορές των Ελληνιστικών πόλεων είναι δεδομένο, κτίρια κατά μήκος όλων των πλευρών του χώρου, για την καλύτερη εξυπηρέτηση των επισκεπτών αλλά και για την προσφορά κανονικότητας στο χώρο.

Η Μέση και η Νότια Στοά II παρόλο που άνηκαν σε ένα κτιριακό συγκρότημα είχαν αντιμετωπισθεί από τους αρχιτέκτονες ως ξεχωριστά κτίρια¹⁶¹. Ίσως αυτό να οφείλονταν στο γεγονός ότι δεν κατασκευάστηκαν την ίδια ακριβώς χρονολογία. Η Μέση Στοά είναι εντελώς διαφορετική από όλες τις προυπάρχουσες στοές στο χώρο της Αγοράς αφού είχε κιονοστοιχίες σε όλες τις πλευρές της και μια κεντρική με προστατευτικό τοίχο στα μετακίονιά της, η οποία κατά τον Coulton παρείχε προστασία από το νότιο άνεμο¹⁶². Παράλληλο παράδειγμα αυτής είναι η Νότια Στοά του Θέρμου¹⁶³. Η Νότια Στοά II ήταν μονόστιχη με μια κρήνη στον πίσω τοίχο της. Και στις δυο στοές δεν είχαν χρησιμοποιηθεί πολυτελή υλικά όπως συνέβη στη Στοά του Αττάλου, ενώ στην περίπτωση της Νότιας Στοάς II είχαν χρησιμοποιηθεί

¹⁵⁷ Coulton, 1976, σελ. 44 – 45.

¹⁵⁸ Ανατολική στοά στο Ασκληπείο των Αθηνών, Νοτιοδυτική Στοά του Ασκληπείου της Μεσσήνης, Στοά της Περαχώρας. Για λεπτομέρειες της κατασκευής τους βλ. Coulton, 1976, σελ. 52.

¹⁵⁹ Coulton, 1976, σελ. 69.

¹⁶⁰ Ο.π., σελ. 62.

¹⁶¹ Ο.π., σελ. 72 - 73.

¹⁶² Ο.π., σελ. 73.

¹⁶³ Coulton, 1976, σελ. 73.

ξανααχρησιμοποιημένα υλικά. Η χρήση αυτού του κτιριακού συγκροτήματος δεν είναι γνωστή αλλά η οικοδόμησή της πάνω από μια άλλη στοά, της οποίας η μια λειτουργία ήταν εμπορική, αλλά και η γειτνίασή της με το δικαστήριο της Ηλιαίας, δείχνει ότι το συγκρότημα είχε προφανώς ποικίλες λειτουργίες.

Οι στοές στην Ελληνιστική περίοδο έπαιζαν πολύ σημαντικό ρόλο στην αρχιτεκτονική, κυρίως ως προς την οργάνωση του χώρου. Αυτό αντανακλάται και στις Ελληνιστικές στοές της Αγοράς των Αθηνών. Οι νέες στοές είναι μεγάλες σε κλίμακα και κατασκευάζονται κατά μήκος δυο ολόκληρων πλευρών της Αγοράς. Στην Κυρίως Ελλάδα δεν υπήρχε μεγάλη δραστηριότητα σε σχέση με τις ελληνικές πόλεις της Ιωνίας και αυτής της Περγάμου. Ο λόγος αυτής της μεταφοράς άνθισης της οικοδομικής δραστηριότητας ήταν προφανώς καθαρά οικονομικός¹⁶⁴. Η Αθήνα είχε χάσει την παλιά της οικονομική και πολιτική ισχύ αλλά όχι την πολιτιστική και πνευματική της ακτινοβολία¹⁶⁵. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στην πόλη των Αθηνών κατασκευάζονται αυτή την περίοδο δύο σημαντικές στοές από δωρεές ηγεμόνων της Ανατολής, η Στοά του Αττάλου και η Στοά του Ευμένους, και ίσως και το κτιριακό συγκρότημα της νότιας πλευράς της Αγοράς. Οι μονάρχες είχαν προσελκυσθεί από το γόητρο της πόλης και είχαν σπουδάσει στα φιλοσοφικά της κέντρα γι' αυτό και χρηματοδοτούσαν εκεί την ανέγερση μεγάλων έργων¹⁶⁶.

Στα κτίσματα της Ελληνιστικής εποχής ανήκει και το Μητρώο. Εκεί χρησιμοποιήθηκε κιονοστοιχία μόνο στην πρόσοψη και πίσω έφερε τέσσερα δωμάτια. Φαίνεται καθαρά ότι δανείστηκε τον τύπο της πρόσοψης από τη στοά και θα μπορούσε κανείς να πει ότι αποτελεί ένα σύνθετο τύπο στοάς, παραλλαγή ίσως της στοάς με δωμάτια στο πίσω μέρος. Η χρήση του όμως ήταν πολύ συγκεκριμένη και διαφορετική. Εξυπηρετούσε τις ανάγκες συγκεκριμένων δημοσίων λειτουργών και για το λόγο αυτό ο χαρακτήρας της ήταν κλειστός και ανεξάρτητος. Έτσι για πρώτη φορά χρησιμοποιείται κιονοστοιχία σε κτίριο το οποίο είχε καθαρά διοικητικές λειτουργίες και δεν ήταν ανοιχτό στο κοινό όπως συνέβαινε στις στοές της Αγοράς. Η Στοά Βασίλειος είχε διοικητικές λειτουργίες αλλά χρησιμοποιούνταν και από τους πολίτες. Η χρήση της κιονοστοιχίας στο Μητρώο έγινε προφανώς για την παροχή μνημειακότητας. Η προσθήκη πρόπυλου στο Βουλευτήριο και στη Θόλο ανήκει στην

¹⁶⁴ Ο.π., σελ. 55.

¹⁶⁵ Αθήναι, 2000, σελ. 147.

¹⁶⁶ Thompson, *Stoa of Attalos*, σελ. 125.

ίδια περίοδο και γίνεται καθαρά για τον ίδιο λόγο αλλά και για να συμβάλλει στην ομοιομορφία της δυτικής πλευράς (εικόνα 42).

Στη Ρωμαϊκή περίοδο η Βιβλιοθήκη του Πανταίνου διαμόρφωσε τη νοτιοανατολική πλευρά της Αγοράς μαζί με τη Νοτιοανατολική Στοά, η οποία έτρεχε κατά μήκος της Παναθηναϊκής οδού αλλά και τα δυο κτίρια μαζί με τη Στοά του Αττάλου διαμόρφωσαν ολόκληρη την Ανατολική πλευρά. Πρόσθεσε στο χώρο μια μνημειακότητα που δεν είχε στις προηγούμενες περιόδους. Η Βιβλιοθήκη του Πανταίνου είχε πολλαπλές λειτουργίες και στην κατασκευή της έγινε εκτεταμένη χρήση των στοών, στο πίσω μέρος των οποίων διαμορφώνονταν δωμάτια. Εδώ επιτυγχάνεται μνημειακότητα στο κτίριο και στο χώρο αλλά και λειτουργικότητα.

Παρατηρείται λοιπόν ότι με την πάροδο του χρόνου η κιονοστοιχία αποκτά διάφορους ρόλους. Από καθαρά λειτουργική γίνεται διακοσμητική. Η χρήση της στο Βουλευτήριο, στη Θόλο αλλά και στο Μητρώο είναι περιττή ενώ τα προσαρτήματα της Βασιλείου Στοάς ήταν λειτουργικά αλλά παρείχαν και μνημειακότητα. Σε γενικές γραμμές γίνεται προσπάθεια σύνδεσης μνημεικότητας και λειτουργικότητας όποια και αν είναι η χρήση του κτιρίου. Η μνημειακότητα όμως φαίνεται ότι παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην αρχιτεκτονική από τον 2^ο αιώνα π. Χ. και εξής.

Μια επιπλέον παρατήρηση είναι ότι κανένα στωικό οικοδόμημα της Αγοράς δεν είναι ίδιο με το άλλο αλλά το καθένα είναι ξεχωριστό. Σημειώνεται έτσι η εξέλιξη και ανάπτυξη του ίδιου του κτιρίου αλλά και γενικότερα η εξέλιξη της Αγοράς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΩΙΚΟΥ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Η αρχαία Ελληνική πόλη, στην ακμή της, ήταν μια ανεξάρτητη ενότητα οργανωμένη από και για ένα μεγάλο αριθμό ελεύθερων πολιτών και ο αρχιτεκτονικός της τύπος αντανακλούσε προς τα έξω αυτήν ακριβώς την εσωτερική φύση της¹⁶⁷. Η αρχιτεκτονική της κάθε πόλης αναπτύχθηκε με βάση τις ανάγκες, τα έθιμα και την ιδεολογία των πολιτών. Συστατικό στοιχείο μιας πόλης είναι η Αγορά, η οποία ακολουθώντας την ανοδική πορεία της Δημοκρατίας προς την ακμή, έγινε σταδιακά το ζωτικότερο κέντρο της πόλης.

Στην Αθήνα η Αγορά εκτεινόταν στην περιοχή βόρεια του Αρείου Πάγου και ανατολικά του λόφου του Αγοραίου Κολωνού από τον 6^ο αιώνα π. Χ. έως το 267 μ.Χ. Η παλαιότερη Αγορά της πόλης ήταν η «Αγορά του Θησέως»¹⁶⁸ στα δυτικά της Ακροπόλεως, ή οποία μετά την πλήρη συνένωση των πόλεων της Αττικής στο Αθηναϊκό κράτος μεταφέρθηκε στη νέα θέση από το Σόλωνα. Ο νέος χώρος ήταν καταλληλότερος αφού διασχίζονταν από τις κυριότερες οδούς της πόλης με βασικότερη αυτήν που συνέδεε την Ακρόπολη με τους δήμους της Αττικής και την υπόλοιπη Ελλάδα¹⁶⁹.

Στην Αγορά της Αθήνας φαίνεται καθαρά η πορεία του πολιτεύματος της πόλης μέσα από τα κτίσματα της κάθε περιόδου. Σε αυτά αντανακλάται η οικονομική ευημερία ή η παρακμή του Αθηναϊκού κράτους – απόρροια της πολιτικής που εφαρμόζονταν. Οι στοές, που αποτελούν βασικό συστατικό της Αγοράς αντιπροσωπεύουν τις τρέχουσες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της περιόδου στην οποία οικοδομήθηκαν. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξεταστούν αυτές ακριβώς οι συνθήκες που επηρέασαν την αρχιτεκτονική της εκάστοτε στοάς και κατά συνέπεια την εξέλιξη του χώρου της Αγοράς με το πέρασμα του χρόνου.

Η Αγορά άρχισε να διαμορφώνεται σταδιακά από τον 6^ο αιώνα με την κατασκευή διοικητικών κτιρίων στη δυτική της πλευρά, χωρίς σχεδιασμό, και ως εκ τούτου το σχήμα της ήταν ακανόνιστο (εικόνα 2). Η μοναδική στοά της περιόδου, η Στοά Βασιλείου, ήταν μικρής κλίμακας και δεν συνέβαλε στη διαμόρφωση του χώρου, αφού ήταν ένα κτίριο μάλλον χρηστικό που εξυπηρετούσε τις ανάγκες του πολιτεύματος. Η οικοδόμησή της στη δυτική πλευρά της Αγοράς επιβεβαιώνει τη

¹⁶⁷ Wycherley, 1962, σελ. 8.

¹⁶⁸ Ο Wycherley δεν συμφωνεί με την ύπαρξη αυτής της Αγοράς (Wycherley, 1978, σελ.27).

¹⁶⁹ Τραυλός, 1993, σελ. 34.

χρήση της αυτή και κάθε άλλο παρά για τη διαμόρφωση του χώρου κατασκευάστηκε. Φαίνεται ότι αυτή την περίοδο που το πολίτευμα της Αθήνας ακόμη διαμορφώνονταν, ο στόχος της πολιτείας ήταν να στεγάσει όλους τους δημόσιους λειτουργούς σε κτίρια που θα κατασκευάζονταν στο χώρο της Αγοράς και έτσι δικαιολογείται η ανεξέλεγκτη οικοδόμηση στο χώρο, χωρίς σχεδιασμό.

Στο τέλος της Αρχαϊκής περιόδου, λίγο πριν τα Περσικά, η Αγορά οριοθετήθηκε με την τοποθέτηση σημάτων (όροι) στα όριά της. Αυτά έφεραν την εξής επιγραφή: «όρος ειμί της Αγοράς» (εικόνες 43 και 44). Αυτό σημαίνει ότι η σημασία της Αγοράς ολοένα και μεγάλωνε.

Καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση μιας Αγοράς στην Αθήνα είχε η νομοθεσία του Σόλωνα, όταν αυτός εξελέγη Άρχων το έτος 594/3 π. Χ. Σύμφωνα με τους νέους νόμους, περισσότεροι πολίτες λάμβαναν μέρος στην Εκκλησία του Δήμου και ο Δήμος είχε περισσότερες δικαιοδοσίες. Κατά το Σόλωνα, το νέο πολίτευμα ήταν καθεστώς δικαίου αλλά πιστεύοντας ότι η δικαιοσύνη δεν ταυτίζονταν με την κοινωνική ισότητα είχε εγκαθιδρύσει τη δίκαιη ανισότητα¹⁷⁰. Παρόλα αυτά όμως, τα πρώτα βήματα για δικαιότερη οργάνωση του πολιτεύματος και κατά συνέπεια την οργάνωση μιας πολιτικής Αγοράς είχαν γίνει.

Η πολιτική αστάθεια που ακολούθησε μετά τη Σολώνεια νομοθεσία, λόγω της κοινωνικής αναταραχής και της αντίδρασης στους νόμους, οδήγησε στην εγκαθίδρυση τυραννικού πολιτεύματος. Ο πρώτος τύραννος, ο Πεισίστρατος, δεν κατήργησε το πολίτευμα αλλά φρόντισε να καταλάβουν τα αξιώματα έμπιστοι δικοί του άνθρωποι. Η τυραννία εξασθένησε στο τέλος του 6^{ου} αιώνα π. Χ., βρίσκοντας τις αντιαριστοκρατικές δυνάμεις πιο ισχυρές από ποτέ¹⁷¹. Οι νέες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες με τη μεταφορά πλούτου, διαμόρφωσαν μια νέα κοινωνικοοικονομική διαστρωμάτωση που ήταν έτοιμη να αποκτήσει πολιτική σημασία με την έλευση της ισονομίας από τη νομοθεσία του Κλεισθένη.

Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη με την καθιέρωση της λαϊκής κυριαρχίας άνοιξαν το δρόμο στις επόμενες δημοκρατικές κατακτήσεις¹⁷², οι οποίες κατέστησαν το πολίτευμα όλο και πιο δημοκρατικό¹⁷³. Μετά τα Περσικά, η Αθηναϊκή Δημοκρατία έφτασε στο αποκορύφωμά της.

¹⁷⁰ Σακελλαρίου, 2000, σελ. 94.

¹⁷¹ Ο.π., σελ. 97 - 98.

¹⁷² Ο.π., σελ. 106.

¹⁷³ Σακελλαρίου, σελ. 107.

Από την ίδρυσή της όμως η δημοκρατία αναπτύσσονταν σε συνδυασμό με την ενδυνάμωση της Αθήνας¹⁷⁴. Η εξωτερική πολιτική της πόλης επηρέαζε άμεσα το πολίτευμα. Έτσι, με την καταστροφή των αθηναϊκών και συμμαχικών δυνάμεων κατά τη διάρκεια της Σικελικής εκστρατείας, το 414 π. Χ., την εξουσία πήραν οι ολιγαρχικοί και μετά οι Τριάκοντα τύραννοι (404 π. Χ.). Η δημοκρατία αποκαταστάθηκε το 403 π. Χ., μέχρι την κατάλυσή της από εξωτερική παρέμβαση¹⁷⁵. Δεκαέξι χρόνια μετά τη συνεχή αντίσταση στη μακεδονική ηγεμονία από το 338 π.Χ., οι Αθηναίοι αναγκάστηκαν να καταργήσουν το δημοκρατικό καθεστώς και να δεχτούν ένα ολιγαρχικό με τιμοκρατική βάση. Η λαϊκή κυριαρχία δεν υφίστατο πιά και μαζί με αυτήν χάθηκε το νόημα της πολιτικής Αγοράς της Κλασικής Αθήνας.

Μετά τα Περσικά, στην κλασική περίοδο, το σχέδιο της Αγοράς παίρνει πιο συγκεκριμένη μορφή¹⁷⁶. Σχηματίζεται πλέον μια πλατεία γύρω από την οποία κατασκευάζονται τα δημόσια οικοδομήματα (εικόνα 3). Εξέχουσα θέση ανάμεσα σε αυτά έχουν οι στοές, οι οποίες αυτή την περίοδο είχαν σημαντικό ρόλο στο σχεδιασμό μιας πόλης¹⁷⁷. Σε τρεις πλευρές της Αγοράς οικοδομούνται τρεις στοές με χαρακτήρα εντελώς διαφορετικό από αυτό της αρχαϊκής Βασιλείου Στοάς. Στη δυτική πλευρά, η Στοά του Διός δίπλα στη Στοά Βασίλειο είχε, όπως έχει προαναφερθεί, κοσμικό κυρίως χαρακτήρα αλλά ήταν αφιερωμένη στο Δία Ελευθέριο. Η κατασκευή της προσφέρει μια μνημειακότητα στη δυτική πλευρά που μέχρι τώρα παρουσίαζε μεμονωμένα κτίρια μικρής κλίμακας σε ακανόνιστο σχέδιο. Η Ποικίλη Στοά στη βόρεια πλευρά, με επίσης κοσμικό χαρακτήρα, είναι το πρώτο κτίριο που οριοθετεί την Αγορά από τα βόρεια. Η τελευταία, χρονολογικά, στοά της κλασικής περιόδου είναι η Νότια Στοά I που οριοθετεί επίσης την Αγορά, αφού κατασκευάζεται στη νότια πλευρά, η οποία μέχρι τώρα υπήρχε το κτίριο της Ηλιαίας στα νοτιοδυτικά και μια κρήνη στα νοτιοανατολικά. Η σημαντικότητα της Νότιας Στοάς I έχει προαναφερθεί και εδώ αυτό που ενδιαφέρει είναι το γεγονός ότι είναι η μέχρι τώρα μεγαλύτερη σε κλίμακα στοά και η πρώτη μεγάλου μήκους στοά που οριοθετεί μια ολόκληρη πλευρά της Αγοράς. Αυτό στην Κλασική εποχή δεν συνηθίζεται αφού οι Αγορές αναπτύσσονται ακανόνιστα. Έτσι λοιπόν εδώ ίσως φαίνεται ότι οι Αθηναίοι είχαν συνειδητοποιήσει ότι η Αγορά είχε ακανόνιστο

¹⁷⁴ Ο.π., σελ. 111.

¹⁷⁵ Ο.π., σελ. 126.

¹⁷⁶ Τραυλός, 1993, σελ. 61 – 62.

¹⁷⁷ Wycherley, 1978, σελ. 36.

σχεδιασμό και προσπάθησαν να βελτιώσουν το σχέδιό της, οικοδομώντας μια νέου τύπου στοά που θα ήταν παράλληλα και χρηστική.

Παρατηρείται λοιπόν ότι οι στοές στην Κλασική Αγορά είχαν σημαντική θέση και οι δυο από αυτές παρείχαν μνημειακότητα στο χώρο, η Στοά του Διός και η Νότια Στοά I. Η Νότια Στοά I παρόλο που δεν είχε κατασκευαστεί από μάρμαρο όπως η Στοά του Διός, ήταν μνημειώδης αφού είχε μεγάλη κλίμακα.

Η οικονομική άνθιση της πόλης φαίνεται ξεκάθαρα στην οικοδομική δραστηριότητα της Αγοράς και αυτό οφείλεται τόσο στο πολίτευμα της δημοκρατίας, όσο και στην υπεροχή της Αθήνας ανάμεσα στις άλλες Ελληνικές πόλεις. Η Ά Αθηναϊκή Συμμαχία ιδρύθηκε το 478 π.Χ. με σκοπό τη συλλογική αντίσταση στην ενδεχόμενη απειλή των Περσών. Στην Αθήνα εισέρεαν χρήματα από τις προστατευόμενες πόλεις για τη διατήρηση του στόλου. Τα χρήματα αυτά όμως χρησιμοποιήθηκαν για την ανέγερση μεγάλων οικοδομημάτων με κορυφαία αυτά της Ακρόπολης. Στην Αγορά αποκαταστάθηκαν οι ζημιές που είχαν προκληθεί στα κτίρια από την Περσική εισβολή και οικοδομήθηκε η Ποικίλη Στοά, κτίριο του οποίου το περιεχόμενο αποδεικνύει την ευημερία της πόλης.

Κατά τη διάρκεια του Περίκλειου οικοδομικού προγράμματος, η οικοδομική δραστηριότητα στην Αγορά σταμάτησε λόγω της έμφασης στην Ακρόπολη. Το τελευταίο τρίτο του 5^{ου} αιώνα π. Χ. όμως, η δραστηριότητα στην Αγορά συνεχίστηκε με την κατασκευή του Νέου Βουλευτηρίου, του Νομισματοκοπείου, της Στοάς του Διός και της Νότιας Στοάς I. Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν ήταν κατώτερης ποιότητας και αντανakλούν τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι Αθηναίοι κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου¹⁷⁸. Η μόνη εξαίρεση σε αυτό ήταν η Στοά του Διός, η οποία ήταν πολυτελής κατασκευή. Ίσως αυτό οφείλονταν στον ιερό χαρακτήρα της.

Μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, η οικοδομική δραστηριότητα σταμάτησε στην Αθήνα και έτσι στην ελεύθερη δημοκρατική Αγορά της Αθήνας δεν έγιναν άλλες αλλαγές στο σχεδιασμό. Η πολιτική και κοινωνική αναταραχή και κατά συνέπεια και η οικονομική κατάσταση μάλλον συνετέλεσαν σε αυτό.

Στην Ελληνιστική εποχή, η εικόνα της Αγοράς αλλάζει δραστικά (εικόνα 4). Παρουσιάζει κανονικότερο σχήμα και αυτό οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην ανέγερση δυο μεγάλων στοών, κατά μήκος της ανατολικής και νότιας πλευράς της

¹⁷⁸ Camp, 1986, σελ. 63.

Αγοράς (εικόνα 45). Η Αγορά της Αθήνας αυτή την εποχή έρχεται πιο κοντά στην τυπική εμφάνιση των αγορών των Ελληνιστικών πόλεων της Μικράς Ασίας¹⁷⁹. Σε αυτό βοήθησε και η ειδική κατασκευή του Μητρώου, κτίριο με κιονοστοιχία στην πρόσοψη που συνετέλεσε στη διαμόρφωση της δυτικής πλευράς της Αγοράς.

Οι Ελληνιστικές πόλεις της Μικράς Ασίας είχαν αναπτύξει ένα συγκεκριμένο πολεοδομικό σχεδιασμό και η Αγορά τους είχε συγκεκριμένη μορφή. Αυτό συνέβη μετά τα Περσικά, στις πόλεις που είχαν καταστραφεί αλλά και στις νέες πόλεις που ιδρύονταν. Έτσι οι κάτοικοι είχαν την ευκαιρία να τις διαμορφώσουν ανάλογα, με σκοπό την καλύτερη εξυπηρέτηση των πολιτών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πόλη της Μιλήτου, η οποία στα αρχαικά χρόνια είχε σχήμα ακανόνιστο. Μετά την Περσική καταστροφή χρησιμοποίησε το ορθογωνικό σύστημα σχεδιασμού στην πόλη, το «Ιπποδάμειο σύστημα», όπου σε μια εκτεταμένη, κεντρική περιοχή βρίσκονταν η Αγορά¹⁸⁰ (εικόνα 46). Το σύστημα αυτό χρησιμοποιήθηκε και εκτός Ιωνίας, όπως στον Πειραιά και τη Ρόδο.

Η τυπική Ελληνιστική «Ιωνική Αγορά» είχε σχήμα ορθογώνιο και στις τρεις πλευρές της είχε μεγάλου μήκους στοές (εικόνα 47). Στην τέταρτη πλευρά υπήρχε μια σημαντική οδός της πόλης και πίσω της διάφορα δημόσια κτίρια ή μια ακόμα στοά¹⁸¹. Οι αρχιτέκτονες της Ιωνίας είχαν ανακαλύψει τις δυνατότητες που μπορούσε να προσφέρει ένα στωικό οικοδόμημα και το εκμεταλλεύτηκαν προσαρμόζοντάς το στις νέες συνθήκες πολεοδομικού σχεδιασμού.

Στις δύο ελληνιστικές στοές παρατηρείται συνεργασία, αφού η Στοά του Αττάλου κατασκευάστηκε με άξονα αυστηρά κάθετο σε αυτόν της Μέσης Στοάς¹⁸². Η Μέση Στοά οριοθέτησε τον κοινόχρηστο χώρο της Αγοράς στα νότια και, κατά το Μπούρα, τον αυτονόμησε κατά κάποιον τρόπο, αφού είχε εμπορικό χαρακτήρα και έτσι τον διαχώριζε από τον υπόλοιπο χώρο της Αγοράς, που είχε κοινωνικές και πολιτικές χρήσεις¹⁸³. Αυτό όμως δεν μπορεί να λεχθεί απόλυτα αφού η ακριβής χρήση της στοάς δεν είναι γνωστή και μάλλον αυτή εξυπηρετούσε διάφορες λειτουργίες. Το Μητρώο έδρασε κατά κάποιον τρόπο όπως και η Στοά του Αττάλου, αφού με την ανέγερσή του, ο χώρος της Αγοράς έλαβε κανονικότερο σχήμα, περιβαλλόμενο εξ'

¹⁷⁹ Τραυλός, 1993, σελ. 86.

¹⁸⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Wycherley, 1962, σελ. 69 – 74 και Hoepfner, 1997, σελ. 26 – 27.

¹⁸¹ Wycherley, 1962, σελ. 71.

¹⁸² Αθήναι, σελ. 150.

¹⁸³ Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών, σελ. 109.

ολοκλήρου από κιονοστοιχίες, με οπτικές φυγές ανάμεσα στα κτίρια¹⁸⁴. Σε αυτό συνέβαλαν τα πρότυπα του Βουλευτηρίου και της Θόλου, τον 3^ο και 1^ο αιώνα π. Χ. αντίστοιχα. Με τον τρόπο αυτό η Αγορά κράτησε σε χρήση κτίρια της Κλασικής εποχής και προσαρμόστηκε στο γενικότερο αίτημα της Ελληνιστικής εποχής για κανονικότητα¹⁸⁵.

Στην Ελληνιστική περίοδο γενικότερα δεν έγιναν σοβαρές μεταβολές στην πόλη της Αθήνας, όσον αφορά στην πολεοδομία και στην οικοδόμηση. Άλλωστε στα Ελληνιστικά η αδράνεια σε μεταβολές του κτισμένου περιβάλλοντος και οι επισκευές παλαιών κτιρίων ήταν συνήθη πρακτική¹⁸⁶. Η όχι και τόσο καλή οικονομική κατάσταση της πόλης δεν επέτρεπε την ανέγερση νέων οικοδομημάτων στο χώρο της Αγοράς αλλά και σε όλη την πόλη. Ο Μπούρας αυτό το βλέπει και ως μια έκφραση συντηρητισμού και προσκόλλησης στη σημαντική Κλασική περίοδο που είχε προηγηθεί από την πλευρά των Αθηναίων¹⁸⁷. Δεν είναι τυχαίο ότι τα μνημειώδη κτίρια της Αγοράς, η Στοά του Αττάλου και η Μέση Στοά οικοδομήθηκαν με δαπάνες ελληνιστικών μοναρχών άλλων πόλεων. Ένα ακόμη λαμπρό κτίριο στην Αθήνα, η Στοά του Ευμένους, κατασκευάζεται με χρήματα ελληνιστικού ηγεμόνα¹⁸⁸.

Στη Ρωμαϊκή εποχή ο χαρακτήρας της Αγοράς των Αθηνών αλλάζει τελείως και η εικόνα της μετασηματίζεται. Πριν ακόμα περάσει η πόλη στη ρωμαϊκή κυριαρχία, η λεηλασία του Σύλλα το 86 π. Χ. κατέστρεψε μεγάλο τμήμα της πόλης και ειδικά την περιοχή γύρω από την Αγορά¹⁸⁹. Η Αγορά αλλάζει από το δεύτερο μισό του 1^{ου} αιώνα π. Χ., όταν ο Αύγουστος έβαλε σε εφαρμογή το οικοδομικό του πρόγραμμα στην Αθήνα. Το μεγαλύτερο μέρος του προγράμματος αφορούσε την Αγορά, στην οποία οι κιονοστοιχίες και κατ' επέκταση οι στοές έχουν διαφορετικό ρόλο από αυτό που είχαν στις προγενέστερες περιόδους. Στην Αγορά εφαρμόζονται νέες πολεοδομικές αντιλήψεις αφού ο χώρος μετατράπηκε σε κέντρο αυτοκρατορικής λατρείας και βιτρίνα των αυτοκρατορικών έργων¹⁹⁰. Ως αποτέλεσμα αυτού, ο χώρος της Αγοράς έχασε τον παλιό του χαρακτήρα και την προηγούμενη πολιτική του σημασία¹⁹¹, την

¹⁸⁴ *Αθήναι*, σελ. 150.

¹⁸⁵ *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*, σελ. 109.

¹⁸⁶ *Ο.π.*, σελ. 108.

¹⁸⁷ *Ο.π.*, σελ. 108.

¹⁸⁸ Για περισσότερες πληροφορίες του κτιρίου βλ. *Αθήναι*, σελ. 151 και Travlos, 1971, σελ. 523.

¹⁸⁹ *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*, σελ. 119.

¹⁹⁰ *Αθήναι*, σελ. 170.

¹⁹¹ Τραυλός, 1993, σελ. 96.

οποία είχε αρχίσει ήδη να χάνει από την Ελληνιστική εποχή που η δημοκρατία, η οποία δημιούργησε την έννοια της Κλασικής Αγοράς, είχε καταλυθεί.

Η Αγορά καταλήφθηκε από κτίρια, όπως το Ωδείο του Αγρίππα, ο ναός του Άρη και ο βωμός του Αγοραίου Διός. Στην εποχή του Αδριανού κατασκευάστηκε η Βασιλική στη βόρεια πλευρά της Αγοράς και αργότερα το συγκρότημα της Βιβλιοθήκης του Πανταίνου και η Νοτιοανατολική Στοά η οποία είχε εμπορικό χαρακτήρα. Η κατάληψη του χώρου της Αγοράς από κτίρια είχε ως αποτέλεσμα να χάσουν οι έμποροι το χώρο για την άσκηση του επαγγέλματός τους. Αυτή την εποχή όμως στην Αγορά της Αθήνας συνέρεαν πολλοί έμποροι γιατί είχε κλείσει η Αγορά της Δήλου¹⁹². Για το λόγο αυτό ιδρύθηκε μια νέου τύπου εμπορική Αγορά ανατολικά της παλιάς Αγοράς για τη στέγαση των καταστημάτων, συνήθεια καθαρά ρωμαϊκή.

Έτσι η Αγορά της Αθήνας έχασε την παλιά – πρωταρχική – αυθεντική σημασία της, η οποία ήταν να αποτελεί κέντρο πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής, κέντρο πολιτισμού και εμπορίου. Μαζί με αυτήν χάθηκε και η πρωταρχική έννοια οικοδόμησης μιας στοάς, ένα κτίριο που αποτέλεσε βασικό συστατικό της Αγοράς και ήταν κατά συνέπεια κατ' εξοχήν δημιούργημα του πολιτεύματος της δημοκρατίας, που ήθελε τους πολίτες ενεργούς και τους προστάτευε.

¹⁹² *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*, σελ. 119.

ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΑ

Το Στωικό Οικοδόμημα που χρησιμοποιήθηκε κατά την αρχαιότητα στον ελληνικό χώρο είναι εξ' ολοκλήρου δημιούργημα της αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής¹⁹³. Υπάρχουν ενδείξεις για τη χρήση του από τη γεωμετρική εποχή αλλά δεν είναι τυχαίο ότι η χρήση του επιτείνεται από τα μέσα της αρχαϊκής εποχής και στην κλασική εποχή γίνεται συστατικό στοιχείο των αγορών. Η χρήση του στην Αγορά και σε άλλους δημόσιους χώρους δείχνει ότι είναι ένα κτίριο κατασκευασμένο για τις ανάγκες της δημοκρατίας και για την εξυπηρέτηση των ανθρώπων ως σύνολο¹⁹⁴.

Η εξέλιξη της στοάς αντανakλάται και στην Αγορά της Αθήνας, στην οποία ακολούθησε τη γενικότερη αρχιτεκτονική ανάπτυξη που συντελέστηκε στην πόλη κατά την κλασική περίοδο αλλά και την πορεία της δημοκρατίας προς την ολοκλήρωση. Σε αυτήν εισήχθη και νέος τύπος στοάς, ανταποκρινόμενος στις απαιτήσεις της κλασικής αρχιτεκτονικής. Η Αγορά δεν παρουσιάζει έναν συγκεκριμένο τύπο στοάς αλλά διαφορετικούς κάθε φορά, απόρροια της εξέλιξης της ίδιας της Αγοράς αλλά και της στοάς, ως οικοδόμημα, με το πέρασμα του χρόνου και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες κατασκευάστηκε. Γενικά, γίνεται προσπάθεια να συνδυαστεί λειτουργικότητα και μνημειακότητα, με τη δεύτερη να υπερισχύει από τον 2^ο αιώνα π. Χ. και μετά.

Στα Ελληνιστικά, οι νέοι τύποι ανεξάρτητων στοών σχήματος Γ ή Π που εμφανίστηκαν στις ιωνικές πόλεις και αποτελούσαν την πιο σημαντική τους ενότητα¹⁹⁵, δεν επηρεάζουν τις στοές που οικοδομούνται στην Αγορά της Αθήνας αλλά επιδρούν δραματικά στην κλίμακά τους και στη θέση τους στο χώρο, ανταποκρινόμενες στο γενικότερο αίτημα για κανονικότητα. Κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής κατάκτησης της Αθήνας, η Αγορά και πάλι δεν ακολούθησε τις γραμμές των Ρωμαϊκών Αγορών γιατί χρησιμοποιήθηκε ως χώρος προβολής των αυτοκρατόρων και γιατί η Αγορά με την έννοια που της είχαν προσδώσει οι Ρωμαίοι, μια περίστυλη αυλή με εμπορικό κυρίως χαρακτήρα¹⁹⁶, ιδρύθηκε σε άλλο χώρο μέσα στην πόλη, κοντά όμως στην παλιά Αγορά.

¹⁹³ Coulton, 1976, σελ.21.

¹⁹⁴ Ο.π., σελ. 20.

¹⁹⁵ Martiensen, 1968, σελ. 31.

¹⁹⁶ Martiensen, 1968, σελ. 168.

Στην περίπτωση των στωικών οικοδομημάτων της Αγοράς της Αθήνας λοιπόν παρατηρείται ότι επηρεάζονται από την αλλαγή των καθεστώτων, τόσο στην αρχιτεκτονική τους, όσο και στη θέση τους στο χώρο. Η Ελληνιστική επιρροή ήταν και η δραστικότερη αφού η Ελληνιστική σύλληψη της διαμόρφωσης μιας Αγοράς ήταν διαφορετική αλλά και η πόλη της Αθήνας ήταν αδύναμη για να αντισταθεί στις εισροές ξένων αντιλήψεων. Η απόλυτη κανονικότητα όμως του χώρου της Αγοράς ποτέ δεν επιτεύχθηκε γιατί η Αθήνα ήταν μια από τις πιο παλιές πόλεις που αναπτύχθηκε άναρχα, ακολουθώντας ένα σχέδιο με αφετηρία την Ακρόπολη¹⁹⁷. Η ανάπτυξη της Αγοράς της ήταν αργή, περιστασιακή, μη σχεδιασμένη και ακανόνιστη. Δεν υπήρχε συμμετρία ούτε συνεργασία ανάμεσα στα κτίρια και στο χώρο της εξυπηρετούνταν όλες οι ανάγκες, πολιτικές, κοινωνικές, εμπορικές, πολιτισμικές και θρησκευτικές.

Μέχρι τον 2^ο αιώνα π. Χ. στην Αγορά δεν υπήρχε κανένας σχεδιασμός. Με την κατασκευή όμως δυο στοών τοποθετημένων σε αντιστοιχία και ενός μεγάλου κτιρίου με κιονοστοιχία στην πρόσοψη στην δυτική πλευρά προσφέρθηκε στο χώρο κανονικότητα και μνημειακότητα. Η Αθήνα δεν έφτασε ποτέ στο στάδιο της μέγιστης κανονικότητας και συνοχής όπως συνέβη στη Μίλητο¹⁹⁸. Ίσως γιατί ήταν πολύ συντηρητική ή γιατί δεν μπορούσε να αντεπεξέλθει οικονομικά στην ανέγερση νέων οικοδομημάτων. Οι δυο μεγάλες στοές που συνέβαλαν στην κανονικότητά της τον 2^ο αιώνα π. Χ. οικοδομήθηκαν με δαπάνες ξένων.

Η ανάπτυξη μιας Αγοράς αρχιτεκτονικά σήμαινε περισσότερα και καλύτερα κτίρια κατά τον Wycherley¹⁹⁹. Στην Αθήνα αυτό επιτεύχθηκε μόνο στο τέλος της Ελληνιστικής περιόδου, μιας περιόδου που η πόλη δεν ήταν ανεξάρτητη, αυτόνομη και αυτάρκης όπως στα κλασικά χρόνια. Στην κλασική περίοδο η Αθήνα έφτασε στο απόγειο της δόξας της, τόσο πολιτισμικά όσο και πολιτικά. Η σταδιακή εξέλιξη της δημοκρατίας στην Αθήνα μπορεί να μην προσέφερε αρχιτεκτονικό σχεδιασμό αλλά προσέφερε ελευθερία έκφρασης και συμμετοχή στα κοινά, στοιχεία που γέννησαν και ανέπτυξαν την έννοια της Αγοράς. Αυτή ακριβώς η ιδιομορφία στο σχεδιασμό της Αγοράς της Αθήνας μέχρι πριν τα Ελληνιστικά εξέφραζε τον αυθορμητισμό της πολιτικής της εξέλιξης με το πέρασμα του χρόνου και κατά συνέπεια η αυθεντικότητά της αλλά και η πρωταρχική έννοιά της χάθηκε όταν η πόλη πέρασε

¹⁹⁷ Hellmann, 2003, σελ. 195.

¹⁹⁸ Ο.π., σελ. 198.

¹⁹⁹ Wycherley, 1962, σελ. 58.

στα χέρια ξένων διοικητών. Ο πολυλειτουργικός ρόλος της στην κλασική εποχή έδωσε τη θέση του στον εμπορικό κυρίως χαρακτήρα που άρχισε να διαμορφώνεται στα Ελληνιστικά.

Μαζί με την Αγορά άλλαξε και ο χαρακτήρας του στωικού οικοδομήματος που από χώρος διοικητικών χρήσεων, πολιτικών και φιλοσοφικών συζητήσεων, ανταποκρινόμενος χρονικά στην εξέλιξη και έκφραση της δημοκρατίας, έτεινε να γίνει καθαρά εμπορικός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*, Εθνικό ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 1994.
- Boersma J. S., *Athenian Building Policy from 561/0 to 405/4 B. C.*, Groningen, 1970.
- Camp J. M., *The Athenian Agora. Excavations in the Heart of Classical Athens*, London, 1986.
- Coulton J. J., *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Oxford, 1976.
- Coulton J. J., *Greek Architects at Work*, London, 1977.
- Dinsmoor W. B., *The Architecture of Ancient Greece*, London, 1950.
- Forrest W. G., *Η Γένεση της Αθηναϊκής Δημοκρατίας. Ο χαρακτήρας της ελληνικής πολιτικής 800 - 400π. Χ.*, Αθήνα, 1994.
- Garland R., *The Piraeus*, London, 1987.
- Hellmann M. - C., *Η Αρχαία Ελληνική Αρχιτεκτονική*, Αθήνα, 2003.
- Hoepfner W., *Η πολεοδομία της κλασικής περιόδου*, *Αρχαιολογία* 63, 1997, 25 – 39.
- Λαμπρινουδάκης Β., *Οικοδομικά προγράμματα στην Αρχαία Αθήνα*, Αθήνα, 1986.
- Lang M., *The Athenian Citizen*, 1987 (Excavations of the Athenian Agora, Picture book no. 4).
- Martienssen R. D., *The idea of space in Greek Architecture*, Johannesburg, 1968.
- Μαστραπάς Α. Ν., *Μνημειακή Τοπογραφία της Αρχαίας Αθήνας*, Αθήνα, 1992.

- Μαστραπάς Α. Ν., *Η πόλις και το άστυ των Αθηνών*, Αθήνα, 2003.
- Μπούρας Χ. Θ., *Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, τ. 1*, Αθήνα, 1999.
- Μπούρας Χ., Σακελλαρίου Μ., Στάϊκος Κ. & Τουλούπα Ε. (επιμ.), *Αθήναι. Από την Κλασική εποχή έως Σήμερα (5^{ος} αι. π. Χ. – 2000 μ. Χ.)*, Αθήνα, 2000.
- Muller - Wiener W., *Η Αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, 1995.
- Παπαχατζής Ν., *Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησης, Αττικά*, Αθήνα, 1974.
- Richard N., *Architectural Terracotta Sculpture from the Athenian Agora*, *Hesperia* 39, No: 2, 1970, 123 – 128.
- Σακελλαρίου Μ. Β., *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Ηράκλειο, 2000.
- Thompson H. A., *Stoa of Attalos*, *Archaeology* 2, 1949, σελ. 124 – 130.
- Thompson H. A. & Wycherley R. E., *The Athenian Agora . Vol. XIV: The Agora of Athens*, Princeton, 1972.
- Thompson H. A., *The Athenian Agora. A Guide to the Excavation and Museum*, Athens, 1976 (3rd ed.).
- Thompson H. A., *The Stoa of Attalos II in Athens*, 1992 (Excavations of the Athenian Agora, Picture book no. 2).
- Thompson H. A., *The Athenian Agora: A Short Guide*, 1993 (Excavations of the Athenian Agora, Picture book no. 16).
- Townsend R. F., *The Athenian Agora. Vol. XXVII: The east side of the Agora: The remains beneath the Stoa of Attalos*, Princeton, 1995.
- Travlos J., *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*, London, 1971.

Τραυλός Ι., *Πολεοδομική εξέλιξης των Αθηνών*, Αθήνα, 1993 (2^η έκδοση).

Wycherley R. E., *The Athenian Agora. Vol. III: Literary and Epigraphical Testimonia*, Princeton, 1957.

Wycherley R. E., *How the Greeks built Cities*, New York, 1962.

Wycherley R. E., *The Stones of Athens*, Princeton, 1978.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Η περιοχή της Αγοράς των Αθηνών. Αεροφωτογραφία του 1975 (Camp, 1986, σελ. 49, picture I).
2. Η Αγορά το 500 π. Χ. (Thompson & Wycherley, Plate 4).
3. Η Αγορά στο τέλος του 4^{ου} αιώνα π. Χ. (Thompson & Wycherley, Plate 6).
4. Η Αγορά στο τέλος του 2^{ου} αιώνα π. Χ. (Thompson & Wycherley, Plate 7).
5. Η Αγορά στο τέλος του 2^{ου} αιώνα μ. Χ. (Thompson & Wycherley, Plate 8).
6. Η Βασιλείος Στοά στην πρώτη φάση της. Αποκατάσταση (Camp, 1986, σελ. 54, picture 32).
7. Η Βασιλείος Στοά στη δεύτερη φάση της. Αποκατάσταση (Camp, 1986, σελ. 102, picture 76).
8. Η θεμελίωση της εξωτερικής κιονοστοιχίας της Βασιλείου Στοάς (Camp, 1986, σελ. 55, picture 34).
9. Η Βασιλείος Στοά και η περιοχή μπροστά από το κτίριο. Ευρήματα (Camp, 1986, σελ. 55, picture 36).
10. Προοπτική άποψη της Ποικίλης Στοάς. Αποκατάσταση (Camp, 1986, σελ. 70, picture 44).
- 11, 12. Μια από τις ασπίδες που είχαν αναρτηθεί στην Ποικίλη Στοά (Camp, 1986, σελ. 71, pictures 45, 46).
13. Η Στοά του Διός Ελευθερίου. Αποκατάσταση και κάτοψη (Travlos, 1971, σελ. 529, picture 666).
14. Η Στοά του Διός Ελευθερίου. Ευρήματα (Travlos, 1971, σελ. 528, picture 665).
15. Η Νότια πλευρά της Αγοράς από ΒΑ. Μέσα 4^{ου} αιώνα π. Χ. (Thompson & Wycherley, σελ. 62, fig 19).
16. Νότια Στοά I. Αποκατάσταση, ευρήματα και αποκατάσταση Νότιας Στοάς II (Travlos, 1971, σελ. 535, picture 673).
17. Δωμάτιο Νότιας Στοάς I (Thompson & Wycherley, σελ. 77, fig 25).
18. Στοά Αττάλου. Κάτοψη, ευρήματα από τη στοά και το Υστερορωμαϊκό τείχος (Travlos, 1971, σελ. 509, picture 639).
19. Η Στοά Αττάλου μετά την ανακατασκευή. Ισόγειο από βόρεια (Thompson & Wycherley, Plate 57 b).

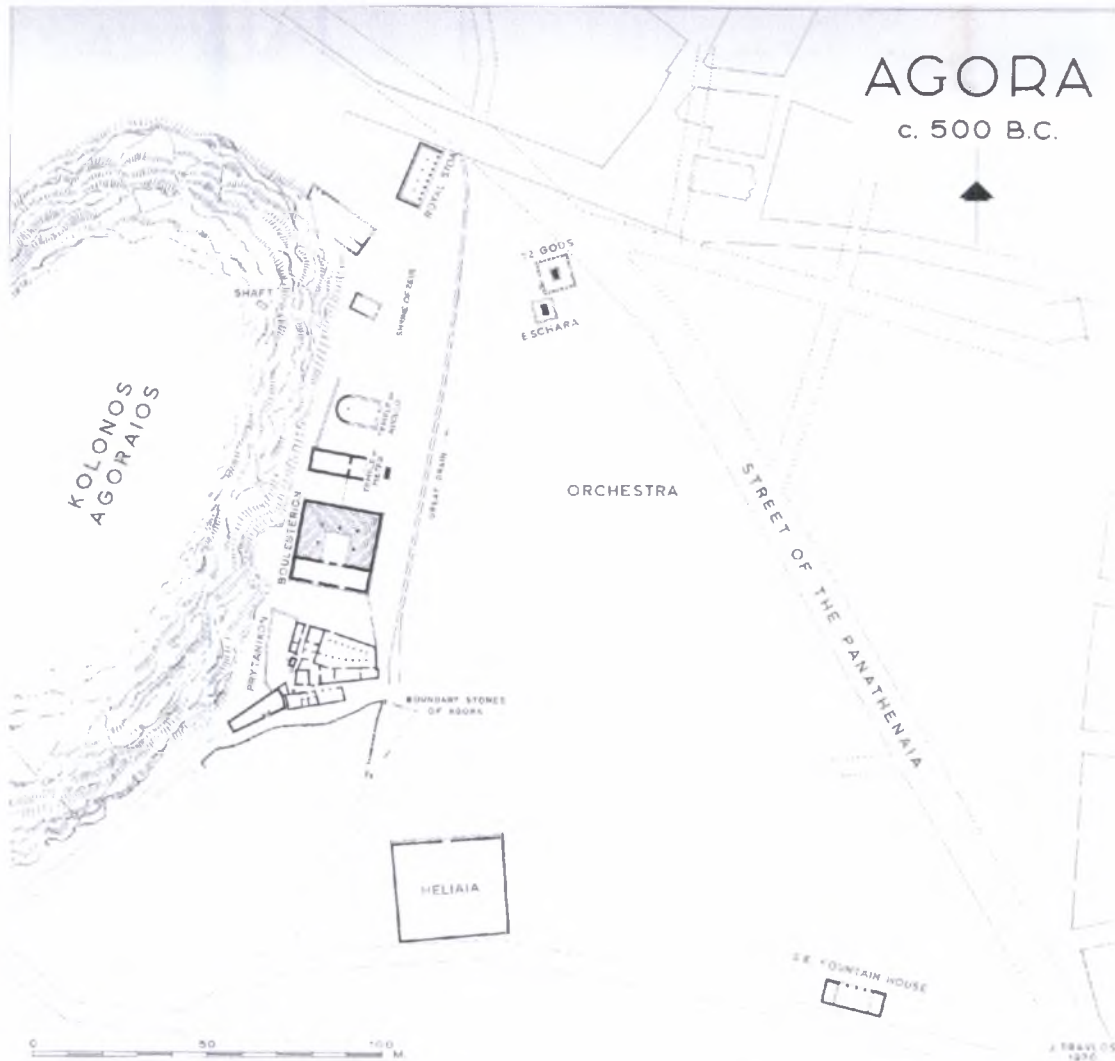
20. Η Στοά Αττάλου μετά την ανακατασκευή. Επάνω όροφος, βόρειο άκρο (Thompson & Wycherley, Plate 57 a).
21. Τομή Στοάς Αττάλου σε μακέτα (Camp, 1986, σελ. 175, picture 145).
22. Φάσεις κατασκευής της Στοάς Αττάλου (Travlos, 1971, σελ. 507, picture 636).
23. Κτίρια κάτω από τη Στοά Αττάλου (Travlos, 1971, Σελ. 521, picture 657).
24. Στοά Αττάλου. Ανακατασκευή (Thompson & Wycherley, Plate 54).
25. Το κτιριακό συγκρότημα της Νότιας πλευράς της Αγοράς. Τέλος 2^{ου} αιώνα π.Χ. (Thompson & Wycherley, σελ. 65, fig 22).
26. Αποκατάσταση Μέσης Στοάς. Δυτικό άκρο (Thompson & Wycherley, σελ. 67, fig 23).
27. Τομή κατά μήκος της νότιας πλευράς της Αγοράς. Από αριστερά προς δεξιά: δρόμος και υδραγωγείο, δωμάτιο και διπλή κιονοστοιχία Νότιας Στοάς I και σε χαμηλότερο επίπεδο, η Νότια Στοά II (Camp, 1986, σελ. 178, picture 149).
28. Κρήνη Νότιας Στοάς II (Thompson & Wycherley, Plate 45 b).
29. Κρήνη Νότιας Στοάς II. Αποκατάσταση (Thompson & Wycherley, σελ. 69, fig 24).
30. Νοτιοανατολική Στοά. Αποκατάσταση, κάτοψη και ευρήματα (Travlos, 1971, σελ. 436, picture 554).
31. Συγκρότημα Θόλου, Παλαιού και Νέου Βουλευτηρίου. Αποκατάσταση Τραυλού (Travlos, 1971, σελ. 193, picture 254).
32. Νέο Βουλευτήριο. Αποκατάσταση Dinsmoor (Camp, 1986, σελ. 91, picture 67).
33. Κάτοψη Μητρώου (Travlos, 1971, σελ. 355, picture 456).
34. Αποκατάσταση Μητρώου (Thompson & Wycherley, σελ. 36, fig 10).
35. Ευρήματα από το Μητρώο. Στα αριστερά και δεξιά αντίστοιχα σκιαγράφονται με μαύρο οι θεμελιώσεις του Παλαιού Βουλευτηρίου και του τεμένους της Μητέρας των Θεών (Travlos, 1971, σελ. 354, picture 455).
36. Η Θόλος στην πρώτη φάση της (Thompson & Wycherley, σελ. 42, fig 12).
37. Η Θόλος μετά την προσθήκη του πρόπυλου και του τρούλου (Thompson & Wycherley, σελ. 42, fig 13).
38. Κάτοψη της Βιβλιοθήκης του Πανταίνου (Camp, 1986, σελ. 188, picture 157).
39. Ίδρυτική επιγραφή της Βιβλιοθήκης του Πανταίνου (I 848) (Travlos, 1971, σελ. 435, picture 552).

40. Επιγραφή με τους κανονισμούς χρήσης της Βιβλιοθήκης του Πανταίνου (I 2729) (Travlos, 1971, σελ. 435, picture 553).
41. Αποκατάσταση Αγοράς, γύρω στο 150 μ. Χ. (από τα δυτικά) (Camp, 1986, σελ. 16, picture 5).
42. Μακέτα της Αγοράς. Δυτική πλευρά. Γύρω στο 150 μ. Χ. (Thompson & Wycherley, Plate 12 a).
- 43, 44. Όροι της Αγοράς. Γύρω στο 500 π. Χ. (Thompson & Wycherley, Plate 64 a & b).
45. Μακέτα της Αγοράς. Νότια πλευρά από τα δυτικά. Γύρω στο 150 π. Χ. (Thompson & Wycherley, Plate 13 a).
46. Αγορά Μιλήτου, μέσα 2^{ου} αιώνα π. Χ. (Wycherley, 1962, σελ. 72, fig 17).
47. Αγορά Πριήνης (Wycherley, 1962, σελ. 74, fig 18).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

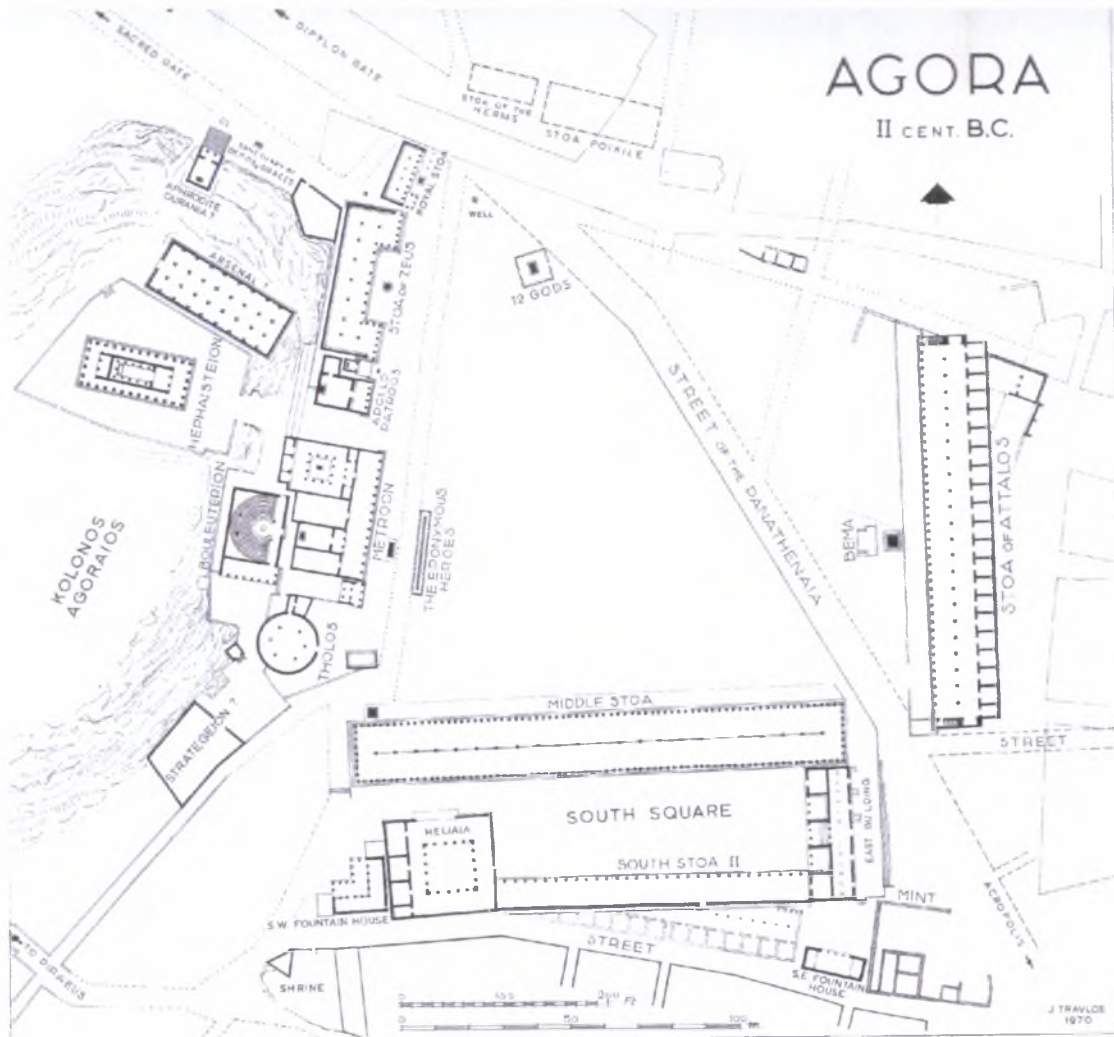
1. Η περιοχή της Αγοράς των Αθηνών.

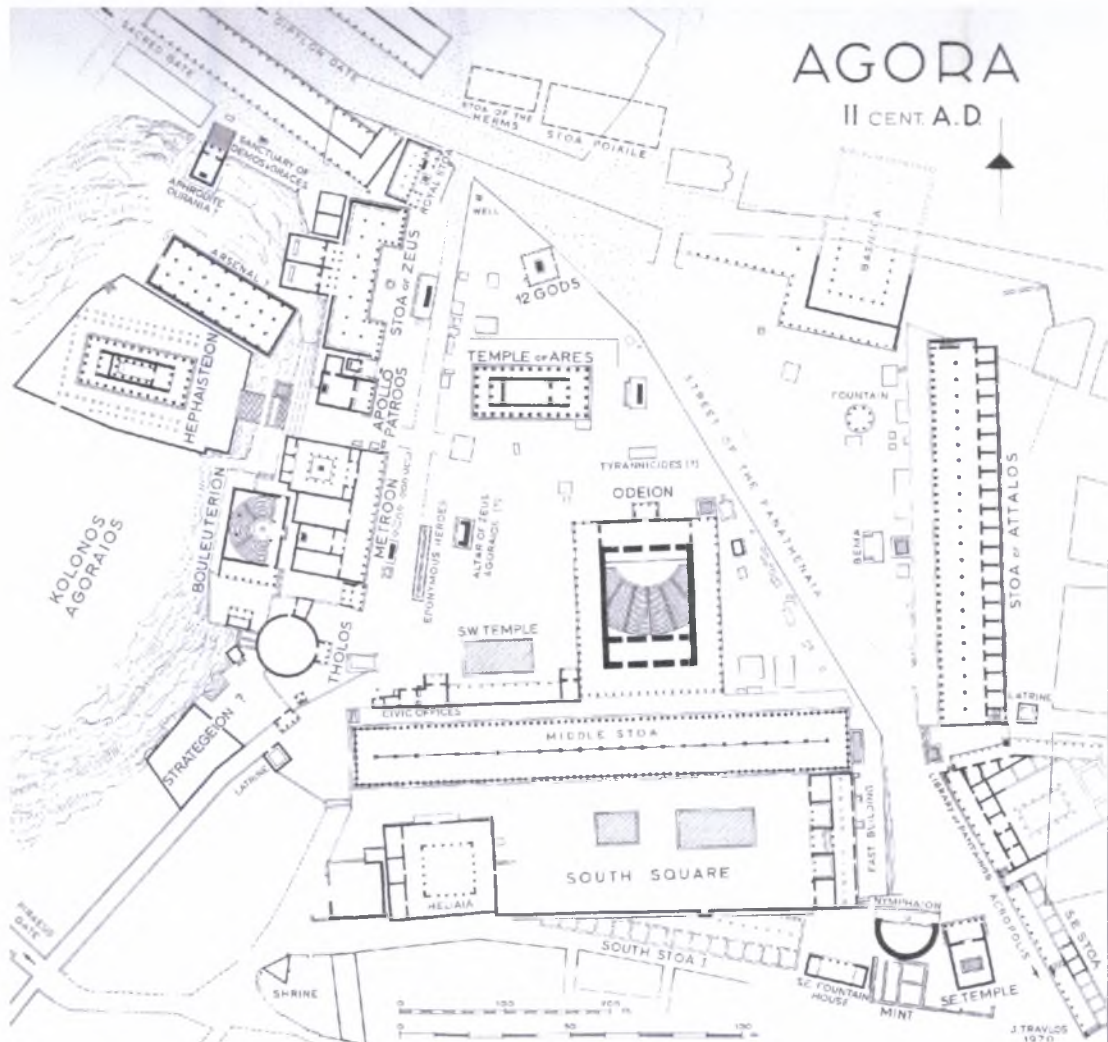
2. Η Αγορά το 500 π. Χ.

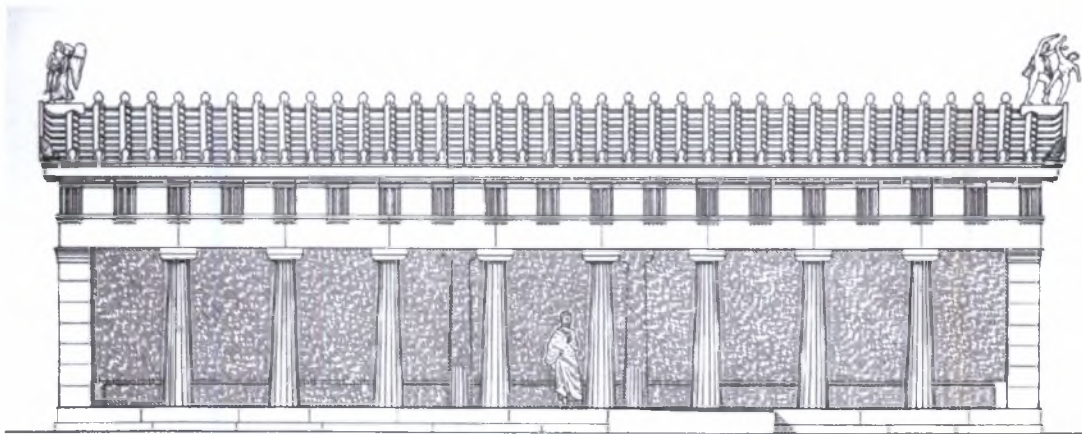
3. Η Αγορά στο τέλος του 4^{ου} αιώνα π. Χ.

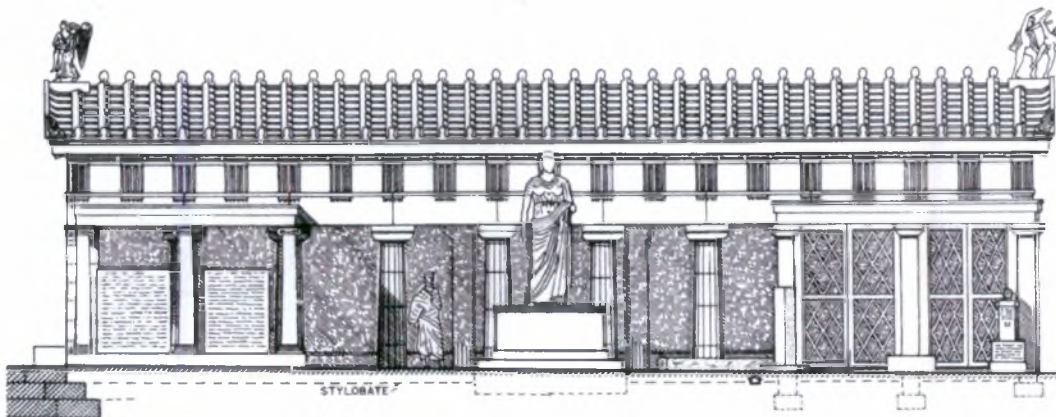
4. Η Αγορά στο τέλος του 2^{ου} αιώνα π. Χ.

5. Η Αγορά στο τέλος του 2^{ου} αιώνα μ. Χ.

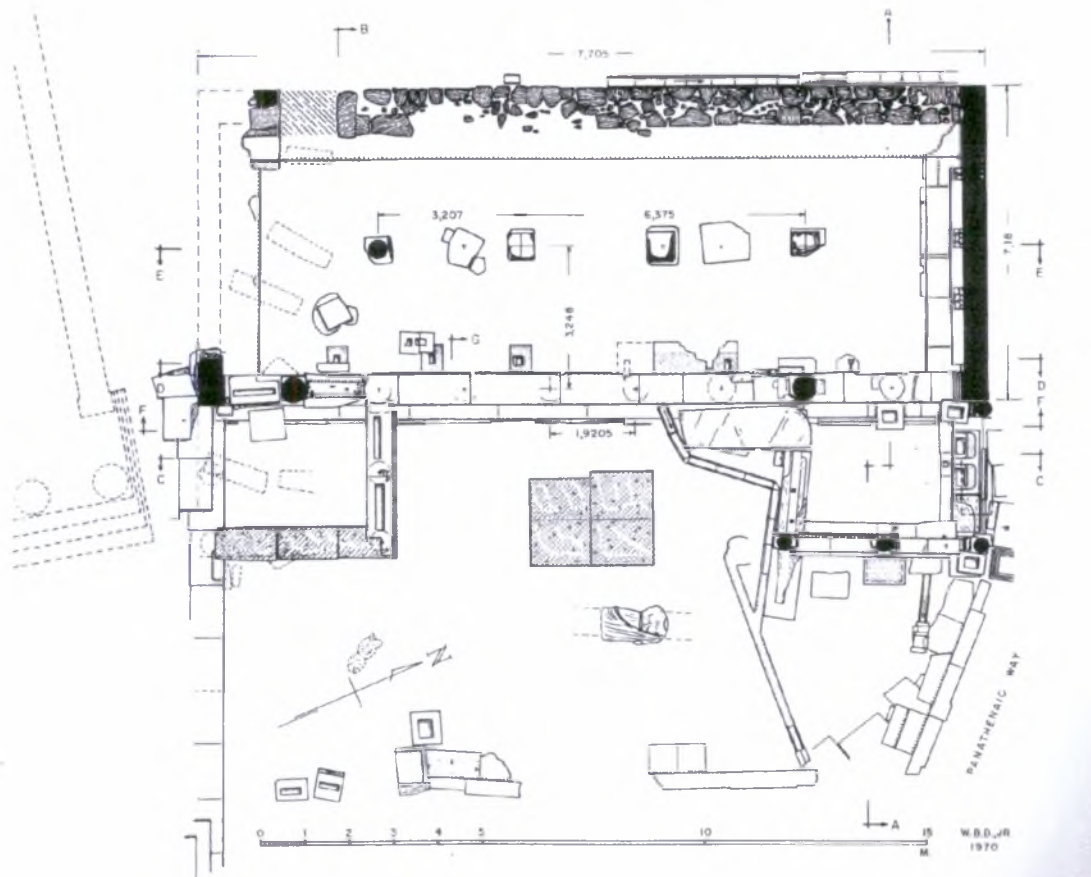
6. Η Βασιλείος Στοά στην πρώτη φάση της (αποκατάσταση).

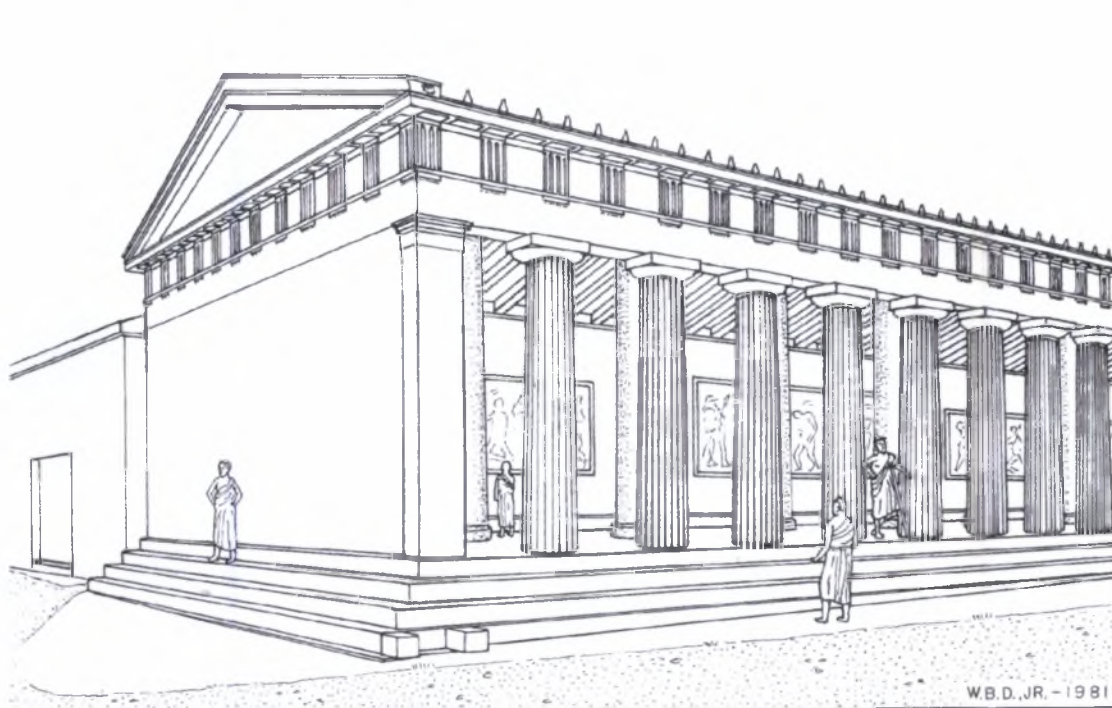
7. Η Βασιλείος Στοά στη δεύτερη φάση της (αποκατάσταση).

8. Η θεμελίωση της εξωτερικής κιονοστοιχίας της Βασιλείου Στοάς.

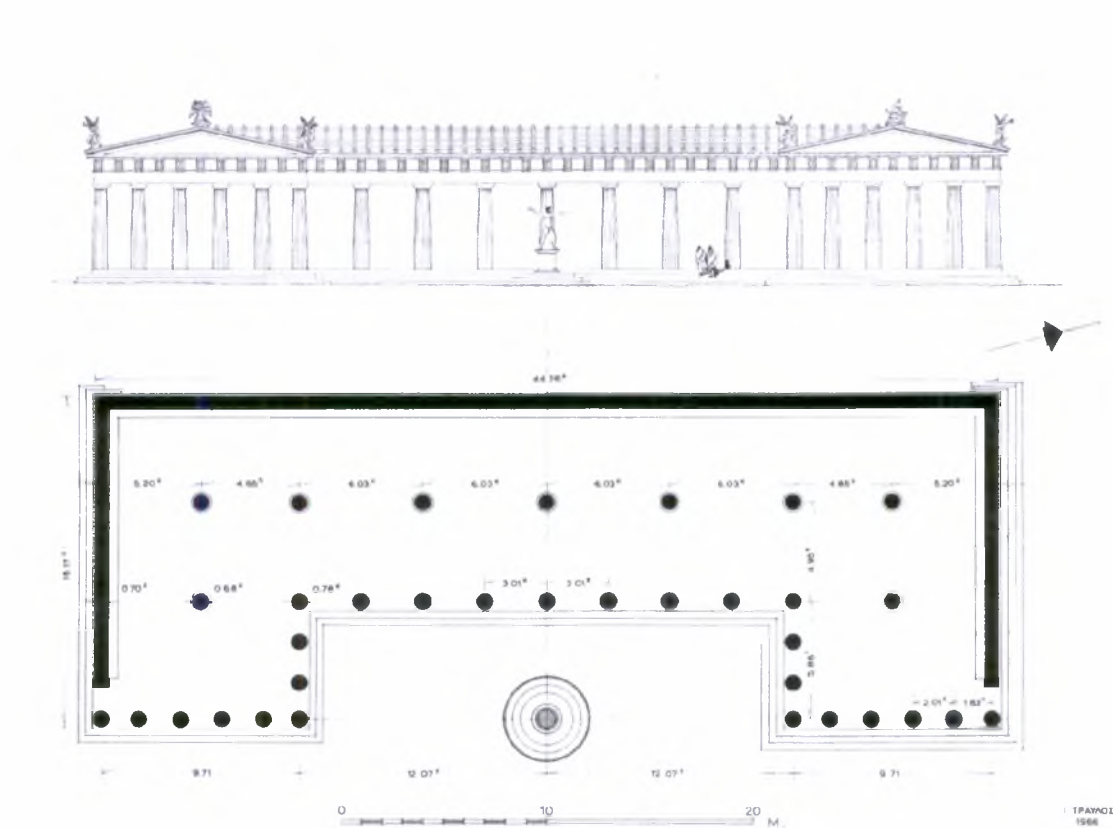
9. Η Βασίλειος Στοά και η περιοχή μπροστά από το κτίριο (ευρήματα).

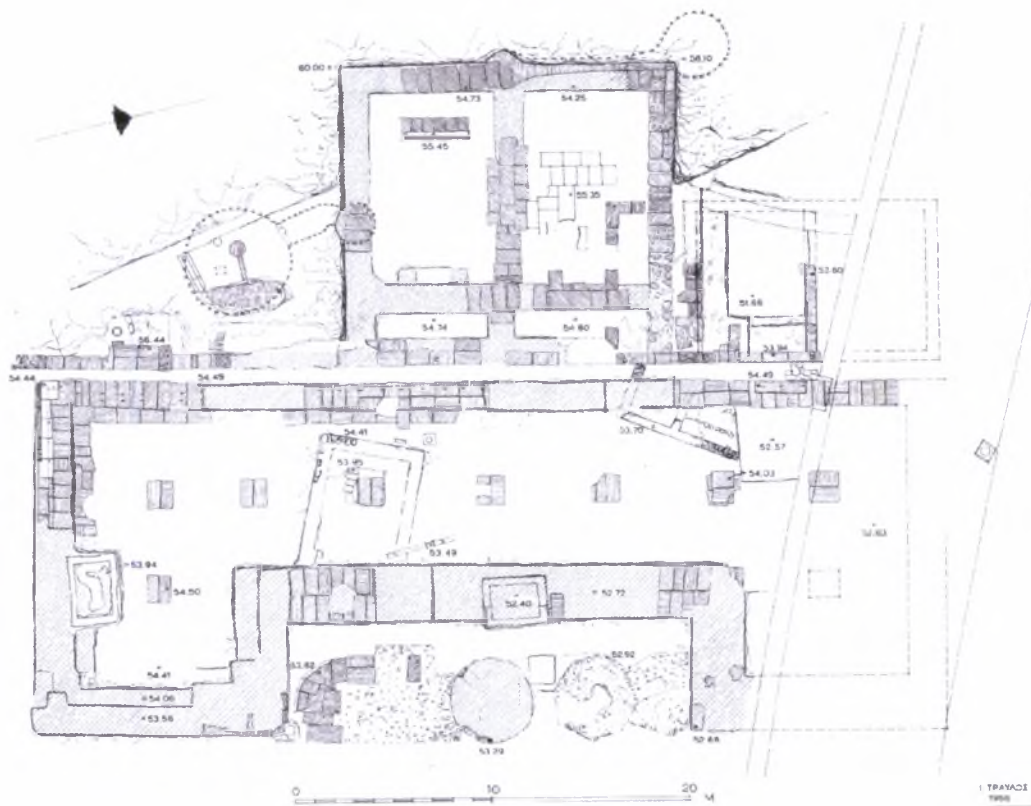
10. Προοπτική άποψη της Ποικίλης Στοάς (αποκατάσταση).

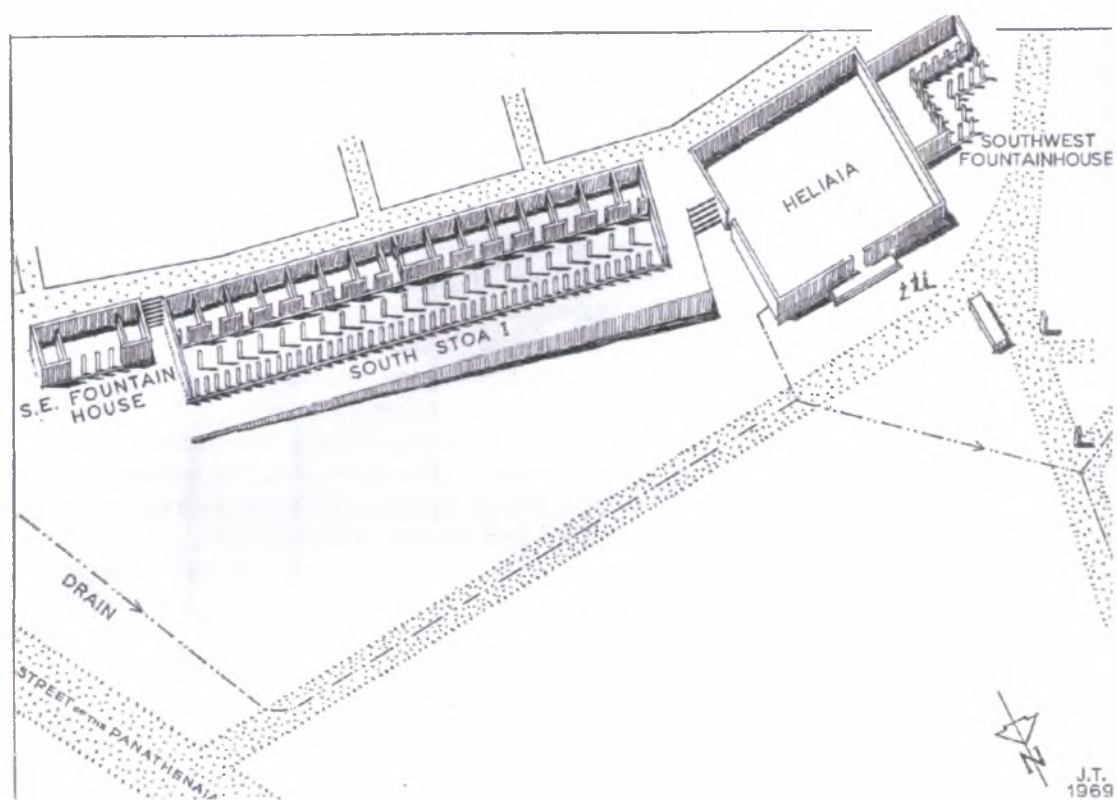
11, 12. Μια από τις ασπίδες που είχαν αναρτηθεί στην Ποικίλη Στοά.

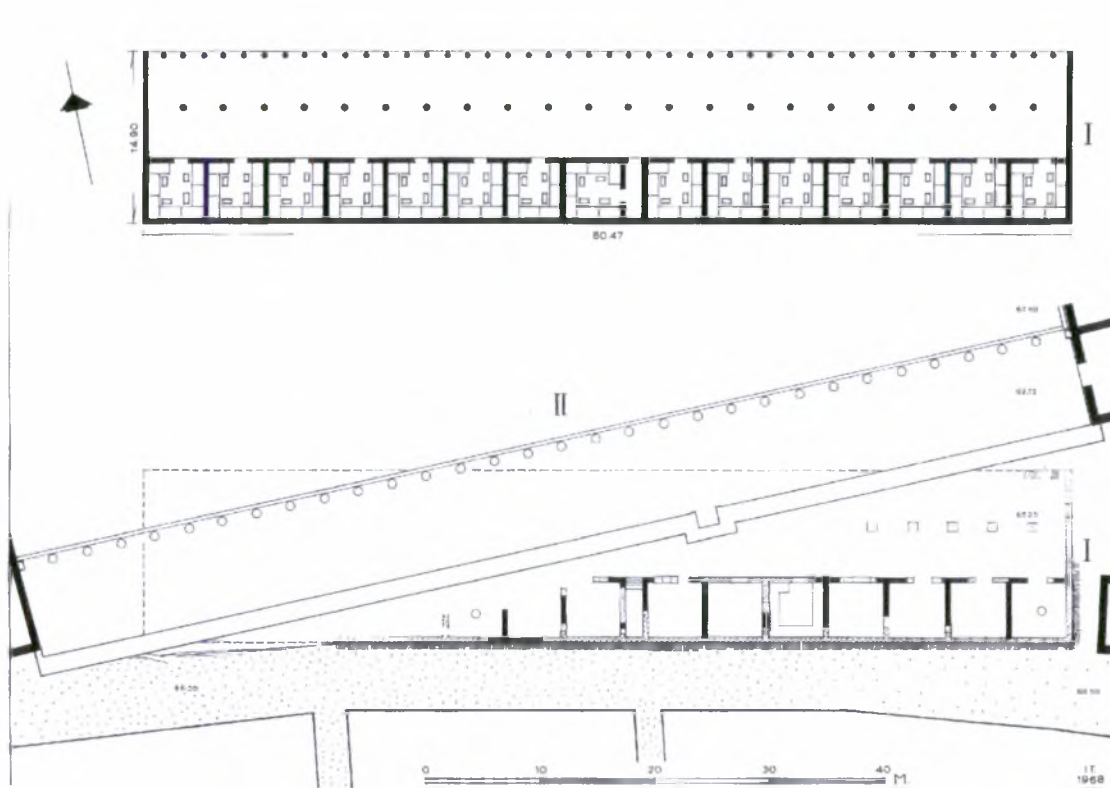
13. Η Στοά του Διός Ελευθερίου. Αποκατάσταση και κάτοψη.

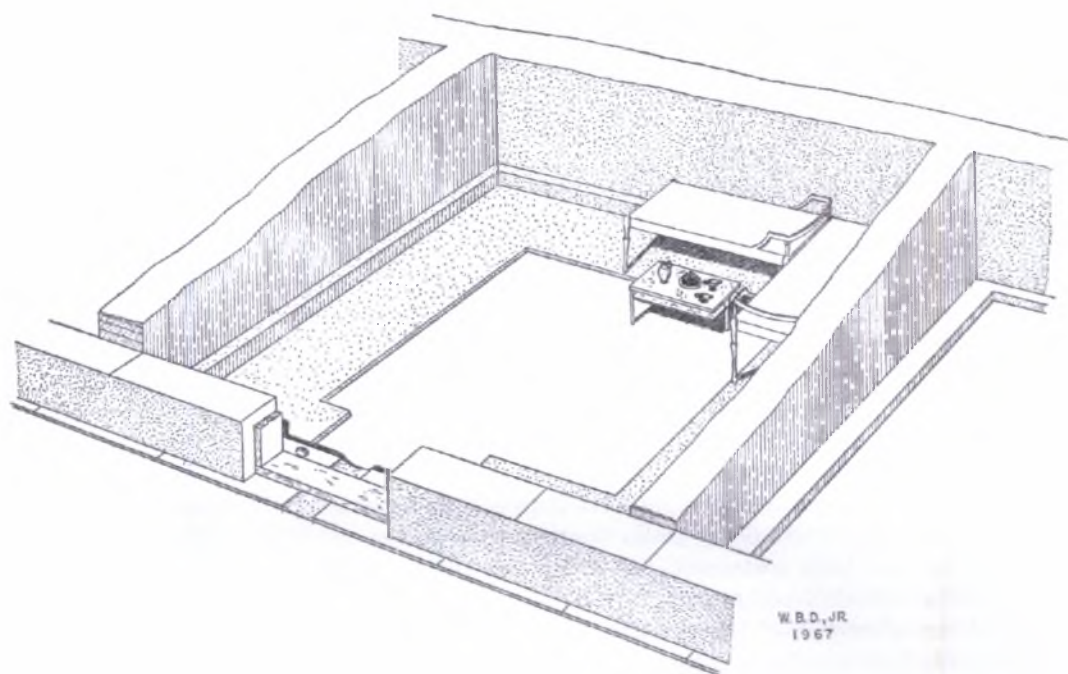
14. Η Στοά του Διός Ελευθερίου (ευρήματα).

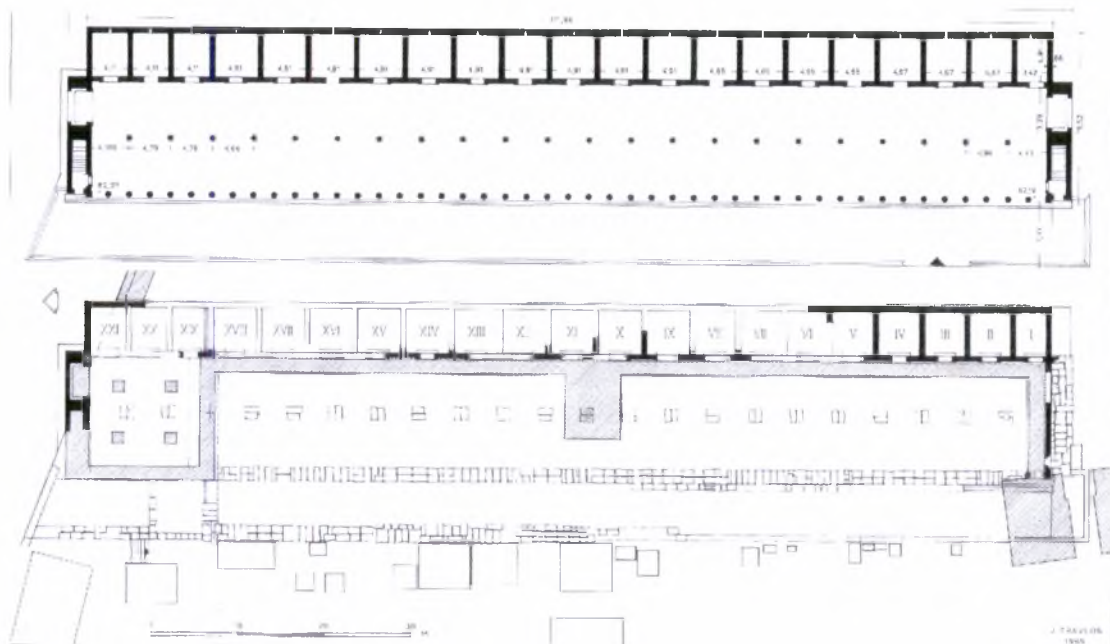
15. Η Νότια πλευρά της Αγοράς από ΒΑ (μέσα 4^{ου} αιώνα π. Χ.). Στο κέντρο η Νότια Στοά Ι.

16. Νότια Στοά I. Πάνω αποκατάσταση και κάτω τα ευρήματα και η αποκατάσταση της Νότιας Στοάς II.

17. Δωμάτιο της Νότιας Στοάς Ι.

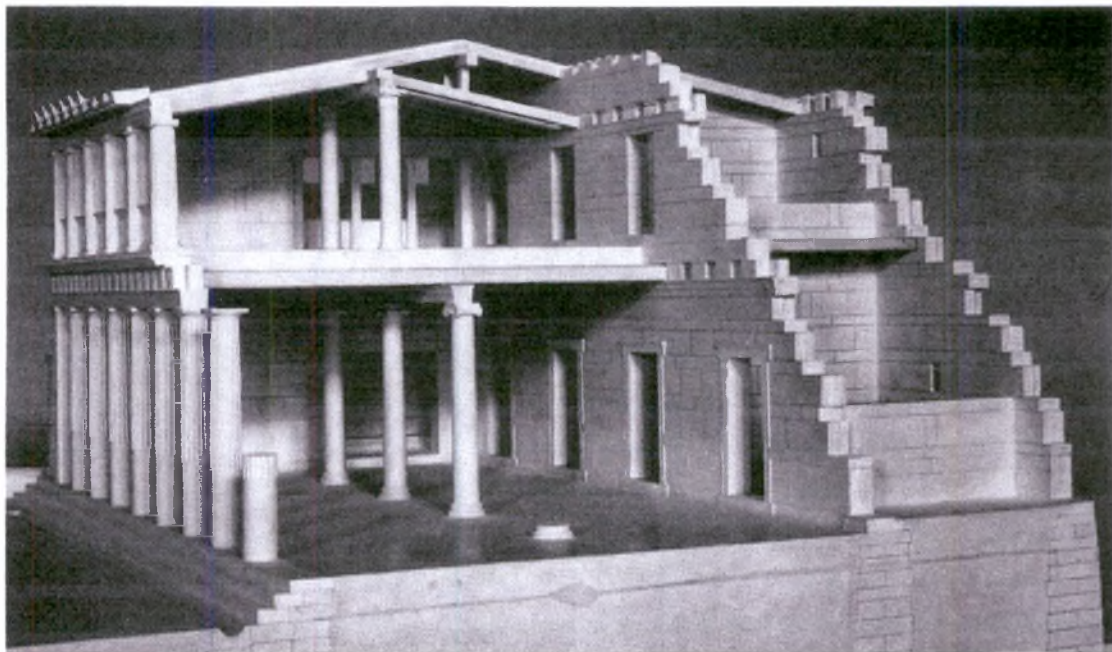
18. Στοά Αττάλου. Πάνω κάτοψη και κάτω ευρήματα από τη Στοά με το Υστερορωμαϊκό τείχος.

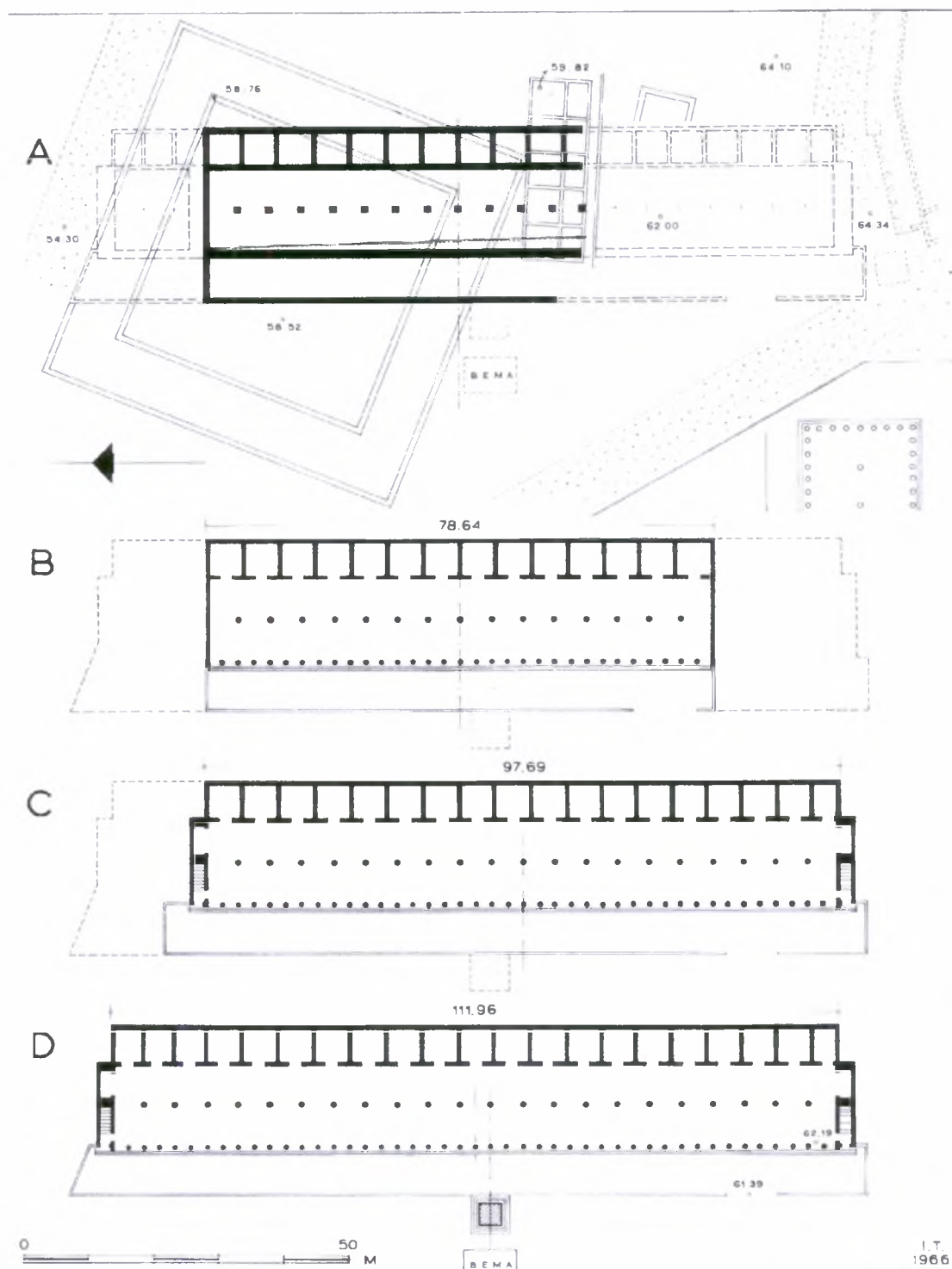
19. Η Στοά Αττάλου μετά την ανακατασκευή. Ισόγειο από τα βόρεια.

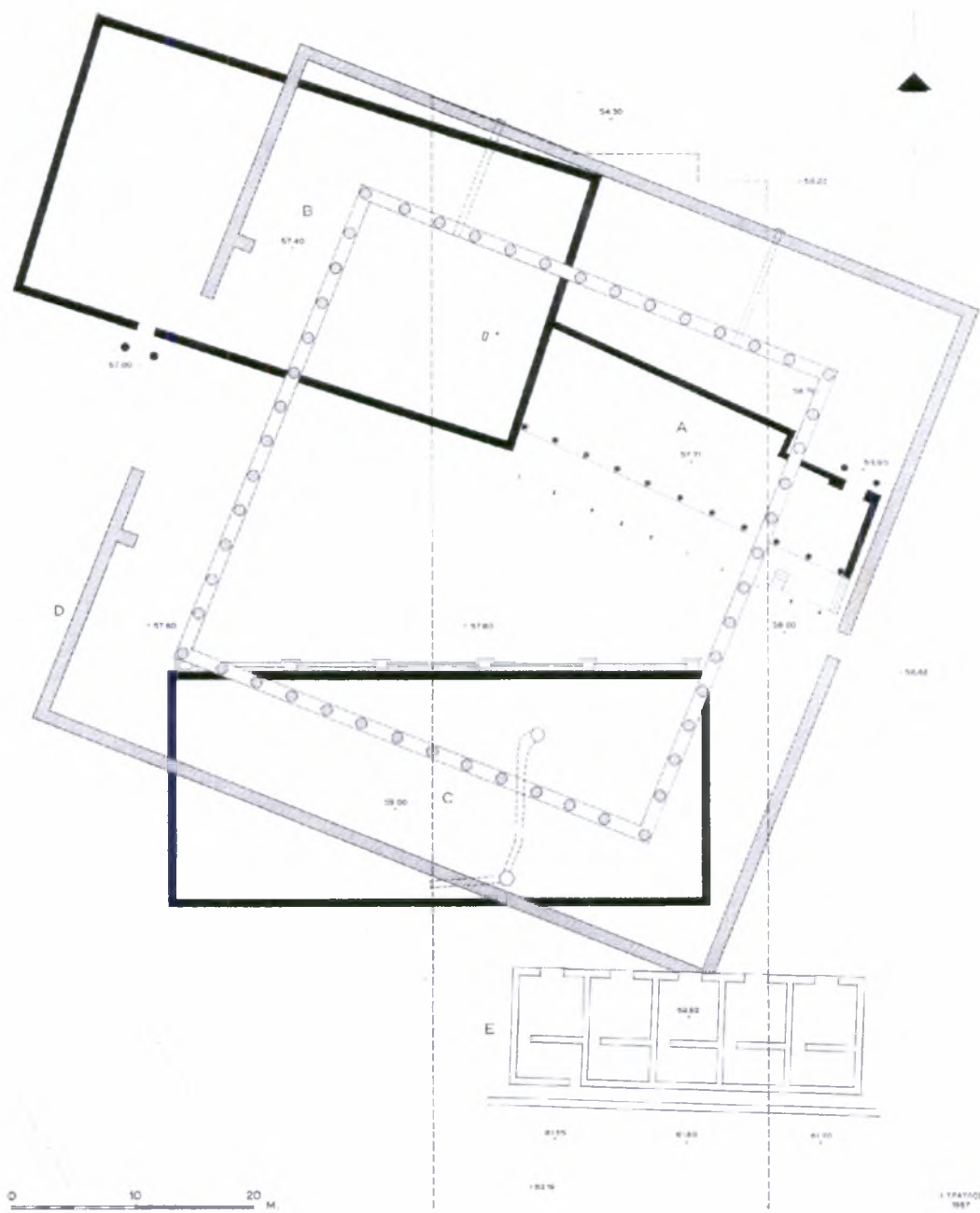
20. Η Στοά Αττάλου μετά την ανακατασκευή. Επάνω όροφος, βόρειο άκρο.

21. Τομή Στοάς Αττάλου σε μακέτα.

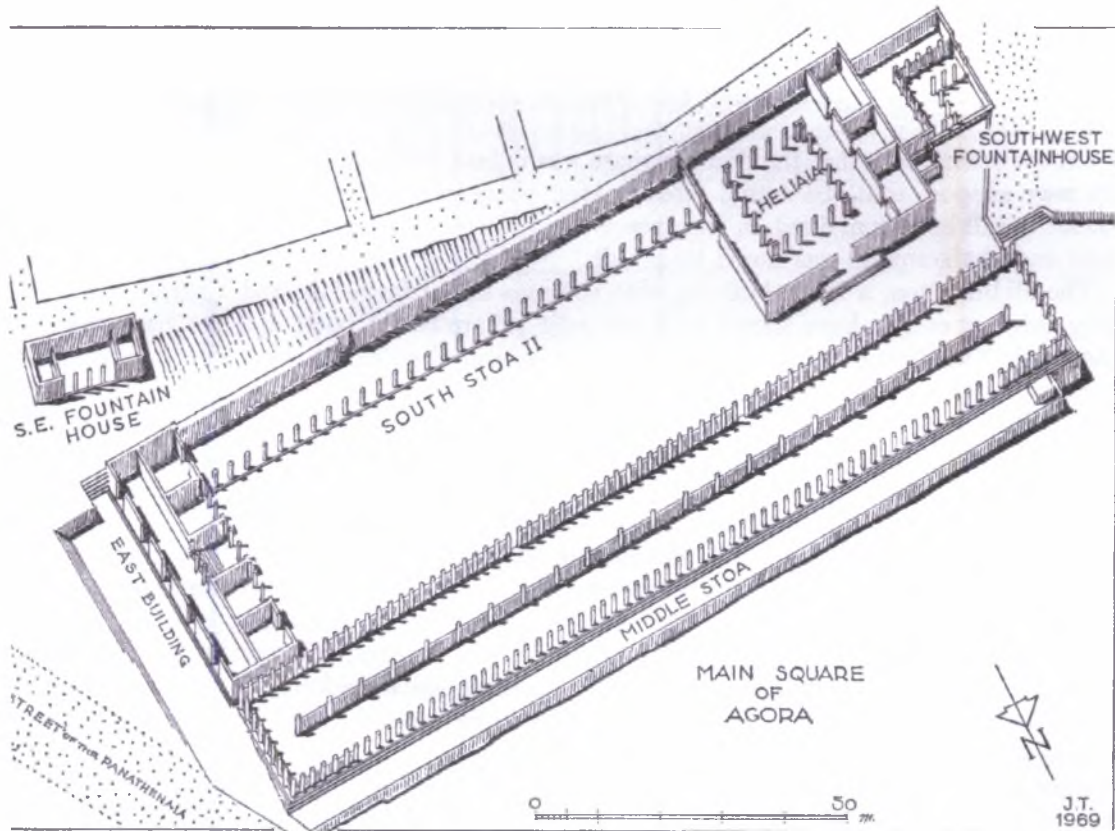
22. Φάσεις κατασκευής της Στοάς Αττάλου.

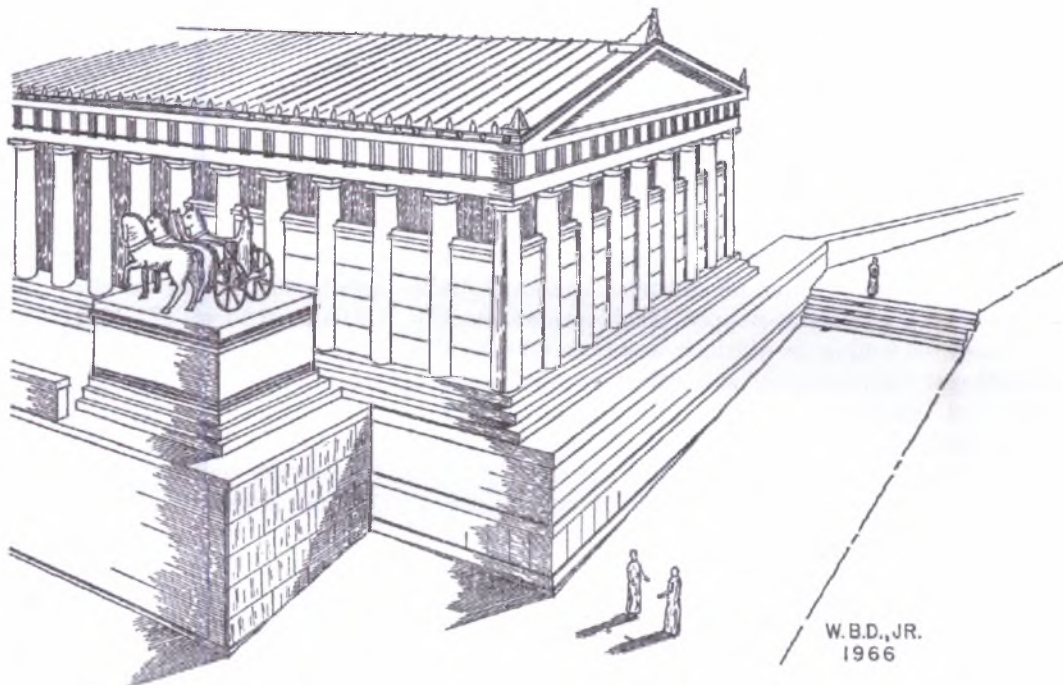
23. Κτίρια κάτω από τη Στοά Αττάλου

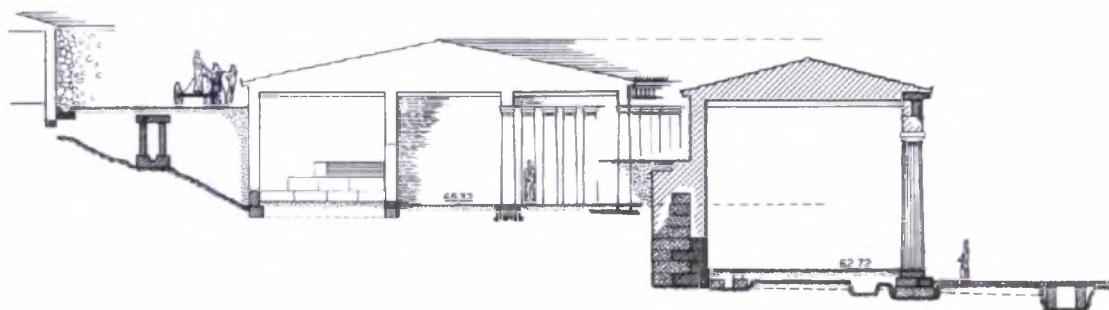
24. Στοά Αττάλου. Ανακατασκευή (από ΒΔ).

25. Το κτιριακό συγκρότημα της Νότιας πλευράς της Αγοράς. Τέλος 2^{ου} αιώνα π. Χ.

26. Αποκατάσταση Μέσης Στοάς. Δυτικό άκρο.

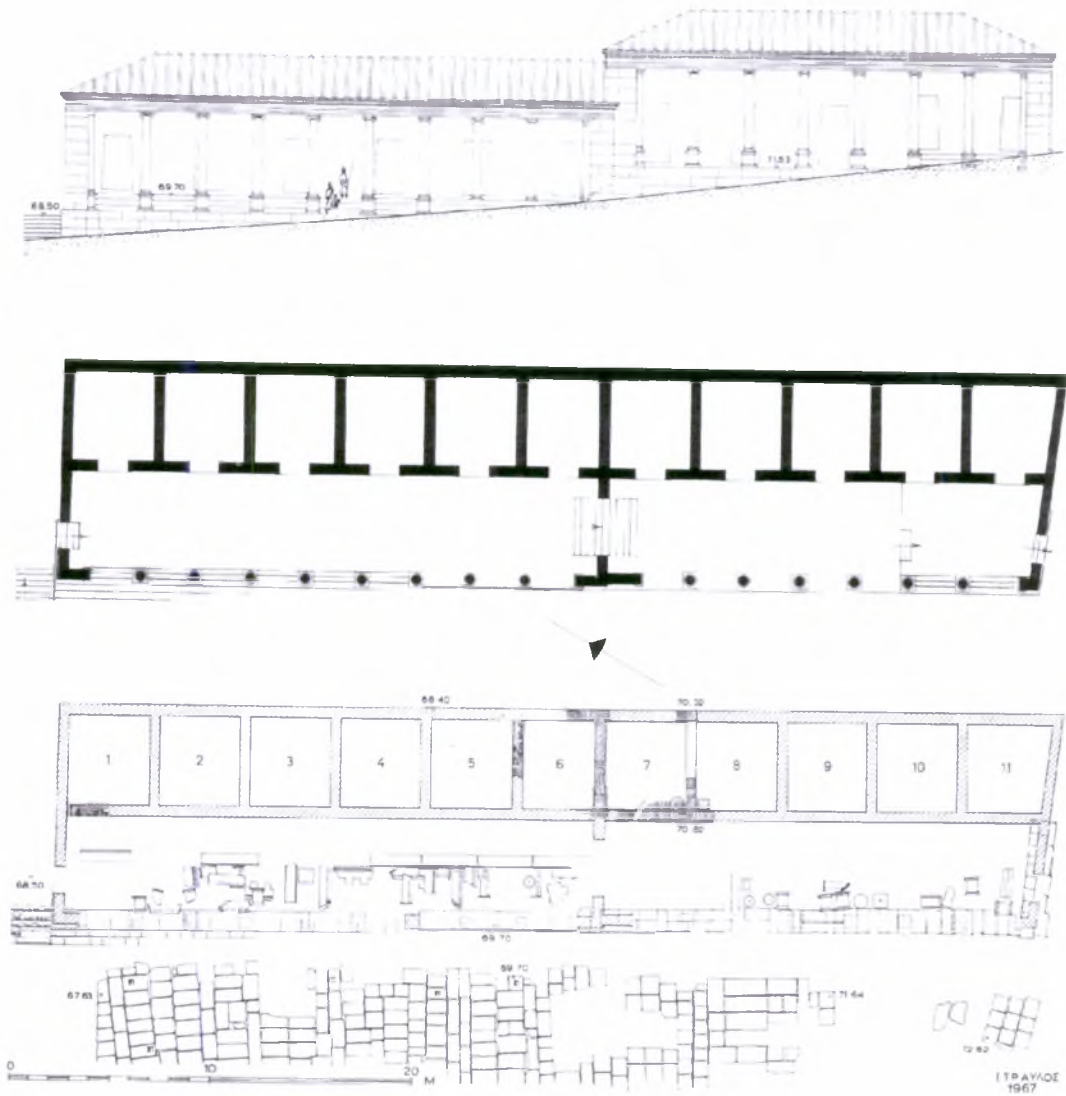
27. Τομή κατά μήκος της Νότιας πλευράς της Αγοράς. Από αριστερά προς δεξιά: δρόμος και υδραγωγείο, δωμάτιο και διπλή κιονοστοιχία Νότιας Στοάς I και σε χαμηλότερο επίπεδο, η Νότια Στοά II.

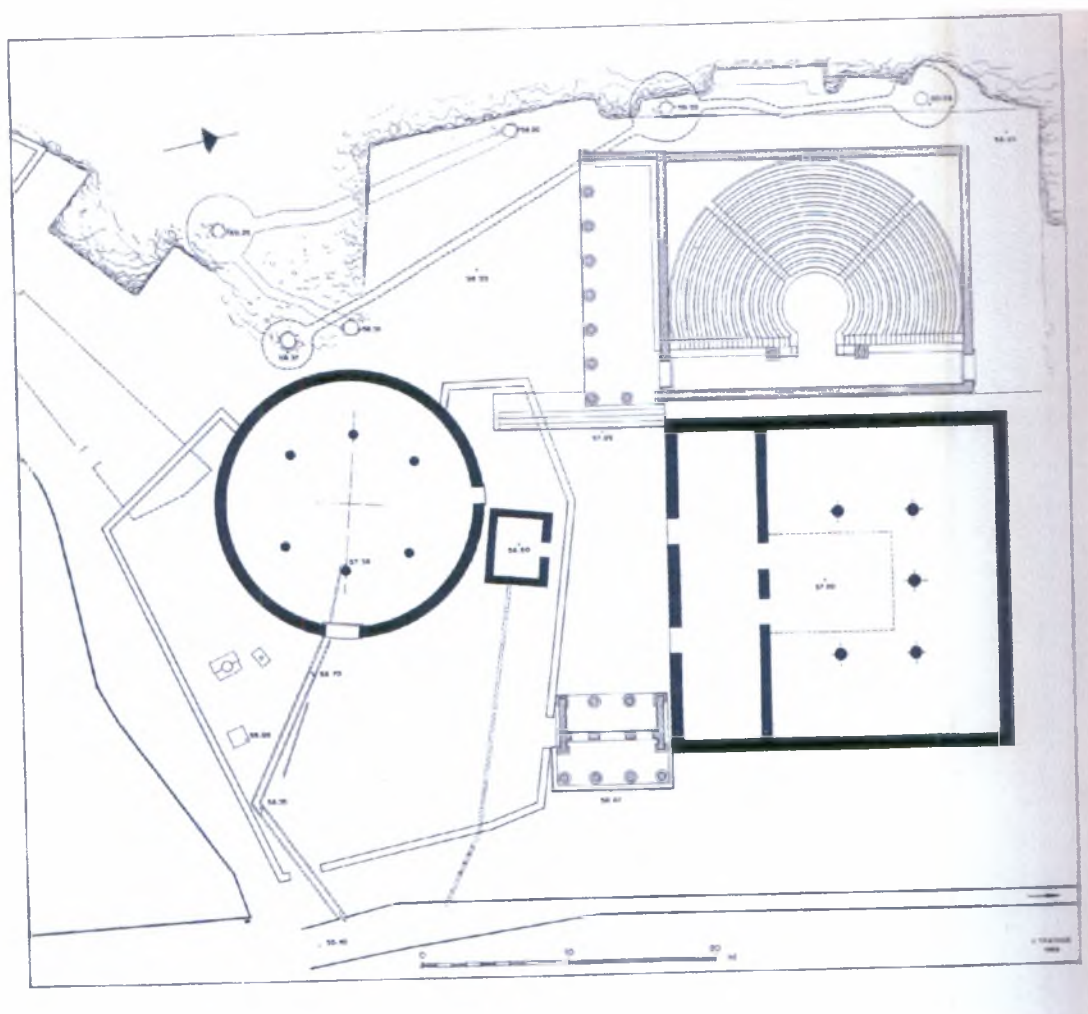
28. Κρήνη Νότιας Στοάς II.

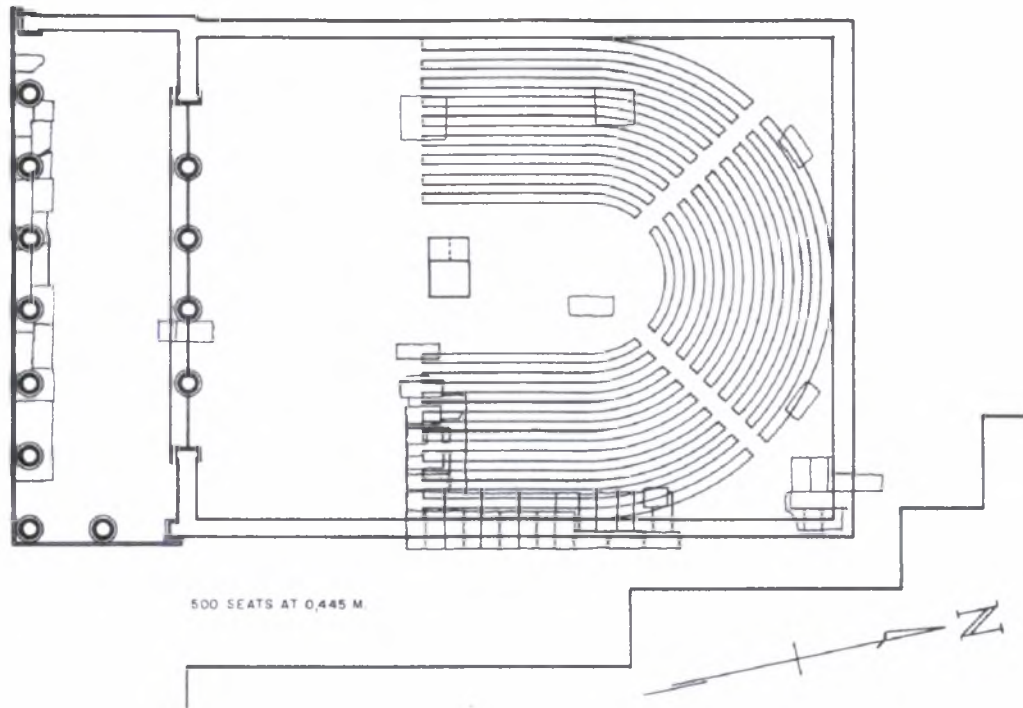
29. Κρήνη Νότιας Στοάς II (αποκατάσταση).

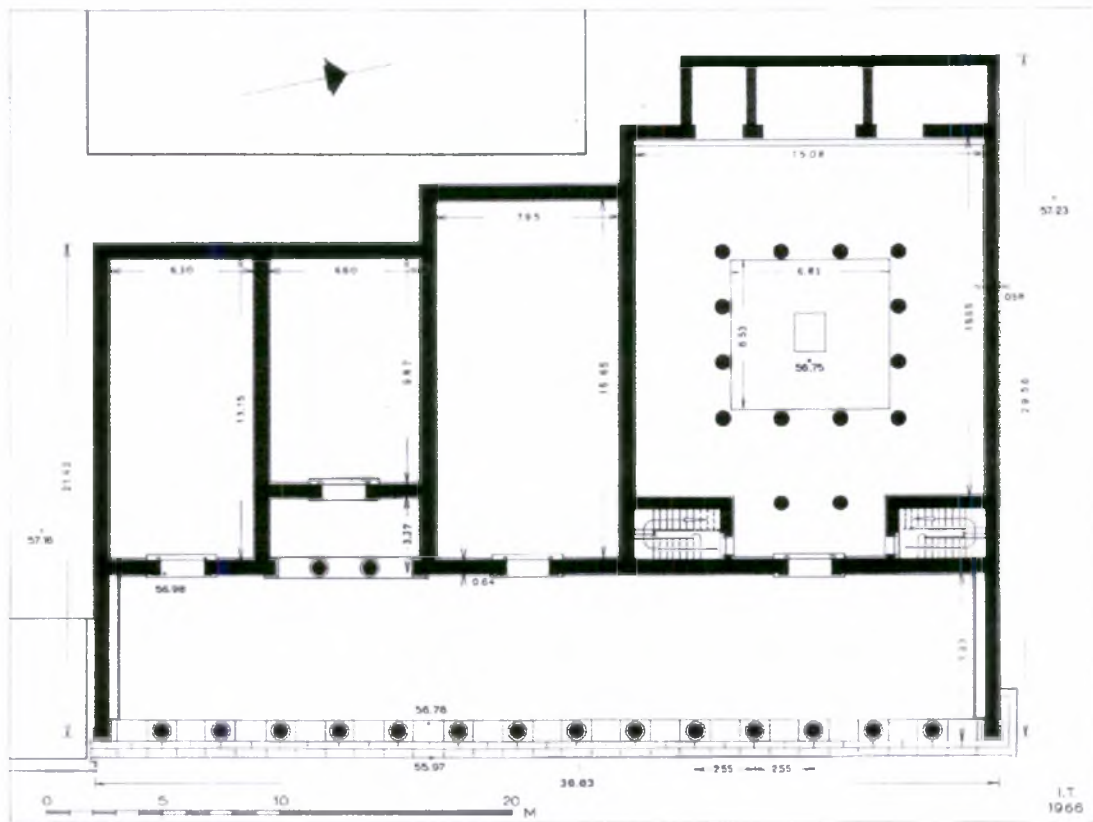
30. Νοτιοανατολική Στοά. Αποκατάσταση, κάτοψη και ευρήματα.

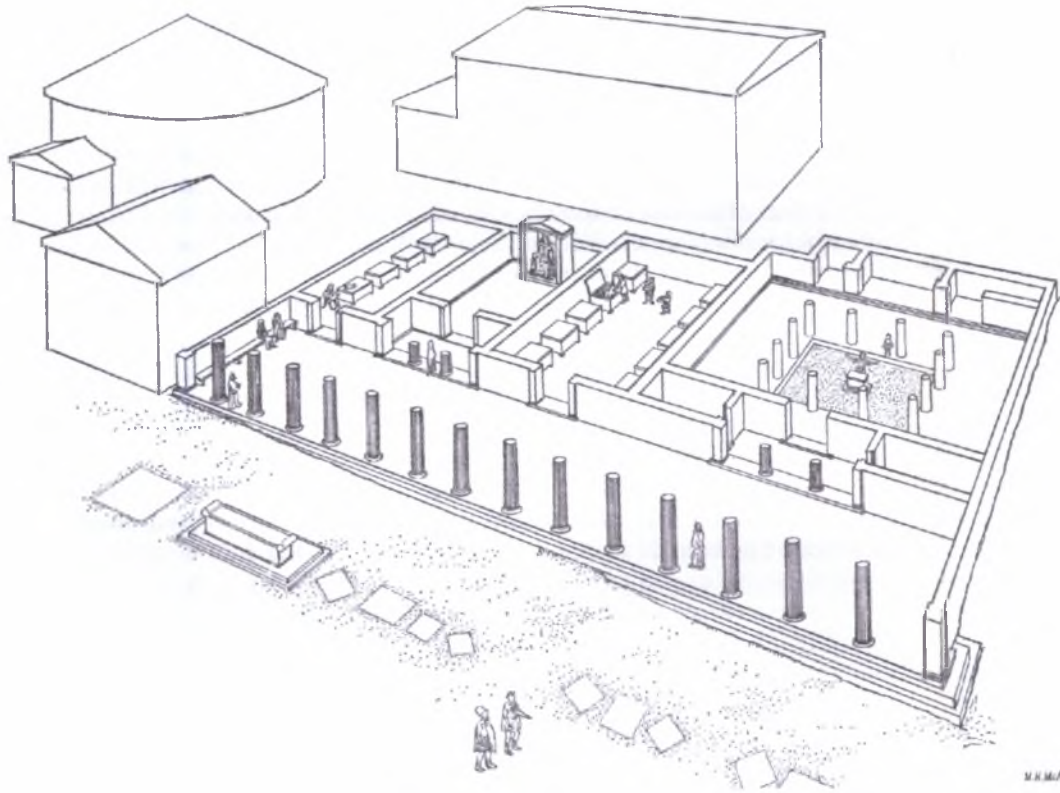
31. Συγκρότημα Θόλου, Παλαιού και Νέου Βουλευτηρίου. Αποκατάσταση Τραυλού.

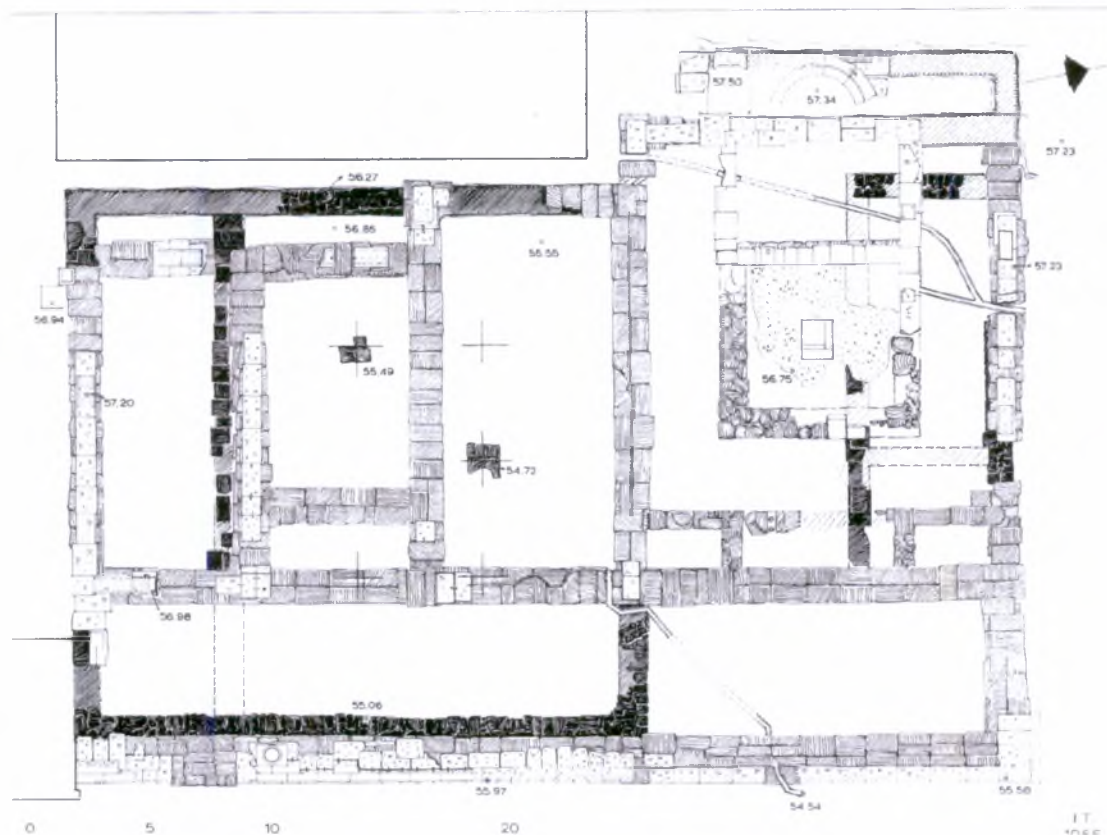
32. Νέο Βουλευτήριο. Αποκατάσταση Dinsmoor.

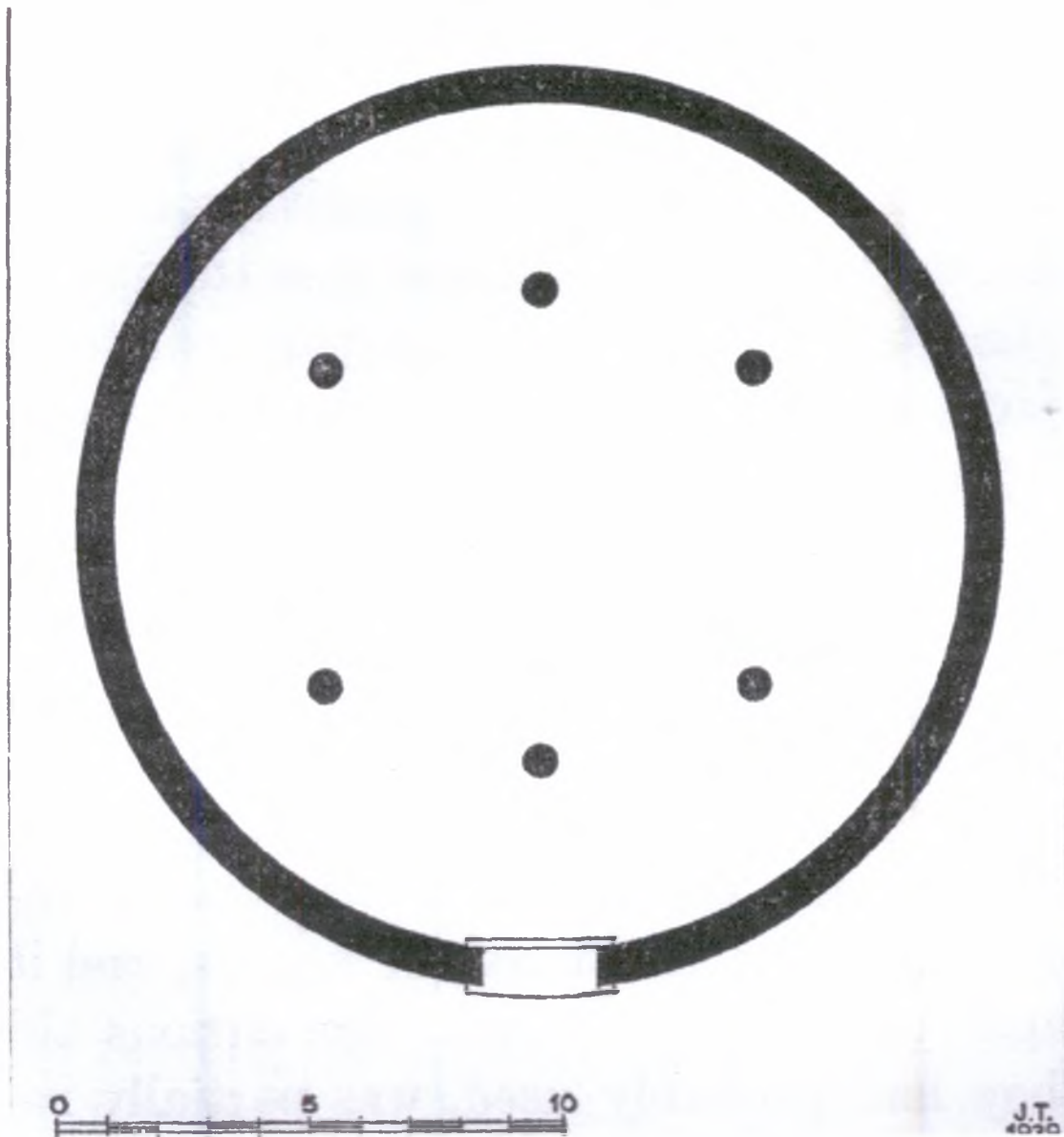
33. Κάτοψη Μητρώου.

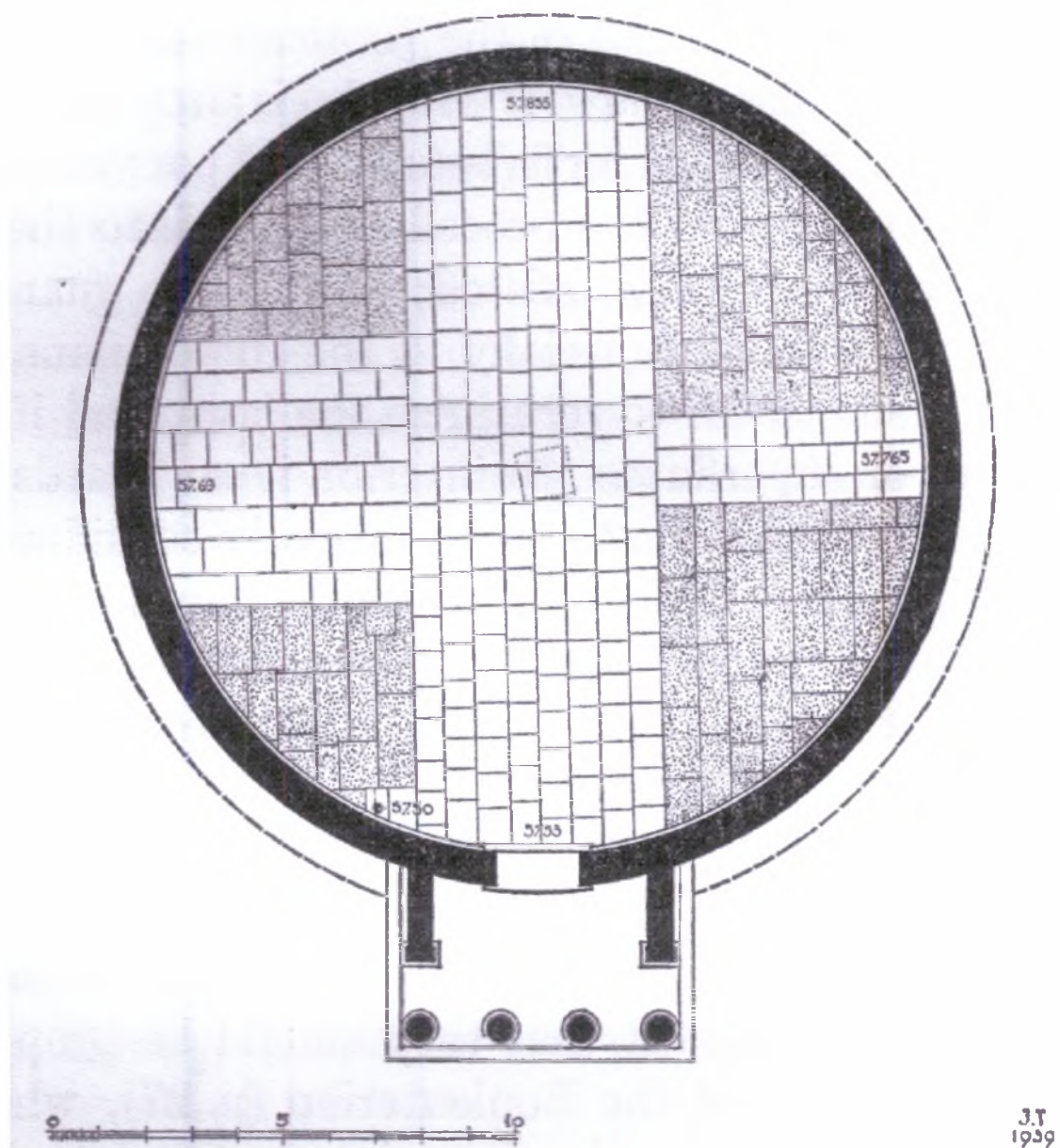
34. Αποκατάσταση Μητρώου.

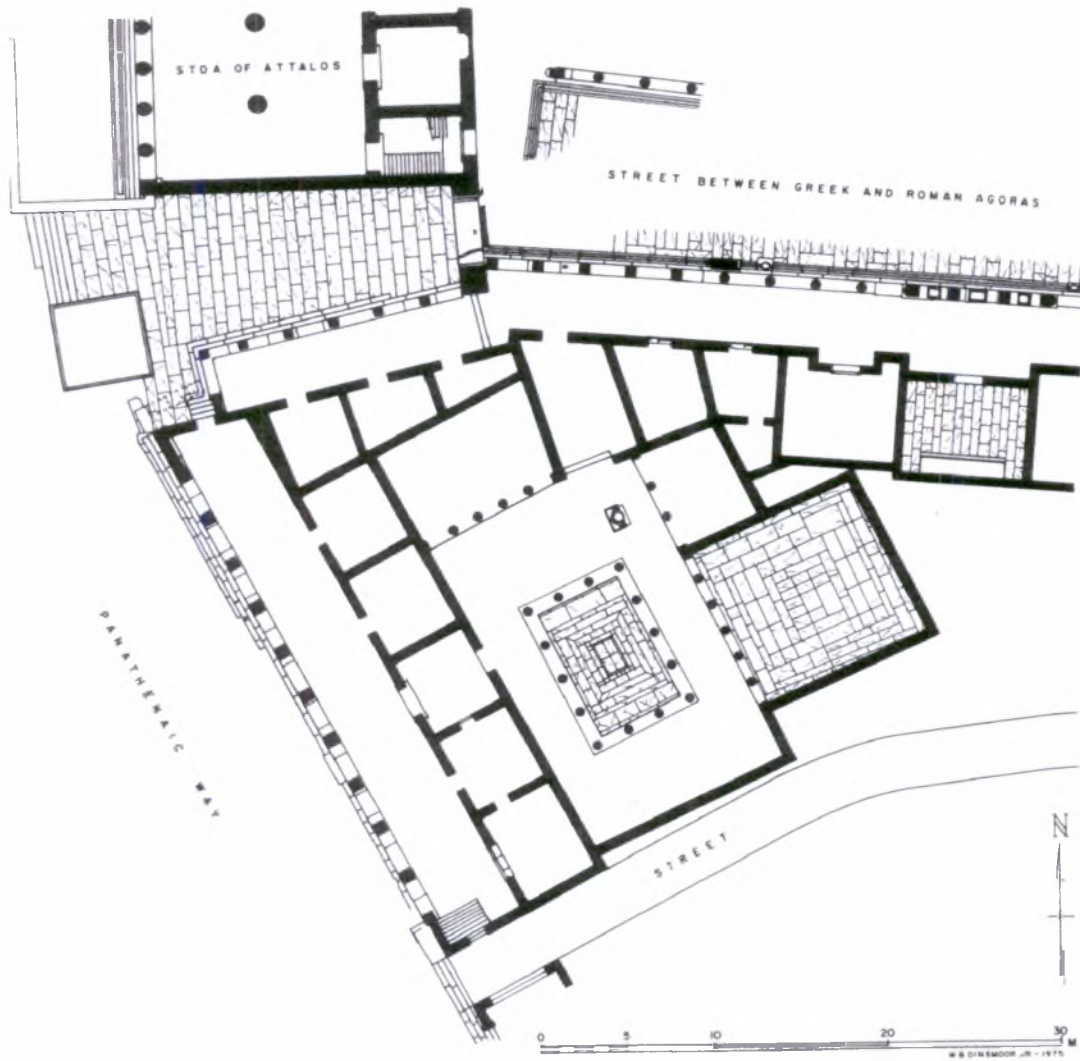
35. Ευρήματα από το Μητρώο. Στα αριστερά και δεξιά αντίστοιχα σκιαγράφονται με μαύρο οι θεμελιώσεις του Παλαιού Βουλευτηρίου και του τεμένους της Μητέρας των Θεών.

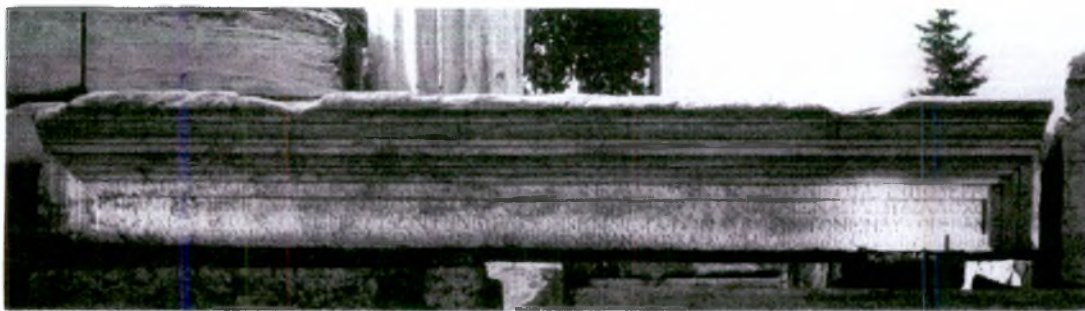
36. Η Θόλος στην πρώτη φάση της.

37. Η Θόλος μετά την προσθήκη του πρόπυλου και του τρούλου.

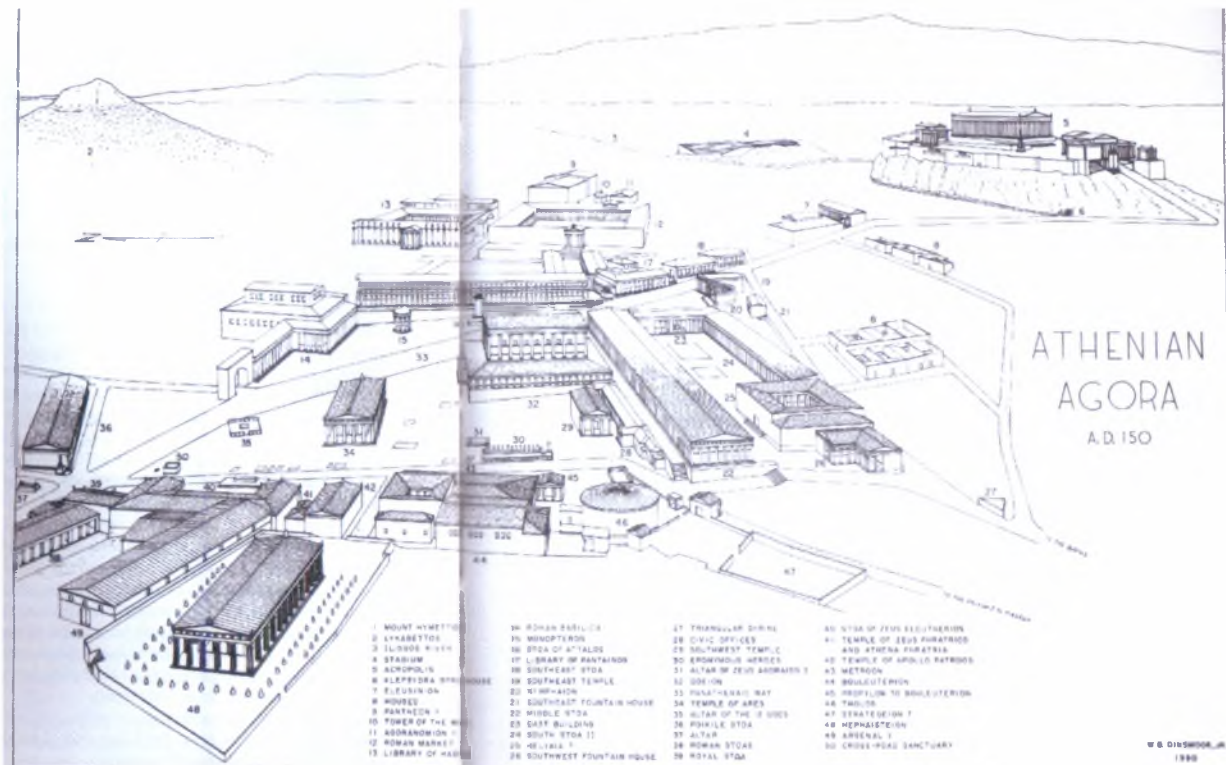
38. Κάτοψη της Βιβλιοθήκης του Πανταίνου.

39. Ίδρυτική επιγραφή της Βιβλιοθήκης του Πανταίνου (I 848).

40. Επιγραφή με τους κανονισμούς χρήσης της Βιβλιοθήκης του Πανταίνου (I 2729).

41. Αποκατάσταση Αγοράς, γύρω στο 150 π. Χ. (από τα δυτικά). Στα αριστερά, με τον αριθμό 14, η Βασιλική.

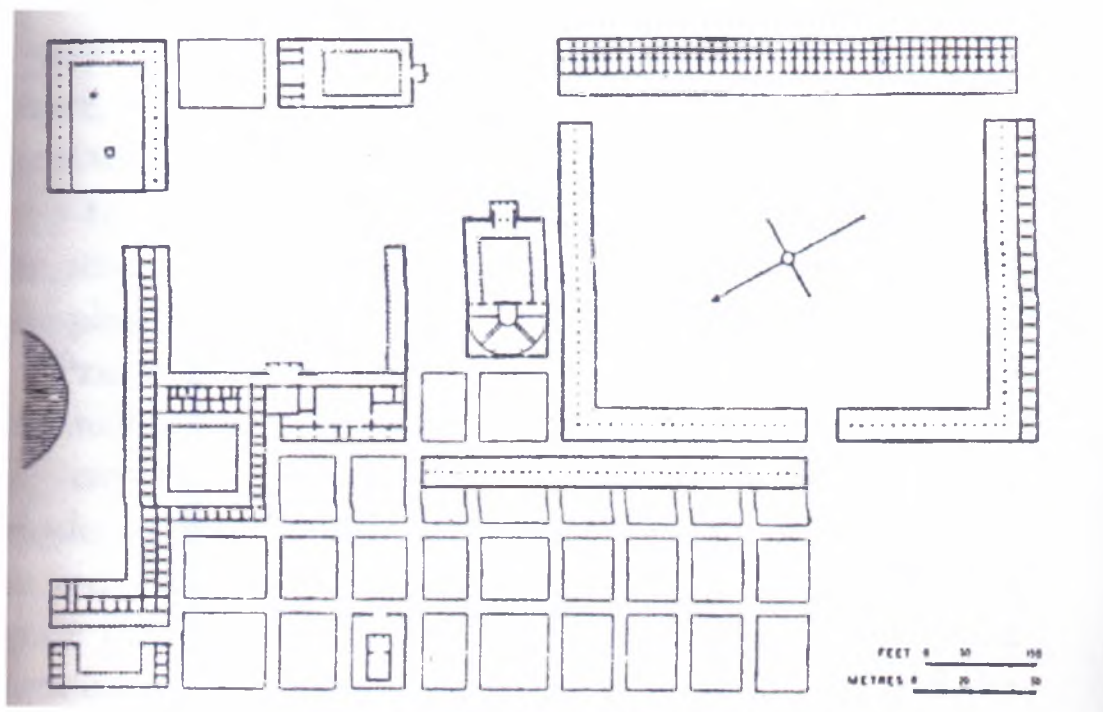
42. Μακέτα της Αγοράς. Δυτική πλευρά. Γύρω στο 150 μ. Χ.

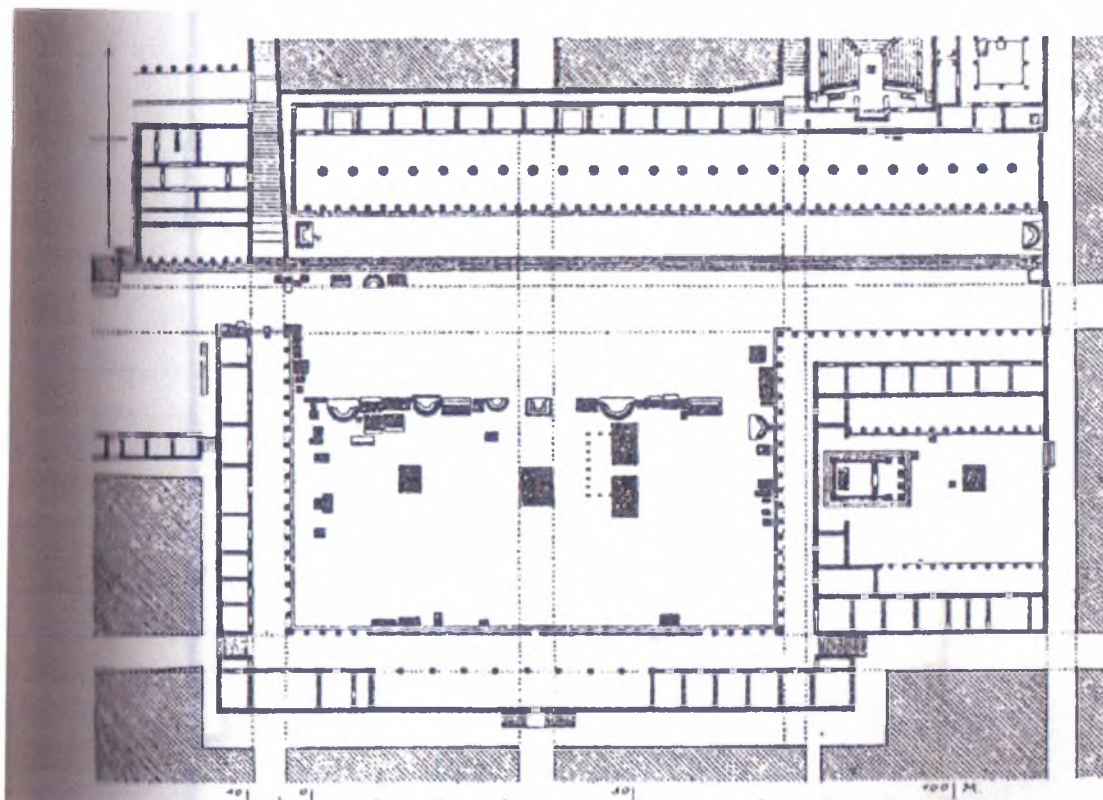
43, 44. Όροι της Αγοράς, Γύρω στο 500 π. Χ.

45. Μακέτα της Αγοράς, Νότια πλευρά από τα δυτικά. Γύρω στο 150 μ.Χ.

46. Αγορά Μιλήτου, μέσα 2^ο αιώνα μ. Χ.

47. Αγορά Πρίθνης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000074865